

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. Драгоманова
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
СКЛАДНИХ СИСТЕМ

DRAGOMANOV NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
INTERDISCIPLINARY RESEARCH CENTER
FOR COMPLEX SYSTEMS

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
СКЛАДНИХ СИСТЕМ**

**INTERDISCIPLINARY STUDIES
OF COMPLEX SYSTEMS**

Номер 15 • Number 15

Київ • Kyiv

2019

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23840-13680Р від 27 березня 2019 року

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (протокол № 15 від 26 червня 2019 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

EDITORIAL BOARD

В. П. Андрущенко

*головний редактор,
Ректор Національного Педагогічного
Університету імені М. П. Драгоманова*

V. P. Andruschenko

*Editor-in-Chief,
Rector of Dragomanov National
Pedagogical University, Kyiv, Ukraine*

Ю. Г. Кондратьєв

*виконавчий редактор,
директор Міждисциплінарного науково-
дослідного центру складних систем НПУ;
університет м. Білефельд, Німеччина*

Yu. G. Kondratiev

*Managing Editor,
Director of Center of Interdisciplinary
Studies, NPU, Kyiv, Ukraine;
Bielefeld University, Germany*

Редактори:

Editors:

С. Альбеверіо

Бонський університет (стохастика)

S. Albeverio

Bonn University (stochastics)

Р. Андерсоне

Латвійський університет (педагогіка)

R. Andersone

University of Latvia (pedagogy)

К. Болдрігіні

*університет «La Sapienza»,
Рим (математична фізика)*

C. Boldrighini

*University «La Sapienza»,
Rome (mathematical physics)*

В. Б. Євтух

НПУ (соціологія, психологія)

V. B. Yevtukh

NPU (sociology, psychology)

Р. В. Мендеш

Лісабонський університет (фізика)

R. V. Mendes

Lisbon University (physics)

Н. Г. Мозгова

НПУ (філософія)

N. G. Mozgova

NPU (philosophy)

М. В. Працьовитий

НПУ (математика)

N. V. Pratsovytyi

NPU (mathematics)

Г. М. Торбін

НПУ (математика)

G. M. Torbin

NPU (mathematics)

Д. Л. Фінкельштейн

*університет м. Свансі,
Велика Британія (математика)*

D. L. Finkelshstein

*Swansea University,
UK (mathematics)*

Л. Штрайт

*Білефельдський університет
(теорія складних систем)*

L. Streit

*Bielefeld University
(complex systems)*

Н. І. Шульга

Дипломатична академія України (біологія)

N. I. Shulga

Diplomatic Academy of Ukraine (biology)

Секретар: Л. В. Савенкова

Secretary: L. V. Savenkova

М 57 Міждисциплінарні дослідження складних систем : [збірник наукових праць]. —
Номер 15. — Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. — 158 с.

ISSN 2307-4515 — Print

УДК 001.5

ISSN 2415-3761 — Online

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

© НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019

Проблеми середньої
та вищої освіти

Problems of secondary
and higher education

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: ПОЛІТИКА СЕЛЕКЦІЇ

*Роман Вернидуб*¹

Анотація. Проаналізовано проблеми забезпечення доступу до вищої педагогічної освіти та впливу зовнішнього незалежного тестування на функціонування системи профорієнтаційної та селекційної роботи педагогічних університетів. Показано, що абсолютизація незалежного тестування змінила цілі діяльності школи, спостерігається зниження рівня загальноосвітньої підготовки учнів та зростаюча фахова дезорієнтація абітурієнтів. Потреба повернення закладам середньої освіти функцій всебічної підготовки молоді до самостійного життя знаходить реалізацію в новаціях проекту «Нова українська школа», спрямованого на формування життєвих компетентностей школярів. Наголошується на провідній ролі педагогічних університетів в успішному реформуванні системи освіти та необхідності реалізації виваженої політики відбору підготовлених абітурієнтів з високим рівнем здобутої середньої освіти та професійної мотивації для забезпечення високої якості підготовки сучасного вчителя.

Ключові слова: педагогічна освіта, профорієнтація, політика відбору абітурієнтів, незалежне тестування, підготовка учителя

PROVIDING THE QUALITY OF FUTURE TEACHER TRAINING: SELECTION POLICY

Roman Vernydub

Abstract. The problems of access to higher pedagogical education and the influence of external independent testing on vocational guidance and selection functional systems of teacher training universities has been analyzed. It has been shown that the orientation to independent testing has changed school activity objectives which caused a decrease in the level of general education of pupils and an increase in applicants' professional disorientation. The need to return, to the institutions of secondary education, the functions of youth preparation to independent life, is realized in the "New Ukrainian School" program, aimed at forming the life skills of pupils.

The leading role of teacher training universities in the successful reformation of the education system and the need for specific selection policy for applicants with a high level of secondary education and professional motivation, to ensure the high quality of modern teacher training, are emphasized.

Keywords: pedagogical education, vocational guidance, applicants' selection policy, independent testing, teacher training

---

¹ Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна. pru_Vernydub@i.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7796-026X>.

Актуальність дослідження. Забезпечення інституційного рівня гарантування якості у закладах вищої освіти реалізується у відповідності до складових стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) [1] та відповідає Закону України «Про вищу освіту» (стаття 16, п.2) [2]. Серед широкого спектру складових забезпечення якості професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя однією з ключових компонент системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти є політика університету щодо формування контингенту студентів, відбору підготовлених абітурієнтів з високим рівнем здобутої середньої освіти.

Система набору визначає значну частину ресурсної забезпеченості динамічного розвитку університету, пов'язану з основними джерелами фінансування: фінансуванням підготовки фахівців за державним замовленням і платою за навчання фізичними і юридичними особами.

Ресурсна база державного університету більшою мірою визначається зовнішніми чинниками, які обумовлені умовами адміністрування та фінансування з боку міністерства, регулювання ним системи набору студентів, але реалізація власних принципів формування контингенту значною мірою залежить від ефективної діяльності управлінських структур університету.

Визнання інтелектуальної складової однією з провідних передумов інноваційного поступу університетської освіти потребує розробки інституційної стратегії, спрямованої на реалізацію системи формування контингенту талановитих і амбітних студентів. Вирішення таких завдань лежить в площині розширення доступу до вищої освіти як основного пріоритету діяльності в розбудові Європейського простору освіти, заявленого міністрами, відповідальними за вищу освіту в Бухарестському комюніке «Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти» [3].

Метою нашого дослідження є аналіз проблем формування контингенту студентів педагогічного університету, функціонування системи профорієнтаційної та селекційної роботи та окреслення ефективних підходів до відбору майбутніх студентів бакалаврських програм, як умов забезпечення якості професійної підготовки майбутнього вчителя.

Результати дослідження. В умовах глобальних змін, наростання кризових явищ в економічній сфері, згортання соціальних програм, коли актуалізуються питання демографічного характеру, пов'язані із зменшенням кількості випускників шкіл та рівнем їх загальноосвітньої підготовки, проблема формування контингенту студентів закладів вищої освіти в останні роки особливо загострилася. В 2018 році пройдено демографічний мінімум кількості випускників закладів середньої освіти, які традиційно формують основний склад контингенту студентів університетів (рис. 1) [4]. Крім демографічних факторів суттєвий вплив справили умови проведення вступної кампанії 2018 року, які розвивали тенденції попередніх років щодо розширення переліку спеціальностей для вступу за «широким конкурсом», ускладненням централізованих механізмів зарахування вступників через реалізацію правил пріоритетності та використання різних коефіцієнтів та

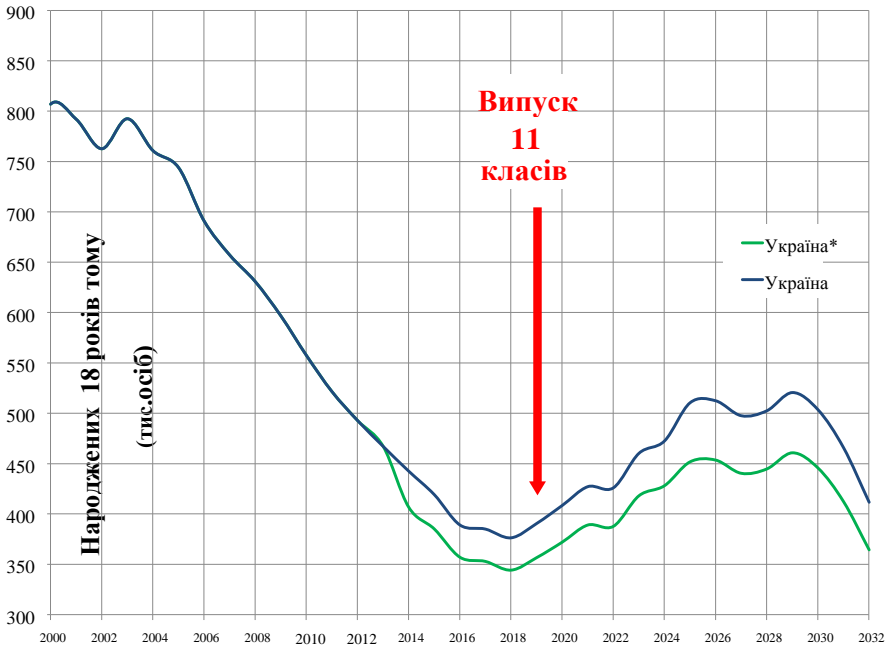

Рис. 1. Демографічна динаміка кількості потенційних абітурієнтів [4].
Україна* — песимістична оцінка з частковим урахуванням тимч. окупов. Автономної Республіки Крим і м.Севастополя, частини Донецької та Луганської областей

додаткових балів. Але базовим параметром вступу до університету залишається бал зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Тому система ЗНО, незалежно від трансформацій і проблем останніх років, традиційно має суспільне сприйняття як зрозумілий і прозорий інструмент забезпечення доступу до вищої освіти.

З іншого боку, кожен університет планує зарахувати до контингенту саме того абітурієнта, який прагне навчатися в конкретному закладі вищої освіти за самостійно обраною ним спеціальністю, коли майбутні студенти усвідомлюють складність і значення обраного фаху, правильно оцінюють свої індивідуальні можливості та зміст тієї професії, за якою їм доведеться працювати в майбутньому. Але тут і виникає протиріччя, яке з кожним роком загострюється через втрату професійних орієнтирів сучасними абітурієнтами. Згідно «Умов прийому-2018» абітурієнти при вступі на навчання за рахунок державного бюджету могли подавати до семи заяв на чотири різні спеціальності [5], причому їх вибір часто був обумовлений конкурсною кон'юктурою, а не фаховими уподобаннями.

Результати прийому на навчання за педагогічними спеціальностями є показовими, так як професія вчителя відноситься до типових регульованих професій, суспільне значення якої обумовлене завданнями якісного навчання і виховання дітей, особливостями і певними обмеженнями відбору майбутніх вчителів.

Кількісна ілюстрація показників набору студентів в 2018 році на перший курс навчання за педагогічними спеціальностями, відповідно до об-

сягів державного замовлення, наведена в табл.1 [4]. Представлена інформація демонструє невтішну тенденцію суттєвого зменшення набору майбутніх вчителів для закладів середньої освіти та особливо критичний стан з формуванням контингенту студентів для підготовки вчителів фізики, технологій, математики, хімії.

Таблиця 1. Інформація про показники набору студентів на перший курс навчання за педагогічними спеціальностями відповідно до обсягів державного замовлення

014 Середня освіта предметна спеціалізація	Зараховані на бюджет Україна	Мінім. конкурсний бал	Зараховані на бюджетні місця в НПУ	
			2018	2015
014.01 Українська мова і література	834	108	41	92
014.02 Мова і література	1224	116	57	116
014.03 Історія	779	118	36	91
014.04 Математика	347	114	21	51
014.05 Біологія та здоров'я людини	405	117	14	41
014.06 Хімія	124	116	6	13
014.07 Географія	347	115	18	26
014.08 Фізика	106	113	2	12
014.09 Інформатика	185	109	14	20
014.10 Трудове навчання та технологія	140	113	2	24
014.11 Фізична культура	674	126	8	23
014.12 Образотворче мистецтво	121	127	5	12
014.13 Музичне мистецтво	140	113	10	15
014.15 Природничі науки	30	119	0	0

Про втрату зацікавленості абітурієнтів здобувати педагогічний фах красномовно свідчать низькі значення мінімальних конкурсних балів при зарахуванні на місця державного замовлення для підготовки майбутніх вчителів. Надзвичайно низькі конкурсні бали для вступу на природничі спеціальності загострюють питання підготовки якісного вчителя-предметника, потенційної здатності вступників засвоїти програми підготовки та здійснювати в майбутньому успішну педагогічну діяльність.

Характерні загальні проблеми гостро проєктуються на рівні кожного педагогічного університету. Зокрема, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, який традиційно готує найбільше студентів педагогічних спеціальностей, лідирував за обсягами наборів і кількістю випускників, підготовлених за державним замовленням, в 2018 році недобрав значну кількість студентів в порівнянні, для прикладу, з 2015 роком (табл. 1) — набір зменшився в два-три рази, або й більше — для згаданих вище природничих спеціальностей [10]. Зважаючи, що місцем працевлаштування випускників педуніверситету є переважно заклади середньої освіти, зрозуміло що підготовка майбутніх учителів є важливим державним завданням. Тому зменшення загальних обсягів державного замовлен-

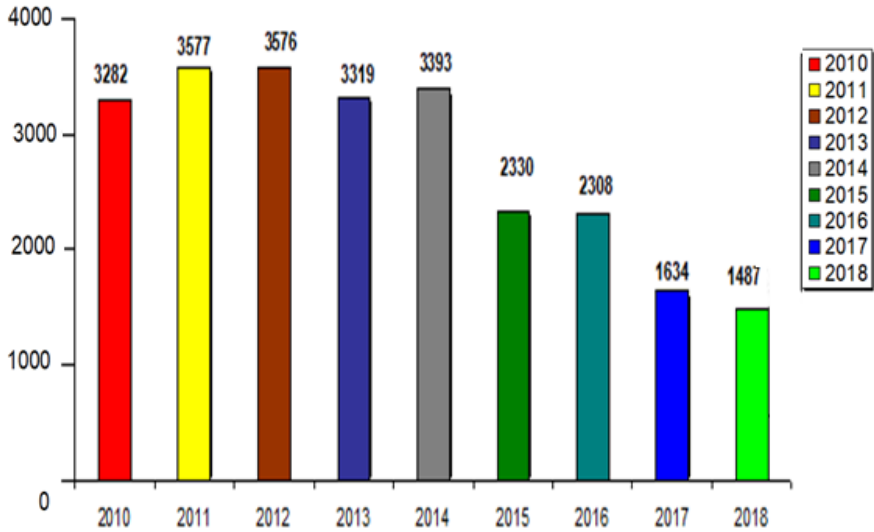

Рис. 2. Динаміка загального обсягу державного замовлення для НПУ імені М. П. Драгоманова [10]

ня для НПУ імені М. П. Драгоманова, яке відбувається за останні чотири роки (рис. 2), не може бути виправдане впливом демографічних чинників — тенденцію необхідно змінювати у відповідності до потреб реформування шкільної освіти і розвитку українського суспільства.

Недостатня увага до природничо-математичної освіти, занедбаність навчально-демонстраційного обладнання, багаторічна відсутність оновлення навчально-лабораторної бази разом з втратою розуміння суспільного і цивілізаційного значення природничих досліджень відобразилися в поступовому зменшенні інтересу школярів до вивчення точних і природничих наук. Частина випускників шкіл з природними особистими задатками до вивчення таких наук, своєю наполегливістю та завдяки добрим учителям-предметникам отримали якісні знання і високі бали ЗНО, що дозволили їм претендувати і бути зарахованими на навчання до провідних класичних та політехнічних університетів.

На рис. 3 представлено розподіл балів ЗНО вступників 2018 року на навчання за фізичними спеціальностями, який ілюструє диференціацію рівня підготовленості вступників на педагогічні і непедагогічні спеціальності [6].

Серед згаданих добре підготовлених абітурієнтів мало бажаючих навчатися в педагогічному університеті, тому спостерігається дві тенденції: перша — загальне зменшення кількості бажаючих навчатися на учителя-природничника чи математика (внаслідок суттєвого зменшення загальної кількості таких учнів) і друга тенденція: вступ на такі педагогічні спеціальності слабенько підготовлених абітурієнтів, т.я. вони не могли конкурувати при вступі до класичного університету. Таким чином, коло замикається: низький рівень підготовки абітурієнтів педагогічних спеціальностей наслідують приходом в школу посереднього учителя, який не може сформувати в учнів якісних знань.

Бали ЗНО зарахованих на бюджет на фізику
 Найбільше вступників з низькими балами - на фізиці в середній освіті,
 з високими - на фізиці та астрономії.

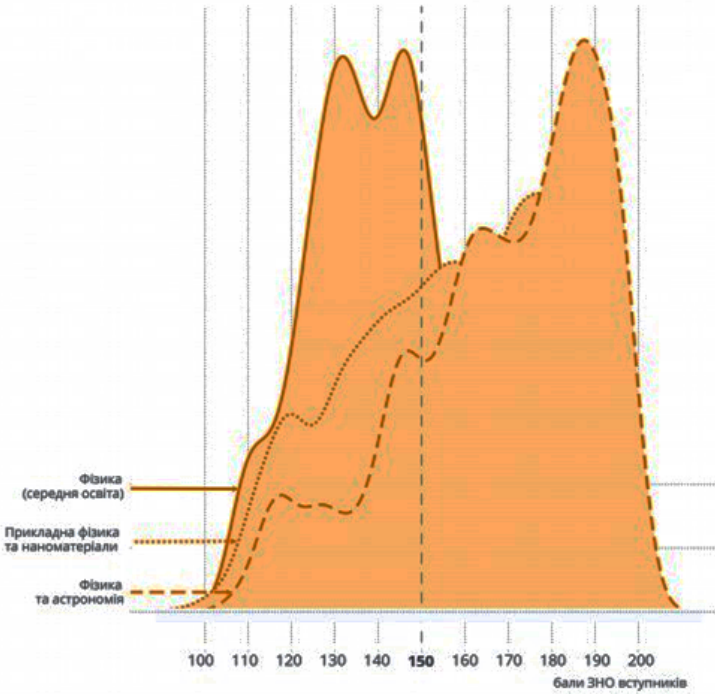

Рис. 3. Розподіл балів ЗНО вступників 2018 року на навчання за фізичними спеціальностями [6]

Важливо розуміти, що механічне збільшення обсягів державного замовлення на підготовку вчителів природничо-математичних предметів не вирішить проблеми, т.я. підбір, підготовка до вступу має розпочинатися ще на шкільних уроках, коли учитель зможе розглядіти і підтримати паростки педагогічного таланту таких учнів, майбутніх студентів природничих і фізико-математичних факультетів педагогічного університету. За інформацією Міністерства освіти і науки України (табл. 2) підвищення планових обсягів прийому для підготовки вчителів предметів природничо — математичного циклу протягом 2016–2018 р.р. не змінило тенденцію суттєвого недобору абітурієнтів на педагогічні спеціальності 014.04 Середня освіта (математика), 014.08 Середня освіта (фізика), 014.06 Середня освіта (хімія) [4].

Побіжно розглянемо декілька результатів набору на навчання за мігістерськими програмами. «Умовами прийому-2018» [5] передбачено єдиний фаховий вступний іспит з іноземної мови при вступі до магістратури — це при тому, що достатньої підготовки студенти не пройшли. Багато програм бакалаврської підготовки таких вимог до вступників в магістратуру не враховують — вивчення іноземної мови на четвертому курсі не заплановано. Результат вступу до магістратури — передбачуваний: більша

Таблиця 2. Інформація про планові обсяги державного замовлення та фактичні показники їх виконання на підготовку фахівців (в т.ч.вчителів) природничо-математичного циклу

		2016		2017		2018	
		План	Факт	План	Факт	План	Факт
111	Математика	270	226	325	295	365	325
014.04	Середня освіта (математика)	614	492	640	599	669	406
104	Фізика та астрономія	270	235	300	273	330	217
014.08	Середня освіта (фізика)	293	210	296	324	376	150
102	Хімія	450	374	375	373	420	380
014.06	Середня освіта (хімія)	242	161	190	152	238	146
091	Біологія	700	588	685	654	585	613
014.05	Середня освіта (біологія) (біологія та здоров'я людини)	449	374	420	510	571	520
014.15	Середня освіта (природничі науки)					33	45
		3288	2660	3231	3180	3587	2802

половина випускників бакалаврату до магістраури не змогли поступити. Аналіз показників зарахування в 2018 році (табл. 3) показує, що реальний набір до магістратури педагогічних спеціальностей вдвічі менший обсягу державного замовлення, який був традиційно сформований з орієнтацією на кількість випускників бакалаврату.

Таблиця 3. Співвідношення кількості зарахованих до магістратури педагогічних спеціальностей і обсягів державного замовлення в 2018 р. [4]

014 Середня освіта Спеціалізація	Кількість зарахованих на бюджетні місця	Обсяг бюджетних місць
014.01 Українська мова і література	716	1428
014.02 Мова і література	992	1911
014.03 Історія	560	1092
014.04 Математика	434	856
014.05 Біологія	0	0
014.05 Біологія та здоров'я людини	387	759
014.06 Хімія	105	214
014.07 Географія	313	630
014.08 Фізика	288	577
014.09 Інформатика	184	363
014.10 Трудове навчання та технології	460	897
014.11 Фізична культура	714	1345
014.12 Образотворче мистецтво	98	205
014.13 Музичне мистецтво	273	526
014.14 Здоров'я людини	0	0
014.15 Природничі науки	1	1

Аналогічним чином вплинуло запровадження єдиного фахового вступного іспиту з іноземної мови при вступі до магістратури інших спеціальностей. На прикладі порівняння кількості вступників до НПУ імені М. П. Драгоманова на навчання за спеціальностями, де було впроваджено ЗНО (табл.4), спостерігаємо аналогічну тенденцію зменшення кількості вступників до магістратури в 2018 році: майже в 2-3 рази менше, порівняно з 2017 роком.

Неупереджений огляд наведених кількісних характеристик вступної кампанії 2018 року ставить під сумнів заявлені в «Умовах прийому — 2018 р.» прагнення поліпшити доступ населення до вищої освіти, забезпечення справедливого розподілу місць державного замовлення дійсно професійно орієнтованим вступникам, підвищення прозорості вступних процедур та довіри суспільства до діючих механізмів формування контингенту майбутніх працівників освітянської галузі, що забезпечуватимуть як рівень загальної освіти населення, так і загальну конкурентоздатність держави.

Обговорення. Базовим принципом формування контингенту студентів є використання системи ЗНО, переваги якої перевірені і випробувані часом — це зрозумілий і прозорий інструмент оцінювання навчальних досягнень вступників, диференціації рівня їх знань для забезпечення доступу до вищої освіти. Але, крім переваг, система ЗНО має і побічні явища — вона нівелює абітурієнтів щодо їх професійної орієнтації. Фактично система профорієнтації в педагогічній галузі розвалилася — перестали функціонувати педагогічні класи, психолого-педагогічні курси та конкурси, педагогічні олімпіади, учительський проект «Довіра» [7, с. 6], втратили популярність і фахову спрямованість підготовчі курси, МАН-конкурси і предметні олімпіади. Можна з впевненістю констатувати — реальна професійно-педагогічна селекція втрачена.

Таблиця 4. Кількість зарахованих осіб за освітнім рівнем магістр до НПУ імені М. П. Драгоманова в розрізі спеціальностей, де було впроваджено ЗНО у 2018 р. [10]

Спеціальність / освітня програма	2017	2018
031 Релігієзнавство	18	4
033 Філософія	33	11
034 Культурологія	17	7
051 Економіка	5	3
052 Політологія	19	19
053 Психологія	90	43
053 Психологія (практична психологія)	67	18
053 Психологія (спеціальна, клінічна)	30	16
054 Соціологія	16	6
061 Журналістика	29	13
242 Туризм	11	3
032 Історія та археологія	19	15
081 Право	20	10
Всього:	393	168

Відомо, що вимірювальний інструмент має властивість впливати на досліджувану систему. ЗНО — це інструмент освітніх вимірювань і не лише оцінювання індивідуальних навчальних досягнень, але й інструмент вимірювання стану, якості функціонування освітніх закладів, освітньої системи в цілому. Дійсно, за останні роки система ЗНО реально змінила цілі і фокус діяльності школи: зараз навчальний процес спрямований на підготовку учня до складання тестів та виконання завдань зовнішнього оцінювання з трьох предметів, інші шкільні предмети сприймаються як допоміжні, не важливі, або й взагалі не потрібні — учні їх ігнорують, в кращому випадку виконують формальну вимогу — відвідують уроки. А зміна в Переліку конкурсних предметів для вступу на навчання за рядом популярних спеціальностей, наприклад галузі знань 22 «Охорона здоров'я», фахово необхідних предметів на іноземну мову, або на крайній випадок математику, взагалі викреслюють фізику і хімію з поля зору не лише випускників, а й учнів передвипускних класів та їх батьків. Правда з'явилися надії, що в перспективі новації проекту «Нова українська школа» все ж повернуть навчальний процес в русло формування життєвих компетентностей школярів.

Поступове зниження рівня складності тестів ЗНО еволюціонувало до вигляду фактично порогового тесту, що спрямований на встановлення досягнення рівня здобуття середньої освіти. В 2018 році Український центр оцінювання якості освіти встановив кваліфікацію «здав/не здав», тим самим констатувавши пороговий характер ЗНО, успішне складання якого (аналогічно наявності атестата про середню освіту) визначається як необхідна умова доступу до вищої освіти. Але для навчання в університеті цього недостатньо — необхідна відповідна фахова спрямованість і ґрунтовна предметна підготовленість. Для цього потребують відновлення системи професійної селекції з відповідними преференціями, які компенсуватимуть тестове професійне знеособлення і певну антимотиваційну зрівнялівку щодо професійної ідентифікації.

Для ширшого залучення абітурієнтів до початку за педагогічними спеціальностями надзвичайно важливе значення має підвищення соціального статусу педагогічного працівника, підтримка вчительської професії, в т.ч. на селі і в малих містечках. В цьому контексті, заслуговують схвалення і всебічної підтримки пропозиції Міністерства освіти і науки, рішення Уряду України щодо підвищення заробітної плати вчителів, реалізації проекту реформування середньої освіти «Нова українська школа», створення умов першочергового зарахування абітурієнтів до закладів вищої медичної і педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням та працевлаштування випускників у сільській місцевості або селищах міського типу [8]. Серед інших зовнішніх чинників забезпечення якісного функціонування освітньої системи корисним було б запровадження на рівні Міністерства освіти і науки спеціального інтернет-проекту (психолого — педагогічне тестування, написання мотиваційних листів тощо) для виявлення та рекомендації потенційних студентів на педагогічні програми підготовки.

У нинішніх умовах університети по суті є ключовою ланкою, суб'єктом розбудови інформаційного високотехнологічного суспільства. З одного боку, університети забезпечують знанневу експансію в різних сферах

функціонування соціуму, а з другого — генерують новий суспільний прошарок професіоналів з якісно вищим рівнем фахової підготовки, здатних оперувати надсучасними теоріями і технологіями, що сприяє досягненню незаперечних конкурентних стратегічних переваг. Не є виключенням й освітня галузь: саме педагогічні університети мають бути локомотивами розвитку системи освіти, саме вони формують дійсно нового, молодого і відкритого до новацій, креативного вчителя, здатного до проведення освітніх реформ.

Серед складових внутрішнього забезпечення якості вищої освіти - селекційна політика закладу вищої освіти. Проблема набору і формування контингенту студентів освітніх програм, відбору підготовлених абітурієнтів з високим рівнем якості здобутої середньої освіти та професійної мотивації — найбільш складне завдання сучасного університету, яке без системних підходів не вирішити. До основних компонент такої системи можна віднести: єдиний профорієнтаційний центр, що координує селекційну роботу навчально-наукових підрозділів, роботу підготовчого відділення, короткотермінові підготовчі курси. Таким центром може бути факультет доуніверситетської підготовки (чи інший профільний підрозділ), який крім традиційних підготовчих занять, організовує педагогічні класи, співпрацює з профільними ліцеями і гімназіями, створює профільні класи предметного спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах, організовує діяльність дослідно-пошукових товариств, наукових гуртків, шкільних і позашкільних малих академій, сприяє проведенню конкурсів — захистів учнівських науково-дослідних робіт, організовує проведення предметних і педагогічних олімпіад, конкурсів і оглядів різного рівня.

Іншою ефективною складовою системи професійно-педагогічної орієнтації має стати взаємодія з вчительським загалом: співпраця з товариствами випускників, методичними об'єднаннями учителів, окремими педагогами. Доцільно на етапі підготовки вчителів, а також підвищення кваліфікації озброїти їх методами профорієнтаційної роботи та встановити тісні контакти на рівні «школа-університет» для раннього виявлення і підтримки в учнів педагогічного кар'єрного спрямування та першочергового зарахування кращих учнів на навчання до педагогічного університету. На час виконання завдань педагогічних практик доречно планувати студентам проведення психолого-педагогічних досліджень селекційного характеру, спрямованих на формування відповідних фахових компетентостей.

Формування напрямів розбудови системи відбору для навчання в педагогічному університеті має враховувати багатомірність особистих якостей майбутніх абітурієнтів. З одного боку, така система має бути спрямованою на виявлення вроджених і набутих задатків «педагогічних параметрів» [9], а з іншого — використовувати різноманітні засоби розвитку схильності до педагогічної праці, культивування творчого мислення, формування дослідницьких умінь, зміцнення і поглиблення фундаментальних знань в обраному предметному полі. У такому контексті на кожного факультеті мають реалізовуватися власні підходи й особливості системи відбору, які обумовлені факторами внутрішнього і зовнішнього характеру: від інституційних потреб забезпечення якісного розвитку кадрового складу фахових кафедр і нарощування наукового потенціалу університету до врахування суспільного статусу педагогічної професії і запитів місцевого ринку праці, потреб освітніх закладів різного рівня.

Висновки. Проблема формування контингенту студентів закладів вищої педагогічної освіти в останні роки особливо загострилася наслідок впливу демографічних факторів та нагромадження кількісної формалізації механізмів зарахування вступників. Як наслідок, спостерігається суттєве зниження рівня підготовленості та зростаюча фахова дезорієнтація абітурієнтів.

Система ЗНО, як базовий принцип вступу до університету незалежно від трансформацій і проблем останніх років, традиційно має суспільне сприйняття як зрозумілий і прозорий інструмент забезпечення доступу до вищої освіти. Але поступове зниження рівня складності тестів ЗНО еволюціонувало до вигляду фактично порогового тесту, що спрямований на констатацію досягнення рівня здобуття середньої освіти: встановлення Українським центром оцінювання якості освіти тестової кваліфікації «склав» аналогічне наявності атестата про середню освіту і визначається як необхідна умова вступу для здобуття вищої освіти.

За останні роки система ЗНО, як інструмент освітніх вимірювань, реально змінила цілі і фокус діяльності школи: зараз навчальний процес утилітарно спрямований на підготовку учня до складання тестів та виконання завдань зовнішнього оцінювання з трьох предметів, інші шкільні предмети сприймаються як допоміжні і не важливі. Потреба повернення середній школі функції всебічної підготовки молоді до самостійного життя знаходить реалізацію в новаціях проекту «Нова українська школа», спрямованого на формування життєвих компетентностей школярів.

Усвідомлення провідної ролі педагогічних університетів забезпечує розробку оптимальних шляхів успішного реформування освітньої системи, саме педуніверситети формують дійсно нового і відкритого до змін, креативного вчителя, здатного до проведення освітніх реформ. Якість підготовки сучасного вчителя в значній мірі визначається політикою відбору підготовлених абітурієнтів з високим рівнем здобутої середньої освіти та професійної мотивації.

Центральною ланкою системи профвідбору має стати єдиний профорієнтаційний центр — факультет доуніверситетської підготовки, чи інший профільний підрозділ, який організовує і координує селекційну роботу на різних рівнях. Іншою ефективною складовою системи професійно-педагогічної орієнтації має стати взаємодія з учительський загалом: співпраця з товариствами випускників, методичними об'єднаннями учителів, окремими педагогами, яка спрямована на раннє виявлення і підтримку в учнів педагогічного кар'єрного спрямування та першочергового зарахування кращих випускників на навчання до педагогічного університету.

Успішне функціонування розгалуженої системи відбору педагогічно обдарованої молоді забезпечить реалізацію сталої політики університету щодо формування контингенту студентів творчого, підвищеного рівня доуніверситетської підготовки з аксіологічними установками досягнення високої якості підготовки та професійного статусу в майбутній педагогічній діяльності.

Література

- [1] *Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG)*. 2015. Київ : ТОВ «Поліграф плюс».
- [2] Закону України «Про вищу освіту». 2019 Дата звернення Січень 19, 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- [3] Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area. Bucharest Communiqué. Вересень 21, 2018. <http://www.bologna-bucharest2012.ehea.info/background-documents.html>.
- [4] У МОН розповіли про Умови вступу — 2019. *Освіторія*, Січень 15, 2019. <https://osvitoria.media/news/mon-provelo-regionalnu-naradu-z-rozlyasennnyam-umov-vstupu-2019>.
- [5] Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2018 році. Наказ Міністерства освіти науки України 13.10.2017 № 1378. Дата звернення Вересень 20, 2018. <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1397-17/page#n17>.
- [6] Аби підвищити якість вищої освіти, потрібно набирати менше студентів «на бюджет» (ІНФОГРАФІКА). Січень 24, 2019. http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/90917/Aby_pidvyshhytu_jakist_vyshhoj_osvity_potribno_nabyraty.
- [7] Шкіль, М. І. Мої педагогічні університети. *Освіта*. Грудень 5–12, 2012.
- [8] Деякі питання реалізації права осіб на першочергове зарахування до закладів вищої медичної і педагогічної освіти за державним (регіональним) замовленням. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018р. № 417. Дата звернення Грудень 20, 2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2018-п>.
- [9] Губерський, Л. та Андрущенко В. *Філософія як теорія та методологія розвитку освіти*. Київ: МП Леся, 2008.
- [10] Звіт про роботу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у 2018 році. Дата звернення Січень 28, 2019. http://www.npu.edu.ua/images/docs/Prozoriy_universitet/Zvit_rektora/2018/Zvit_2018.pdf.

Referenses

- [1] Standarty i rekomendatsi shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG). Kyiv : TOV «Polihraf plus», 2015.
- [2] Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». Data zvernennia Sichen 19, 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- [3] Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area. Bucharest Communiqué. Veresen 21, 2018. <http://www.bologna-bucharest2012.ehea.info/background-documents.html>.
- [4] U MON rozpovily pro Umovy vstupu — 2019. Osvitoriaa, Sichen 15, 2019. <https://osvitoria.media/news/mon-provelo-regionalnu-naradu-z-rozlyasennnyam-umov-vstupu-2019>.
- [5] Umovy pryiomu na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy v

- 2018 rotsi : Nakaz Ministerstva osvityi nauky Ukrainy 13.10.2017 № 1378. Data zvernennia Veresen 20, 2018. <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1397-17/page#n17>.
- [6] Aby pidvyshchyty yakist vyshchoi osvity, potreбно nabyraty menshe studentiv «na biudzhet» (INFOHRAFIKA). Sichen 24, 2019. Teksty.org.ua. http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/90917/Aby_pidvyshhyty_jakist_vyshhoji_osvity_potreбно_nabyraty.
- [7] Shkil, M. I. Moi pedahohichni universytety. Osvita. Hruden 5–12, 2012.
- [8] Deiaki pytannia realizatsii prava osib na pershocherhove zarakhuvannia do zakladiv vyshchoi medychnoi i pedahohichnoi osvity za derzhavnym (rehionalnym) zamovlenniam. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 417. Data zvernennia Hruden 20, 2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2018-п>.
- [9] Huberskyi, L. ta Andrushchenko V. Filosofii yak teoriia ta metodolohiia rozvytku osvity. Kyiv : MP Lesia, 2008.
- [10] Zvit pro robotu Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova u 2018 rotsi. Data zvernennia Sichen 28, 2019. http://www.npu.edu.ua/images/docs/Prozoriy_universitet/Zvit_rektora/2018/Звіт_2018.pdf

Актуальні міждисциплінарні
дослідження

Actual interdisciplinary research

НОВИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ РОЗВІДКАХ

*Наталія Таценко*¹

Анотація. Централіною темою статті є обґрунтування фрактального підходу до аналізу дискурсу в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Стверджується, що фрактальний метод аналізу в дискурсі — це визначення самоподібності його складників задля більш глибокого наукового пізнання та можливості прогнозування появи тих чи інших елементів дискурсивної системи. За такого підходу дискурс визначається як багатовимірний фрактально організована когнітивно-комунікативно-мовна система, здатна до самоорганізації та самоподібного розвитку, детермінована динамікою конструювання смислів, ідей і переконань, взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах та матеріалізована у вигляді вербальних і невербальних знаків. Відтак, соціально-прагматичний аспект дискурсу передбачає багаторазове фрактальне тиражування його графічних утілень за збереження ідентичності смислу задля посилення впливу на адресата. Показовим є те, що фрактальний потенціал є імпульсом до тиражування когнітивних структур у дискурсі. Фрактальний аналіз значно спрощує процедуру наукового пізнання в лінгвістиці, дозволяє чітко окреслити матеріальність та інтерпретованість дискурсивної системи.

Ключові слова: дискурс, рекурсія, самоорганізація, самоподібність, система, фрактал

A NEW RESEARCH METHOD IN MODERN SCIENTIFIC LINGUISTIC STUDIES

Nataliia Tatsenko

Abstract. The focal topic of this paper is the discussion of a fractal perspective on the analysis of discourse in modern linguistic research. It is stated that the fractal method of analysis in discourse is the identification of self-similarity of its components for the sake of deeper scientific knowledge and the ability to predict the appearance of certain elements of the discursive system. Within this approach, discourse is defined as a multidimensional, fractally organized cognitive-communicative-linguistic system capable of self-organization and self-development, determined by the dynamics of the formation of meaning, ideas, and beliefs, by the interaction of communicants in certain socio-cultural contexts, and materialized in the form of verbal and nonverbal signs. Therefore, the social-pragmatic aspect of discourse involves multiple fractal replication of its graphic embodiments with preserving the identity of its meaning in order to increase the impact on the addressee. It is significant that the fractal potential is an impulse to replicate cognitive structures in discourse. Fractal analysis greatly simplifies the procedure of obtaining scientific knowledge in linguistics, allows you to clearly outline the materiality and interpretation nature of the discursive system.

Keywords: discourse, fractal, recursion, self-organization, self-similarity, system

---

¹ Сумський державний університет, Суми, Україна. n.tatsenko@gf.sumdu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2604-2340>.

1. Вступ

Одним із найперспективніших підходів, що формують універсальну наукову парадигму, є міждисциплінарність із її адаптивністю, відкритістю до поповнення новими методами, толерантністю до нових гіпотез, спадкоємністю та філософським полілогом. За допомогою об'єднання знання, що генерується різними науковими сферами, долаються комунікативні бар'єри й відбувається становлення нової інтегративної картини світу — трансдисциплінарної парадигми складності (complexity paradigm), яку ще називають теорією складності (complexity theory) або теорією динамічних систем (dynamical systems theory) (Garcia 1999, 281). У вітчизняній лінгвістиці дослідження мови й дискурсу як динамічних систем отримали новий поштовх завдяки методам лінгвосинергетики (Єнікеева 2011; Домброван 2014; Піхтовникова 2015; Таценко 2018). Метамова останньої сприяє розв'язанню багатьох наукових лінгвістичних проблем, а одним із найуживаніших термінів лінгвосинергетики є «фрактальність».

Залучаючи фрактальну геометрію до аналізу системи словотвору, представниця української школи лінгвосинергетики С. М. Єнікеева (2011, 14–16) подає її як величезний «макрофрактал», структурно подібний до «мікрофракталів» — комплексних мікросистем словотвору. У такому разі мікрофрактали словотвірних моделей, рядів, гнізд, алігатур постають порівняно автономними стереоскопічними об'єктами, ізоморфними за принципами будови кожного типу словотвірних мікросистем. Кожний елемент такої мікросистеми має потенційну здатність породжувати нові одиниці, у такий спосіб добудовуючи й розвиваючи її.

Т. І. Домброван (2014) використовує фрактальність задля опису моделі розвитку англійської мови, що охоплює декілька рівнів: складнопідрядні речення, словотвір, побудову словосполучень. Дослідниця вважає, що в основу цього явища покладено єдину суб'єктно-предикативну структуру. Із фрактального погляду також пояснює «фазовий перехід» у мовній системі Л. С. Піхтовникова (2015, 119–122), розглядаючи його на прикладах «нанизування» підрядних речень (у кожному підрядному реченні містяться повтори та/або вказівні й визначальні займенники, що змушує вважати конструкцію самоподібною); використання дієслівних часів (якщо розміщувати всі форми вираження часу одного дієслова за зростанням складності, то така умоглядна шкала є фракталом); конкуренції фракталів рими й метричних схем у віршованих текстах. З'ясовано, що фрактальність характерна і для концепту як одиниці концептуальної картини світу. Кожний з елементів концепту (когнітивний, афективний, перцептивний, комунікативний) тягне за собою інші, розгортаючись у дискурсі у вигляді фрактала — рекурсії ідеї, смислу, сюжету та форм їхнього викладення (Таценко 2018).

Оригінальним підходом до опису фрактальності мовної системи постає концепція взаємної триєдності матерії, енергії й інформації. Ці складники репрезентують новий погляд на будову мовної системи: фонему як елемент фонетичного рівня мови визначено триєдністю «матерія — звукова, графічна чи інша матеріальна форма, енергія — меризми, інформація — код, який зчитується сенсорним аналізатором». Згідно з цим підходом у мовній системі матерією є її елементи (фонема, морфема тощо),

енергією — функції цих елементів (перцептивна, делімітативна, сигніфікативна, номінативна, комунікативна), а інформацією — одиниці сприйняття (Симонов 2013, 11–42).

Ю. Є. Кійко (2017) змоделивав інваріантно-варіантну структуру медіатекстів, яка ґрунтується на універсальному принципі фрактальної будови навколишнього світу та його об'єктів. Розглядаючи текст як матеріальне втілення дискурсу, науковець зауважує, що текст є певним плетінням, яке складається з частинок і теоретично є нескінченним, подібно до історії «1001 ночі» (Кійко 2017, 91–92). Під частинами маємо розуміти зростання фонем, морфем, слова, синтагми, речення, диктеми тощо. Фрактальність виявляється в тексті на рівні змісту й на рівні його викладення. У першому випадку йдеться про те, що повторюється ідея, сюжет, а в другому — форма викладу матеріалу. Текст є продуктом, статичним об'єктом, у якому зафіксована людська ментальна діяльність; подібно до закам'янілого дерева, він створюється на ґрунті рекурентності і шкалювання в обох напрямках: збільшення або зменшення обсягу. Тобто, будь-який текст перебуває на певному етапі тематичного розгортання від слова-тексту через речення-текст до дискурсу. Окремо взятий текст розглядається як фрактал тематичного дискурсу, який можливо образно подати безмежним інформаційним простором.

Не зважаючи на активне використання фрактальної розмірності у вивченні різних аспектів дискурсу, не визначеною залишається сутність фрактального аналізу як методу дослідження. У чому він полягає й навіщо залучати його до дискурсивних студій? Крім того, для забезпечення цілісності й гармонії людської комунікації через призму фрактальності, необхідно в дещо новому руслі осмислити поняття «дискурс». Це і є **метою** статті. У дослідженні використано такі **методи**: теоретичне узагальнення, аналіз та синтез, абстрагування для побудови основної гіпотези статті; метод екстраполяції базових принципів фрактальної теорії на методологію дискурсивного аналізу для відтворення динаміки дискурсу та вибудовування фрактального методу дискурсивних студій; тезаурусний аналіз для розкриття сутності фрактала та дискурсу в різних дефініціях; інтерпретаційно-текстовий аналіз для з'ясування особливостей фрактальної рекурсії в дискурсі.

2. Результати та дискусії

Фрактальний вимір універсуму започаткований дослідженнями відомого математика Б. Мандельбро (Mandelbrot 1982, 18–31), який увів термін «фрактал» для позначення множини, розмірність якої не збігається зі звичайною. Цей термін походить від латинського прикметника *fractus* і в перекладі означає «нерівний, негладкий, той, що складається з фрагментів», а відповідне латинське дієслово *frangere* означає «розбивати, тобто створювати неправильні фрагменти» (Дворецкий 2000, 335). Б. Мандельбро (Mandelbrot 1982) започаткував геометрію природи, яка, на відміну від евклідової геометрії (геометрії штучно створених людиною фігур), створюється на ґрунті нескінченного процесу «ітерації» (повторення), подрібнюючись на менші самоподібні частини. Так, ліс загалом має форму окремого

дерева, кожний найменший фрагмент берегової лінії повторює її загальний контур, а хмара за структурою дорівнює своїм окремим хмаринкам. Це відкриття уможливило вимірювання об'єктів, які раніше вважалися невимірними.

З упевненістю підтримую думку науковців про те, що ще давні філософи застосовували принцип аналогії всього суцього або редукціонізм, який перегукується із фрактальним підходом. Зазначається, що фрактальність є підґрунтям еволюції різних систем, оскільки процес фізичного, біологічного чи соціального розвитку є безмежною сукупністю тимчасових, взаємозалежних самоподібних проміжних станів/процесів. Тому все, що виявляється у великому (макрокосмосі), міститься в малому (мікрокосмосі) і навпаки. Зазначена ідея відображена у відомій фразі Сократа «Пізнай себе, і ти пізнаєш світ» (Кійко 2017, 88). Фрактальна система виникає із мікрофрактала (алгоритму розвитку, що несе спадкову інформацію про систему) — структури, що містить щільно згорнуту інформацію та величезну потенційну енергію, яка дає імпульс системі. Згорнута інформація містить фрактальну еволюцію системи (усі її можливі траєкторії та шляхи розвитку), а енергія дозволяє перейти з потенційного стану в наявний, тобто, є запорукою виникнення.

Інваріантність (фундаментальна властивість геометричної регулярності) характеризує багато структур матеріального світу. Вона є особливою формою симетрії, фрагменти цілісності якої структурно подібні. Фрактальна розмірність дає надзвичайно компактний спосіб опису об'єктів і процесів, постаючи перехідним квазістійким станом системи, що характеризується хаотичністю й нестабільністю, яка поступово еволюціонує до стійкого, впорядкованого цілого. Таке мережеве утворення наявне серед подібних собі об'єктів і нескінченно повторює себе на різних рівнях. Фрактальна система зростає відповідно до заданого алгоритмом розвитку, поділяється і знову зростає. У такий спосіб утворюється сукупність систем, підсистем і надсистем, подібних одна одній (Таценко 2017). Наведена концепція сприяє розумінню процесів світового розвитку, створюючи цілісну картину руху матерії від простих форм організації до складних.

Підґрунтя дискурсу як середовища конструювання смислів складають ідеї фрактальної геометрії. Саморегульованість дискурсу базується на тому факті, що абсолютні значення порядку й хаосу є згубними для його життєздатності. З одного боку, комунікація можлива лише в разі, коли в розпорядженні учасників є такі стійкі структури, як фонетика, лексика і граматики. Їхня стабільність спричиняє спільність мовного досвіду й гарантує інформативну доступність висловлювання для адресата, оскільки в умовах абсолютного хаосу комуніканти не досягнуть розуміння. З іншого боку, потребам інтеракції не відповідає й повний порядок, оскільки статично й жорстко організована система мовних засобів призведе до повної передбачуваності й безглуздості комунікації. Звідси висновок: дискурс повинен поєднувати риси новизни, невизначеності (виявів хаотичної основи) та стійкості й передбачуваності (виявів порядку). Для дослідження цих виявів і використовується принцип фрактальності, оскільки загальною властивістю фрактальної системи є факт структурування нею хаосу, невизначеності.

Фрактальні простори дискурсу самоорганізуються за принципом живого наростаючого знання й самі вилучають із себе когнітивний аспект, що є основним для їхнього формування (Плотникова 2011, 133). Підкорення хаосу пов'язано з тим, що кожний наявний фрактал створює поруч із собою «віртуальний фрактал» (який актуалізується слідом за ним), оскільки несе в собі алгоритм свого подальшого розвитку. До прикладу, виникнення геометричної фрактальності створило нові знання в науці загалом, ці знання матеріалізувалися в різних науках, і наразі дослідники аналізують історичні, економічні, лінгвістичні фрактали, які за своєю структурою подібні геометричним. У цьому аспекті фрактальна система є надзвичайно стійкою, адже внутрішні флуктуації не здатні її зруйнувати, це можливо лише за масштабного глобального зовнішнього впливу.

Зазначені твердження змушують по-новому розглянути поняття дискурсу, переосмислити його визначення. Т. ван Дейк (1989, 58), засновник сучасної теорії дискурсу, розглядає останній як комунікативну подію, складну єдність мовної форми, значення та дії, відтворену комунікантами, у якій задіяна не лише мова в її фактичному використанні, але й ті ментальні процеси, що постійно супроводжують комунікацію, а також спосіб актуалізації тексту в певних ментальних і прагматичних умовах. І. С. Шевченко (2017, 115–116) визначає дискурс як багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт, що визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей і переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах/ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) та використанням знаків, вербальних і паравербальних (мовний аспект).

Загалом за своєю суттю дискурс — це когнітивне явище, оскільки взаємодія комунікантів є передачею знань, а використання знаків — це матеріалізація когнітивної діяльності людини під час створення нових знань. Використання мови є переходом від одного структурного стану когніції до іншого, тобто поведінкою когнітивної системи індивіда. Механізми функціонування дискурсу, його розвитку як когнітивного явища є фрактальними. **Отже, дискурс необхідно розглядати як багатовимірну фрактально організовану когнітивно-комунікативно-мовну систему, здатну до самоорганізації та самоподібного розвитку, що визначається динамікою конструювання смислів, ідей і переконань, взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах та матеріалізацією когнітивної діяльності у вигляді вербальних і невербальних знаків.**

На мою думку, підтвердження цієї гіпотези слід почати з генеративної дедуктивної теорії Н. Хомського (Chomsky 1993), спрямованої на побудову загальної теоретичної моделі мовленнєвої діяльності людини. Відомий лінгвіст вважає, що в інформаційній системі людської когніції є програма або модуль, основним завданням якого є породження синтаксичних структур з обмеженої кількості фразових блоків. Ця процедура відбувається за певними алгоритмами, які за своєю суттю є рекурсивними правилами, що забезпечують можливість «укладання» блокових структур одна в одну задля продовження синтаксичного ряду. Синтаксична підсистема мовного модуля є вродженою універсальною «граматикою форм», вбудованою в апарат

людського мислення. Метою генеративної теорії є аналіз ментального механізму, що використовує скінченне число початкових елементів для генерації нескінченного числа граматично правильних речень. На різних етапах розвитку певні постулати теорії Н. Хомського змінювалися, утім незмінною залишилося поняття рекурсивного породження синтаксичних структур.

Рекурсія є способом організації складної системи, за якого виокремлюється певний набір базових підсистем; система здатна в процесі свого функціонування створювати необмежену кількість копій базових систем, здійснювати взаємодію між ними, і, якщо необхідно, знищувати їх; функціонування складної системи полягає у функціонуванні активних копій базових підсистем; під час запиту копій допустима її зміна, що визначається ситуацією в момент запиту. З одного боку, рекурсивна система завдяки створенню власних копій одержує можливість необмеженого зростання й ускладнення, з іншого боку, ця складність має організований вид, який визначається локальними правилами функціонування (Личутин 2006). Слід наголосити, що рекурсивність та алгоритмізація є не що інше, як характеристики фрактальної розмірності.

Представники лінгвістичного мейнстріму, що конкурує з генеративізмом — сучасної когнітивної лінгвістики — досліджують ментальне підґрунтя семіотичних феноменів мови та мовлення. Задля аналізу значень вербальних одиниць використовується концептуальний аналіз, суть якого полягає в упорядкуванні вербалізованої інформації за допомогою узагальнених схемних структур. Зокрема, автор методики Семантики лінгвальних мереж (СЛМ) С. А. Жаботинська (2013; 2018) використовує набір узагальнених понятійних структур, відстежених у значеннях та формах мовних і мовленнєвих одиниць різних рівнів. Концептуальні мережі, що структурують значення мовних і мовленнєвих знаків, формуються базовими пропозиційними схемами (БПС), які мають найвищий рівень узагальнення та являють собою первинні категорії мислення й типи реляцій між ними. Тип пропозиційної схеми визначається за її належністю до одного з п'яти базових фреймів — предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного. Кількість схем обмежена, але завдяки їхній різноманітній комбінаториці, яка залежить від специфіки понятійного простору, що структурується, отримується необмежена кількість різних конфігурацій концептуальних мереж (Жаботинская 2018).

Зазначається, що концептуальна мережева модель перетворюється в матричну модель, якщо зв'язки між інформаційними вузлами мережі залишаються невизначеними, імпліцитними. Залежно від потреб дослідження, концептуальні мережі будуються як одновимірні та багатовимірні (мережі в мережах). Багатовимірна мережа передбачає наявність понятійних просторів, що розгортаються «вглиб». Концептосфера (увесь структурований семантичний простір) є мережею доменів (понятійних вузлів концептосфери); кожен домен є мережею парцел (понятійних вузлів домена); парцела містить конкретні предметні концепти, кожен із яких є інформаційним вузлом, модельованим мережею ознак. На всіх концептуальних рівнях побудова мережі здійснюється за допомогою БПС, котрі демонструють якості понятійних фракталів — схожих форм, відтворюваних у різних масштабах

(Жаботинская 2018, 113–114). Для Семантики лінгвальних мереж ідея рекурсивності понятійних та мовних структур є основоположною (там само, 132). Вона спирається на положення когнітивної граматики Р. Ленекера (2008, 44–45) про ієрархію концептуальних доменів та можливість їхнього «вкладення» один в одного.

Крім того, за С. А. Жаботинською (2018, 116–118), під час створення вербального знака має місце послідовне ономасіологічне картування — фрагментарна репрезентація інформації, що розгортається в напрямку «зовнішній світ → інформація у свідомості (значення) → внутрішня форма знака → зовнішня форма знака 1 → зовнішня форма знака 2». На моє глибоке переконання, ця схема є яскравим прикладом фрактального згортання та розгортання інформації. Свідомість картує, згортає зовнішню інформацію, яка стає значенням для потенційного знака (схема «зовнішній світ → інформація у свідомості»). Наприклад: *X is a machine that stores programs and information in electronic form and can be used for a variety of processes, for example writing, calculating, and communicating on the Internet.* У складі значення обирається певний фрагмент, що виконує роль мотиватора, забезпечуючи доступ до цього значення, тобто, є ще раз згорнутим значенням. Цей фрагмент є внутрішньою формою знака (схема «інформація у свідомості → внутрішня форма знака»). Наприклад: *X can be used for communicating on the Internet personal computer.* Структура зовнішньої форми знака, його матеріальної оболонки, досить часто об'єктивує ономасіологічну модель внутрішньої форми лише частково, тобто, ще раз згортається (схема «внутрішня форма знака → зовнішня форма знака»). Наприклад: *personal computer → computer.* Досить часто більша зовнішня форма знака картується меншою, тобто, ще раз згортається (схема «зовнішня форма знака 1 → зовнішня форма знака 2»). Наприклад: *computer → PC.* Цей процес водночас відбувається й у зворотньому напрямку. Таким чином, упорядкування вербалізованої інформації функціонує за законами фрактальних систем.

Цей факт наводить на думку про те, що в людській свідомості завжди відтворюється зменшена структурна копія або фрактал соціально-культурного оточення та подій. Матеріально цей фрактал втілюється у формі знаків. Якщо говорити про мовні знаки, то єдність мови та ієрархічна впорядкованість усіх розміщених у ній підструктур забезпечуються телескопічною організацією за принципом вкладеності одних компонентів у інші, що уможлиблює їхнє порівняно легке згортання в структури різного обсягу (слово, словосполучення, речення, текст). Смысл окремого речення вміщує смысл усього попереднього тексту, узагальнює його або містить у собі схему майбутнього розвитку сюжету, передбачаючи його.

Яскравим прикладом фрактальності є анотація статті в науковому дискурсі, трейлер фільму в кінодискурсі, тези лекції в навчальному дискурсі, скорочений огляд новин у теледискурсі тощо, де відбувається згортання інформації, її подання в стислому вигляді разом із розширеним варіантом. Наведу приклад фрактальності тексту із сайту газети The New York Times (2019) про пожежу в Соборі Паризької Богоматері (Нотр-Дам де Парі):

(1) *Notre-dame will be rebuilt, Macron says, as fire is extinguished*

By Aurelien Breeden, Elian Peltier and Austin Ramzy

April 16, 2019

(2) *PARIS — The fire that roared through Notre-Dame has been extinguished, officials said on Tuesday, after President Emmanuel Macron of France vowed to rebuild the cathedral, a beloved symbol of the city for more than eight centuries, and prosecutors began investigating what caused the blaze that badly damaged a world-renowned jewel of Gothic architecture.*

(3) *Just hours after the cathedral's lacy spire and much of its roof collapsed amid leaping flames and smoke on Monday, Mr. Macron stood outside the still-burning structure and said an international effort to raise funds for reconstruction would begin Tuesday. "We will rebuild Notre-Dame," he said. "Because that is what the French expect."*

The billionaire Pinault family of France pledged 100 million euros, or about \$113 million, to the effort, Agence-France Presse reported, and the family of Bernard Arnault, owners of the luxury goods group LVMH Moët Hennessy Louis Vuitton, plan to contribute €200 million.

The first fire alarm on Monday was triggered at 6:20 p.m., and checks were carried out but no fire was found, the Paris prosecutor, Rémy Heitz, said on Tuesday. A second alarm went off at 6:43 p.m., he said, and fire was discovered in the wooden framework of the attic.

"In the meantime, the cathedral had been evacuated, because a Mass had started shortly before," he said.

Mr. Heitz said that nearly 50 investigators were working to determine the cause of the fire, interviewing workers and other witnesses, but that "it will be a long and complex investigation." So far, the fire appears to have been an accident, he said, adding, "Nothing at this stage suggests a voluntary act."

В огляді новин виокремлено такі складники: (1) заголовок, (2) «лід» (короткий виклад матеріалу (термін журналістики)) та (3) текст повідомлення. Заголовок є початковим фракталом тексту, лід — проміжним, а текст повідомлення — кінцевим. Заголовок є найменшим квантом інформації, де надається основна ідея тексту (повідомляється, що Собор Паризької Богоматері буде відбудований, оскільки пожежу вгамовано). Пропозиція заголовка конкретизується, стисло відтворюючись у ліді (додається інформація про те, *хто, що, де та коли*). У самому тексті повідомлення пропозиція знову повторюється, набуває тематичного розгортання, вводяться підтеми, тобто, смислова структура циклічно ускладнюється. У такий спосіб початковий, проміжний та кінцевий фрактали є рекурсивними на рівні змісту (повторюється тема) і на рівні його відбиття (повторюється форма викладення інформації). Вони розглядаються адресатом як автономні (на кожному із них прийняття інформації за бажанням адресата здатне припинитися в разі відсутності інтересу до неї). Цю точку зору відображено у вигляді піраміди (див. рис. 1):

Слід також проаналізувати структуру сучасної наукової статті. Зазвичай, використовується модель IMRaD (Introduction — Methods — Results — and Discussion), що була запропонована видатним французьким мікробіологом і хіміком Луї Пастером у XIX ст. Головною перевагою моделі вва-

Рис. 1. Приклад організації дискурсивних фракталів

жається її компактність та лаконічність, що дозволяє видавництвам продуктивно співпрацювати з авторами й рецензентами та ефективно використовувати журнальний простір (див. рис. 2). На моє глибоке переконання, успіхом ця модель завдячує насамперед тому, що інформація в ній послідовно згортається та розгортається. Спочатку — згорнута назва, потім — дещо розширена анотація, далі — вступ, що охоплює всю проблему загалом, потім у методах та результатах автори звужують проблему до своєї тематики, вибудовуючи концепцію, а наприкінці знову розширюють, екстраполюють її на загальний стан розвитку певного напрямку науки. Усі частини повинні бути фрактально рекурсивні, інакше стаття не є якісною.

Наступним прикладом є уривок із книги «Гра престолів» (“A Game of Thrones”), у якій один із персонажів (Джон) виражає співчуття до іншого персонажа (Сема), намагаючись відмовити своїх друзів від спроб убити останнього:

Рис. 2. Модель наукової статті IMRaD

John glanced warily at Chett, standing beside the door, his boils red and angry. "He could help you," he said quickly. "He can do sums, and he knows how to read and write. I know Chett can't read, and Clydas has weak eyes. Sam read every book in his father's library. He'd be good with the ravens too. Animals seem to like him. Ghost took to him straight off. There's a lot he could do, besides fighting. The Night's Watch needs every man. Why kill one, to no end? Make use of him instead." (Martin 2011, 436).

У цьому прикладі смисл виразу *He could help you* (він здатний допомогти тобі) повторюється у виразах *He can do sums* (він здатний рахувати), *he knows how to read and write* (він уміє читати й писати), *Sam read every book in his father's library* (Сем прочитав кожну книгу в бібліотеці свого батька), *He'd be good with the ravens too* (він би зміг упоратися з круками), *Animals seem to like him* (здається, його люблять тварини), *Ghost took to him straight off* (він зразу сподобався привида), *There's a lot he could do, besides fighting* (він міг би багато зробити, крім участі в боях), *The Night's Watch needs every man* (нічний варті потрібна кожна особа), *Why kill one, to no end?* (Навіщо даремно вбивати його?) *Make use of him instead* (Використаємо його натомість). Кожна рекурсивна інтерпретація є завершеним смислом і залучає нові смисли, однак усі вони пов'язані між собою й виражають домінуючий смисл, закладений у першому й останньому виразах: він здатний допомогти, використаємо це. Смислова віднесеність рекурсивних інтерпретацій до того самого референта та їхня тематична неперервність увиразнює прагматичний ефект висловлення. Це наводить на висновок про те, що, якщо ту саму думку з приблизною точністю виразити різними словами й різними синтаксичними конструкціями із залученням імплікатур, тобто використати фрактальну рекурсію смислу, це підвищить вплив на співрозмовника й у такий спосіб сприятиме успішній комунікації.

Дослідження дискурсивних фракталів, співставлення згорнутої та розгорнутої інформації дозволяє аналізувати сукупність елементів дискурсу в межах усіх рівнів. Фрактал виступає активною моделлю, за допомогою якої пояснюється взаємозалежність і взаємодія якісної упорядкованості всіх рівнів дискурсивної системи.

Висновки

Фрактали складають підґрунтя дискурсу, його ресурс. Нове в дискурсі виникає як раптове й непередбачуване, але воно водночас запрограмоване в сукупності шляхів розвитку, що мають фрактальну розмірність. За такого підходу дискурс визначається як багатовимірна фрактально організована когнітивно-комунікативно-мовна система, здатна до самоорганізації та самоподібного розвитку, детермінована динамікою конструювання смислів, ідей і переконань, взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах та матеріалізована у вигляді вербальних і невербальних знаків.

Кожна нова інтерпретація під час фрактальної рекурсії дає можливість залучати практично необмежену кількість смислових елементів, пов'язаних із домінуючим смислом. Водночас властивість самоподібності, забезпечуючи виконання закону єдності в різноманітності, породжує цілісне сприйняття дискурсу. Соціально-прагматичний аспект дискурсу передба-

чає багаторазове фрактальне тиражування графічних утілень останнього за збереження ідентичності смислу задля посилення впливу на адресата. Фрактальний потенціал є не чим іншим, як імпульсом до тиражування когнітивних структур.

Фрактальний метод аналізу в дискурсі — це визначення самоподібності його складників задля більш глибокого дослідження та можливості прогнозування появи тих чи інших елементів дискурсивної системи. Показовим є те, що теорія фракталів дозволяє виявити закономірність у хаотичній дискурсивній системі, постаючи одночасно обмежувальним чинником і генерувальним інструментом. Така стратегія значно спрощує процедуру наукового пізнання в лінгвістиці, дозволяє чітко окреслити матеріальність та інтерпретованість дискурсивної системи.

Як наслідок, фрактальна теорія є особливим методологічним напрямом, який уможливує програмування складної багаторівневої системи, якою є дискурс, із залученням самоподібних моделей та процедури метафоричного ототожнення рекурсивних смислових компонентів. У розвитку дискурсу закладений еволюційний принцип єдності та взаємозв'язку всього суцього в його саморусі від частини до цілого, від простого до складного, від статичності до динаміки. Фрактальна метафора уналежнює дискурсивну реальність до інших природних процесів і форм реальності безвідносно до масштабів простору та часу. Вона дає методологічну можливість установити зв'язок між явищами різних системних рівнів дискурсу, включно з екстралінгвальними.

Література

- [1] Дворецкий, И. Х. 2000. *Латинско-русский словарь*. Москва : Русс. яз.
- [2] Дейк ван, Т. А. 1989. *Язык. Познание. Коммуникация : сборник работ*. Москва : Прогресс.
- [3] Домброван, Т. И. 2014. *Синергетическая модель развития английского языка: монография*. Одесса : КП ОГТ.
- [4] Єнікеєва, С. М. 2011. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ — початку ХХІ століть). Автореф. дис. доктора філол. наук. Київ. нац. лінгв. ун-т.
- [5] Жаботинская, С. А. 2018. Генеративизм, когнитивизм и семантика лингвальных сетей. *Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна: збірник праць до ювілею Ізабелли Рафаїлівни Буніятової*, 99–141. Київ: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка.
- [6] Жаботинская, С. А. 2013. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*, 6:47–76, <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2013-06-04>.
- [7] Кійко, Ю. Є. 2017. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах. Дис. доктора філол. наук. Чернівці.
- [8] Личутин, А. В. 2006. Онтология рекурсивных структур. Дис. канд. філол. наук. Архангельск.

- [9] Пихтовникова, Л. С. 2015. Самоорганизация дискурса и отдельных типов дискурса. *Синергетика в филологических исследованиях: монография* / под общ. ред. проф. Л. С. Пихтовниковой, 102–135. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина.
- [10] Плотникова, С. Н. 2011. Фрактальность дискурса как новое лингвистическое понятие. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*, 3 (15):126–134.
- [11] Симонов, К. И. 2013. *Фракталы в языковой материи: монография*. Москва: Тезаурис.
- [12] Таценко, Н. В. 2018. Емпатія в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір. Дис. ... доктора філол. наук. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна
- [13] Шевченко, И. С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монография* / под ред. И. С. Шевченко, 106–147. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина.
- [14] Chomsky, N. 1993. *Language and thought*. Wakefield, Rhode Island & London: Moyer Bell.
- [15] Garcia, E. A. 1999. The use of complex adaptive systems in organizational studies. *The evolution of complexity* / F. Heylighen, J. Bollen, A. Riegler (eds.). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers; Brussels, Belgium: VUB Univ. Press.
- [16] Langacker, R. W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- [17] Mandelbrot, B. B. 1982. *The fractal geometry of nature*. San Francisco: W. H. Freeman and Co.
- [18] Martin, R. R. George. 2011. *A game of thrones*. Harper Voyager.
- [19] *Today*. 2019. <https://www.todayonline.com/world/paris-historic-notre-dame-cathedral-hit-fire>.

References

- [1] Dvoret'skiy, I. H. 2000. *Latinsko-russkiy slovar* [Latin-Russian Dictionary]. Moskva: Russ. yaz.
- [2] Dijk van, T. A. 1989. *Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya: sbornik rabot* [Language. Cognition. Communication: a Collection of Works]. Moskva: Progress.
- [3] Dombrovan, T. I. 2014. *Sinergeticheskaya model razvitiya angliyskogo yazyka: monografiya* [Synergetic Model of the English Language Development: a Monograph]. Odessa : KP OGT.
- [4] Ienikieieva, S. M. 2011. Systema slovotvoru suchasnoi anhliiskoi movy: synerhetychnyi aspekt (na materiali novoutvoren kintsia XX — pochatku XXI stolit) [Synergetic Approach to Word-formation System in Modern English: A Study of Late 20th — Early 21st Centuries Language Innovations]: *Philology Dr. Diss. Synops*: Kyiv.
- [5] Zhabotinskaya, S. A. 2018. Generativizm, kognitivizm i semantika lingvalnyih setey [Generativeism, Cognitivism, and Semantics of Lingual Networks]. *Doctrina multiplex, veritas una. Uchen bahato, istyma odna*:

- zbirnyk prats do yuvileiu Izabelly Rafailivny Buniiatovoi* [Many Doctrines, One Truth: a Collection of Works for the Anniversary of Isabella Rafailivna Buniiatova], 99–141. Kyiv: Kyiv, un-t im. B. Hrinchenka
- [6] Zhabotinskaya, S. A. 2013. Imya kak tekst: kontseptualnaya set leksicheskogo znacheniya (analiz imeni emotsii) [The Name as a Text: Conceptual Network of Lexical Meaning (Analysis of the Name of Emotion)]. *Kognitsiya, kommunikatsiya, diskurs* [Cognition, Communication, Discourse], 6:47–76, <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2013-06-04>.
- [7] Kiiko, Yu. Ye. 2017. Fraktalne modeliuvannya invariantno-variantnoi struktury mediatekstiv u nimetskii ta ukrainskii movakh [Fractal Modeling of Invariant-Variant Structure of Media Texts in German and Ukrainian Languages]: *Philology Dr. Diss.*: Chernivtsi.
- [8] Lichutin, A. V. 2006. Ontologiya rekursivnyih struktur [Ontology of Recursive Structures]: *Philology PhD. Diss.*: Arhangelsk.
- [9] Pihovnikova, L. S. 2015. Samoorganizatsiya diskursa i otdelnyih tipov diskursa [Self-Organization of Discourse and Certain Types of Discourse]. *Sinergetika v filologicheskikh issledovaniyah: monografiya* [Synergetics in Philological Research: a Monograph], 102–135. Harkov: HNU imeni V. N. Karazina.
- [10] Plotnikova, S. N. 2011. Fraktalnost diskursa kak novoe lingvisticheskoe ponyatie [Fractality of Discourse as a New Linguistic Concept]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*, 3 (15): 126–134.
- [11] Simonov, K. I. 2013. *Fraktalyi v yazykovoy materii: monografiya* [Fractals in Linguistic Matter: a Monograph]. Moskva: Tezaurus.
- [12] Tatsenko, N. V. 2018. Empatiia v suchasnomu anhlomovnomu dyskursi: kohnityvno-synerhetychnyi vymir [Empathy in Modern English Discourse: Cognitive and Synergetic Dimensions]: *Philology Dr. Diss.* Kharkiv: HNU imeni V. N. Karazina.
- [13] Shevchenko, I. S. Kontseptualizatsiya kommunikativnogo povedeniya v diskurse [The Conceptualization of Communicative Behavior in Discourse]. *Kak narisovat portret ptitsyi: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka: kol. monografiya* [How to Draw a Portrait of a Bird: a Methodology for Cognitive and Communicative Analysis of a Language: a Collect. Monograph]. Harkov: HNU imeni V. N. Karazina.
- [14] Chomsky, N. 1993. *Language and thought*. Wakefield, Rhode Island & London: Moyer Bell.
- [15] Garcia, E. A. 1999. The use of complex adaptive systems in organizational studies. *The evolution of complexity* / F. Heylighen, J. Bollen, A. Riegler (eds.). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers; Brussels, Belgium: VUB Univ. Press.
- [16] Langacker, R. W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- [17] Mandelbrot, B. B. 1982. *The fractal geometry of nature*. San Francisco: W. H. Freeman and Co.
- [18] Martin, R. R. George. 2011. *A game of thrones*. Harper Voyager.
- [19] Today. 2019. <https://www.todayonline.com/world/paris-historic-notredame-cathedral-hit-fire>.

CONCEPTUAL FUNDAMENTALS OF CONTEMPORARY MANAGEMENT PARADIGM: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Fedir Vlasenko^{1,2}, *Yevheniia Levcheniuk*^{1,3}, *Dmytro Tovmash*^{1,4}

Aim. Implementation of theoretical and methodological analysis of management as a complex socio-cultural phenomenon; disclosure of the methodological and praxeological potential of the theory of management in the training of specialists in the field of management activities.

Methods. During the research, there were used such methods as analysis, synthesis, systemic, comparative, structural-functional, and dialectical methods. A synergistic methodological approach was used to managing as a complex, multilevel, open system. The theoretical basis of the research is the views of such researchers as K. Matsusita, P. Drucker, I. Adizes, L. Yakokka.

Results. The authors prove that the contemporary theory of management appears in at least three dimensions: the methodology, the art of management activity and the discipline in the system of training specialists in the field of public management and administration. It is substantiated that the methodological function of the theory of management is realized through the formation of the cultural-semantic, the intellectual basis for the making of innovative, conceptual thinking of the subject of management activity. As an art, the philosophy of the administration forms the subject's ability to creatively determine priorities, calculate all possible variants of events in conflict situations and make constructive decisions. As a subject matter, the theory of management was developed and implemented in the educational process by the authors within the program of "The Philosophy of Management".

Scientific novelty. For the first time in the scientific discourse, the theory of management was considered in three dimensions: methodology, art of administration, as well as an important academic discipline in the structure of modern education. It was demonstrated that the necessary condition for effective administration of systems of any level of complexity is the interaction of the three main factors. First factor, this is the world outlook factor that determines the role of values, traditions, customs, culture, mentality in the implementation of effective management activities. Secondly, this is a scientific-methodological factor that consists of a variety of theories and concepts where the mechanisms, methods and regularities of management are revealed. Thirdly, this is a praxeological factor, which is essentially represented by various recommendations, guidelines and enactments of contemporary

---

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

² vlasenko_f@knu.ua

³ levchenyuk@knu.ua

⁴ tovmash@knu.ua

management. The unity of these factors generates the effect of synergy, which leads administration to the level of art creative and productive combination of organization goals, knowledge, skills and abilities of employees, the expectations of customers in certain socio-cultural conditions of life. The authors proposed the idea of a new paradigm in the preparation of future managers: reorienting the training of the individual manager to the administrator as a team member, which, due to communication, relevant qualifications, professional skills and creativity, will work effectively and execute team decisions.

Practical significance. The obtained results are able to serve as a benchmark for improving the training system of professional managers, shifting attention from the analysis of the technical components of management (structure, strategy) to the consideration of its intellectual, spiritual potential, where a person becomes the main capital and an understanding of its capabilities and scopes is an important condition for success.

Key words: management, administration, management activity, theory of management, system, globalization processes.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ МЕНЕДЖМЕНТУ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Федір Власенко, Євгенія Левченко, Дмитро Товмаш

Мета. Здійснення теоретико-методологічного аналізу управління, як складного соціокультурного явища; розкриття методологічного і практичного потенціалу теорії управління у підготовці фахівців у сфері управлінської діяльності.

Методика. Під час дослідження використовувалися такі методи, як аналіз, синтез, системний, компаративний, структурно-функціональний, діалектичний. Застосовувався синергетичний методологічний підхід до управління як складної, багаторівневої, відкритої системи. Теоретичною основою дослідження є погляди таких дослідників, як: К. Мацусіта, П. Друкер, І. Адізес, Л. Якокка.

Результати. Автори доводять, що сучасна теорія управління постає щонайменше в трьох вимірах: методологія, мистецтво управлінської діяльності та навчальна дисципліна в системі підготовки фахівців у сфері публічного управління й адміністрування. Обґрунтовано, що методологічна функція теорії управління реалізується через формування культурно-смыслового; інтелектуального підґрунтя для становлення новаторського, концептуального мислення суб'єкта управлінської діяльності. Як мистецтво філософія управління формує у суб'єкта здатність креативно визначати пріоритети, прораховувати всі можливі варіанти подій у конфліктних ситуаціях і приймати конструктивні рішення. Як навчальна дисципліна теорія управління розроблена і впроваджена авторами в освітній процес в межах програми «Філософія управління».

Наукова новизна. Уперше в науковому дискурсі теорію управління розглянуто у трьох вимірах: методологія, мистецтво управлінської діяльності, а також як важлива навчальна дисципліна в структурі сучасної

освіти. Продемонстровано, що необхідною умовою ефективного управління системами будь-якого рівня складності є взаємодія трьох основних чинників. По-перше, це світоглядний чинник, який визначає роль цінностей, традицій, звичаїв, культури, ментальності в здійсненні ефективної управлінської діяльності. По-друге, це науково-методологічний чинник, що складається з різноманітних теорій і концепцій, в яких розкриваються механізми, методи і закономірності управління. По-третє, це праксеологічний чинник, що по суті представлений різними рекомендаціями, вченнями і положеннями сучасного менеджменту. Єдність означених чинників породжує ефект синергії, що виводить управління на рівень мистецтва креативного і продуктивного поєднання цілей організації, знань, вмінь та навичок працівників, очікувань клієнтів у тих чи інших соціокультурних умовах буття. Авторами запропоновано ідею нової парадигми у підготовці майбутніх управлінців: переорієнтація навчання з менеджера-індивідуала на управлінця як члена команди, котрий завдяки комунікації, відповідній кваліфікації, професійній майстерності і креативності ефективно працюватиме й виконуватиме командні рішення.

Практична значимість. Отримані результати здатні постати орієнтиром для вдосконалення системи підготовки фахівців-управлінців, зміщуючи увагу з аналізу технічних компонентів управління (структура, стратегія) до розгляду його інтелектуальних, духовних потенціалів, де людина стає головним капіталом, а розуміння її можливостей і меж – важливою умовою успіху.

Ключові слова: менеджмент, управління, управлінська діяльність, теорія управління, система, глобалізаційні процеси.

Introduction. The problem of effective management in the field of public administration, entrepreneurship, local self-government and education reaches high actuality in the context of modern socio-cultural transformations, foreign policy and economic development strategies of Ukraine. This is due to several of reasons, among which the leading place is occupied by those circumstances that most of the reforms, which have been proclaimed and started today, have not yielded the desired fast result. The main reason for this, in our opinion, is the lack of effective managers with creative thinking and organizational skills at different levels of power. The second, not less important cause, by the way, which is closely connected with the first cause, is the use of non-adapted to the present time methods of administration of complex, nonlinear systems in the new conditions of the world globalization. These circumstances require not only personnel rotation, but also the search and development of the effective methodologies, management technologies and, especially, training of specialists in the field of management activities.

Today, in the literature, there are various recommendations, concepts, approaches to the explanation of nature and administration functions, methods of effective management activity, etc. At the present, all these views are combined by the theory of management, which is primarily focused on the management practice and it does not pretend to a comprehensive synthesis of knowledge about the nature and phenomenon of management, especially its emergence, structure, functioning and development. Indeed, the lack of theoretical conceptualization and methodological reflection, in our opinion, prevents «scientific management» from becoming a general theory and method of administration. As regards this, the occidental scientist D. E. Zand justly points out:

The vast majority of management theories are effective in solving a narrow range of practical problems, explaining only some sphere or part of reality. As soon as we go beyond specific boundaries, management theories do not work or they give distorted results [1, 122].

Nowadays the management permeates all levels and spheres of social life, and in this sense appears appropriate «super reality», where a person constitutes himself and the surrounding world. A number of disciplines have been formed in current social science, where the object of studying is the management as a complex education (the theory of management, sociology and logic of management, psychology of management, etc.). However, questions remain in abeyance about the nature and functions of management, its typology, the generalization of various conceptual approaches to the study of management, selection and substantiation of the most effective managerial methods.

Analysis of the recent research. In the scientific literature, there is a large amount of definitions of the concept of «management». In the most general sense, the management is defined as:

the function of highly organized systems (social, biological, technical) that provides structural, integrity, support of adjusted regime of activity, realization of the program of a goal achievement [2, 657].

The management is also characterized as a kind of human activity in relation to the transformation of an object in order to realize the goal set by the subject. Such an awareness of the management has been existing since the moment when it becomes necessary to explain the nature of the joint activity of people. That is, the management has been existing during the historical development of humanity. Actual scientific discourse pays great attention to the questions of determining the direction, effectiveness of managerial relations, both at the local level of their existence, and on the global one. A peculiarity of the present time is a reorientation from the authoritarian leadership to formation of a team system of the management. In this context, it is worth to note the work of such theorists and practitioners as K. Matsusita [3], P. Drucker [4; 5]. They define the basic methodological principles of the management (the most effective is a team where levels of the management should be minimized; each employee must work in the specific structural units of the organization to identify his talents and competence). I. Adizes [6; 7], F. Fukuiama [8] argue that the local values inherent those civilizational choice or other, culture and traditions are effective and resultant equally with the general regularities of administrative processes. In his turn, L. Yakokka [9] describes the management as a special kind of human activity, without clearly defined quantitative characteristics. Therefore, he calls the management as an art. In his opinion, the main criteria of effective management activity are the ability to interact with people, to use time efficiently, to determine the goals and terms of their implementation, to make constructive decisions opportunely and so on. It is also necessary to mention the works of L. Bessonova [10], V. Diev [11], A. Tikhonov [1], which emphasize that it is not necessary to identify administration with management. Since the latter is mainly aimed at solving specific problems under the appropriate conditions, and administration appears as a complex, open

system based on a powerful theoretical and methodological background that concurs enhancement of the productivity of human activity.

The outline of the research of this problem allows us to assert that in the present time the current management issues that require generalization remain the definition of the social role of the management, the development of an effective methodology of the management complex, nonlinear systems, consideration and substantiation of the axiological, gnoseological, and methodological principles of human managerial activity.

The purpose of the article. To carry out theoretical and methodological analysis of the management as a complex socio-cultural phenomenon; to clarify the difference in the theory of management (as a philosophical reflection) from the theory of administration; to reveal the methodological and praxeological potential of the management in the training of specialists in the field of managerial activity.

The methodology of this research involves a comprehensive analysis of such varieties of the management as theory, methodology, and art of the management. That is, an attempt is made to substantiate the methodological and praxeological potential of the theory of management in the process of training specialists in the field of management activity.

Presentation of the main results of the research. In the context of modern globalization processes, the problem of efficient management of systems of various levels of complexity becomes more and more important.

A peculiar interpretation of management activity is represented by the views of the famous Japanese businessman, «son of the pre-war and father of the post-war Japanese economy» K. Matsusita. In his book «Principles of Success», he presented 105 principles for success, dividing them into 3 parts: management, work and life. The author notices that true wisdom and success are born from nowhere they are acquired through constant efforts. He also stresses, «If you constantly strive to be ahead, you will surely find the way to success» [3, 55]. Thus, spiritual values, persistence and purposefulness as the ability and skills are systematically to direct own efforts to realize certain goals of the activity play an extremely important methodological role in the management activity. However, it should be remembered that none of the best-planned activities cannot exclude errors, the selection of false ways to achieve the desired goal. In case of error, a person acquires his own experience, knowledge; improves the ways of realization of the planned actions. K. Matsusita notes that taking into account own weaknesses, you can find the best way to make efforts. That is why, persistence, purposefulness, and aspiration to avoid mistakes foresee an internal person's direction for constant improvement of his skills and abilities in the management activity. P. Drucker proposed the important methodological principles in the research of the management. Criticizing traditional methods of management, the thinker gives the following original ideas. Therefore, in his opinion, there is no single correct type of organizational structure and a universal way of personnel administration. At the same time, people are better not to manage at all, but to direct. The second original

thought is the statement that different groups of workers need to be managed differently in different situations. Most often employees need to be managed as «partners». The partnership implies the equality of the participants, therefore, it is impossible to command, coerce each other. Partners can only persuade each other. Another interesting idea is that the technologies and the methods of the management are not constant and unchanged. The manager should not be limited to the internal environment of the organization, he must aspire to influence on the external conditions of existence with a sense of responsibility.

Therefore, the important methodological principles of the management after P. Drucker are as follows: the organizational structure should be transparent and clear for employees; there must necessarily be the person who makes final decisions within limits of his competence; each employee must have only one manager; the number of levels of the management should be kept to a minimum; each employee must be able to work simultaneously in different structures of the organization; need to work in a team; focus on partnership, and not competition; it is necessary not only to predict possible changes, but also to consciously build and implement own development scenario in the context of changes in the environment; awareness of the necessity for constant updating and improvement; the same information must be organized indifferently for different employees and for different purposes; workers of mental activity must manage themselves, they need freedom; first of all, productivity of the employee of mental activity should be aimed at achieving maximum quality, etc [4, 21].

According to P. Drucker, the feature of higher management is that it requires different abilities, and the most importantly, different characters. Manager is a hired professional administrator who is engaged in organizing activities in the administration of an enterprise, firm, institution, which has been entrusted by the subject with certain powers. An effective manager must be able to analyze, think, weigh alternatives and coordinate the opposite points of view. In addition, he must be capable of quick and decisive action, entrepreneurship and intuitive courage. He needs the ability to use abstract ideas and concepts, numbers and calculations at ease. He also needs understanding of people, sensitivity, empathy, deep interest and respect to people. Some tasks require person to be able to work independently, sometimes to need to love others and know etiquette. Sufficiently long period of time the concepts of «management» and «administration» have been identified in the publicistic and scientific literature. In our opinion, this is not correct. Firstly, management does not have sufficient theoretical and methodological basis of research, not only in improving the efficiency of managerial functions, but also a phenomenon of administration as a problem object in connection with its ambiguity and more fundamental role in the transformations of modern society. The theory of pragmatism and empiricism, which forms the foundation of American theories and concepts of management, it narrows the possibility of creating a methodological basis for the development of a general theory of administration. European science, which has stronger philosophical position, does not have such a rich empirical experience in branch of management as the USA [10]. Secondly, the theories of management are generally aimed at solving specific tasks and practical problems, explaining this or that part of reality. Thirdly,

traditional management approaches do not distinguish between the styles and factors that need to be taken into account for the planning and effective development of organizations. For doing this, it needs harmoniously combining style and strategy with the current stage of the life cycle of the organization, making regular corrections, since what is necessary and effective at this stage of development can be destructive, disastrous for the next. The traditional management theory does not recognize just that, but applies the same foundations, formulas and theories to any organization, regardless of the stages of its development. It must be admitted that despite the claims of «scientific management», system analysis, cybernetics and synergetics for the role of the theory of administration, science does not have the theoretically detailed phenomenology of administration, the idea of the regularities of its generation, structure, functioning and development¹. Fourthly, almost all management schools implement an unrealistic paradigm (the teaching of an ideal single manager who alone can manage large groups of people without team support). That is why it forces manager to endure humiliating defeats in the future.

Thus, the textbooks represent students an exemplary manager without disadvantages, an unattainable ideal that cannot be found, reproduced or prepared, because there is nothing like this and cannot be. Of course, in reality, we cannot find the perfect person [7, 231].

At the same time, all people have both their merits and their disadvantages. Mastery in one area can be a «weak spot» in another. For the same reason, teaching and training in management schools mislead students at the best, and in the worst case, they are futile. As soon as the choice was made for the favor of abstraction, and as an example for imitation some superhuman was presented to students that is why an unrealistic, unhealthy model was formed. It inevitably began to distort theory and practice, which instead of finding the necessary constructive approaches switched to false values and unrealistic goals.

Whereas above mentioned, it is worth to revise approaches to learning, taking into account new requirements to management. The main idea of a new paradigm should be that absolute perfection does not exist, and therefore it has a rational and realistic alternative—the creation of a complementary team. The starting point in this strategy is that the leader as an administrator cannot be perfect and ideal, so realizing that it is worth moving from tasks that do not have solutions to completely different level, both within the organization and in the schools of management. Most of all this is reorientation in the system of learning—from the individual to the team which the administrator creates due to his skills, which then effectively works and actualizes assigned tasks. Another significant point in the preparation of managers is that the instructor should introduce innovative achievements in this field into the educational process and apply all his creative potential. Students get used to programmability, predictability during learning after all. However, this has a range of negative consequences for future administrators. Firstly, future managers become accustomed and dependent on a clear set of ready-made and reliable models, and fail to distinguish between those decisions that can be made automatically from those which need creative approaches. Secondly, in-

structors should radically revise the level of scientific and practicality of the lecture material, and as much as possible actualize them in accordance with new realities and conditions, introduce creative forms and innovative technologies into the educational process, which would correspond to the latest theory of management and social practice of the present time. In our opinion, among the most authoritative contemporary theorists in the field of management, it is necessary to distinguish occidental scientist I. Adizes. The author distinguishes three methodologically important points in this process.

The first is the interaction between different people. The second — ideal people, including leaders does not exist and cannot exist. The third one — everyone should realize that changes are the basis and mover of any activity [7, 245].

Absolutely right, that the author, first of all, tries to find the answer to the question: what does manage mean? I. Adizes refers to the linguistic analysis of the term and concludes that the verb «to manage» has no translation in French, Swedish, Serbian-Croatian languages. These languages use verbs that have the following meanings: direct, lead, command. In Spanish language, there is a verb that means «behave with something, manage something» and it is used mainly to control machines, horses. Spaniards have the closest translation to the American verb «to manage» that is the term «to administer» or «to manage affairs». I. Adizes himself works in the Anglo-Saxon tradition and emphasizes that the processes of the executive are directly dependent on national peculiarities conditioned by the specificity of mentality and culture of different peoples. Completing the reflection on the meaning of the term «to manage,» the author suggests the following synonyms, including the following: to decide, act, plan, guide, control, organize, rule, achieve goals, lead, motivate, complete, etc⁵. But he concentrates on words such as «to motivate» and «to direct» because he believes that in order to make constructive decisions it is necessary to create a capable team of managers who in their essence are different people, and in its turn, this is a conflict of different interests, styles of thinking, behavior and so on. The mastery of the leader is precisely the ability to rally these people for a common purpose.

Therefore, considering I. Adizes's approach, it is necessary to pay attention to the modern sense of the concept of the management. Firstly, the management is the interaction between people. An ideal manager does not exist and cannot exist, who is able to perform all kinds of different administrative activities equally well; secondly, any organization is structurally a «living» organism, the existence of which elapses several life cycles. Managers need to change approaches and methods of the management at each of them. In addition, processes of the administration are conditioned by national peculiarities, the specificity of mentality, and culture of different peoples; thirdly, the purpose of the management is the desire to make the organization effective in the short and long term. To achieve the goal it can be only, if four main functions are successfully performed: production of results for which the organization exists; administration, which ensures the effectiveness of its operation; entrepreneurship that enables control of alteration; integration, uniting elements in the whole to ensure the life activity of the organization in the future. The organization should be aimed at the result, be flexible and well adapted to changes, and such

flexibility should be monitored and produce predicted results. In addition, the system must be capable of self-organization and self-reproduction; fourthly, a talented manager at a high level can perform only two of four functions, others are enough possessed an acceptable level. However, for successful functioning of the organization, all four functions need to be perfectly implemented [6]. Therefore, the progress of the organization depends on the ability of the management to form so-called «complementary team», whose participants would perform all the functions at the highest level. To form a complementary team, it is important to remember that team members are different people, which in its turn involves conflict of different interests, styles of thinking, behavior, and so on. Therefore, the mastery of the manager is to rally these people for the sake of action for the common good purpose. According to I. Adizes, the main disadvantage in contemporary training of managers is that they are not taught to make team decisions. They do not know how to resolve conflicts between people with different interests; they do not understand that it is extremely important to solve such conflicts with the participation of administrators with different styles and basic management functions (productivity, administration, entrepreneurship, integration) and that only in this way they can succeed.

Consequently, management is not the only theory, but the practice is an equally important component in which it is revealed as art. Integrating different interests, goals, individual preferences and differences in the management process is a complex and creative process that requires not only logic but also imagination and intuition. The theory provides confidence, specifics, and in practice, it is often necessary to trust intuitions in order to take risks. For instance, if a long period of time a decision is delayed, even it seemed correct, it will not bring the desired results. Considering this, it enables the manager to act effectively. The Management as an art is the ability of a subject creatively determining priorities, to calculate all possible variants of events and to make constructive decisions. The manager reveal and applies his own individual and creative source in particular in such cases. That is why the management of the organization and the team cannot be reduced to the implementation of clear and sequential algorithms. Any activity subject is obliged to rely on his own mind and intuition in the process of finding a way out of crisis and lack of information and time to make a decision. Afterwards, a native scientist A.O. Pryiatelchuk rightly notes:

Analysis and intuition are for the firm like elements of the mechanism of a peculiar time machine, through which it is possible «to get into the future», that is, to decide with the strategy. However, the part of these elements may vary depending on the environment of business functioning. For example, a prediction strategy is more appropriate for a complex and dynamic environment, and a strategy based on an extended plan is suitable for a stable and enough simple environment [12, 65].

Consequently, the art of the management is a creative activity with such foundations as freedom, responsibility, creativity, entrepreneurship and professionalism. From synergetics point of view, such traditional principles as conformity to plan, determinism and predictability in the today's management, taking into account the complexity of the world, they are replaced by diversity,

alternative, necessity of choice, and nonequilibrium, fluctuations, bifurcations and randomness become important links in the mechanism of self-organization of management activity.

The prominent American manager Li Yakokka, who worked in Ford and Chrysler corporations, he argued that management is a special kind of human activity that resist clear logical analysis. That is kind human activity, which can bravely be called art. He accentuated that the main demand to the manager is the ability to interact and communicate with people; rationally and efficiently use own time, while the very important point is that the manager must plan this time, determine the goals and deadlines of their implementation; clearly set priorities. He must not only have the ability to make timely decisions, but also act as a motivator who inspires and put people in energetic and productive activities. The success of any company depends on a well-organized team, where each participant will perform his work. The effectiveness of the employees' activity is caused by two important factors: the first — the manager opportunely identifies potentialities and opportunities of the employee and confirms him to a corresponding post; the second — worker himself realizes his ability and therefore performs his duties with pleasure, completely devotes himself to work. It is better for everyone when an employee comes to such a decision on his own.

Any company loses good employees who are not in their respective places. They may have gained more pleasure and would have achieved great success if they were not given the sack, but moved them into work that was appropriate to their abilities. It is obvious that the earlier the essence of the problem is revealed, and then it is a better chance of its resolving [9, 40].

Consequently, the manager must be prepared for change.

The purpose of management, leadership, education or administration is to solve the problems of the present and to be prepared for their solution tomorrow. This is necessary because the world is constantly changing. No management is needed where there is no problem, and problems will not happen when we are dead. To manage means to be alive, and to be alive means to deal with changes and caused problems by them [6, 15].

For quite a long time the thesis dominated in scientific and everyday discourses: who owns information — owns the world! Today it is archaic, as the new effective category is the time. The time, for which one or another idea will be realized, it determines the success and enrichment of the company. In Li Yakokka's opinion:

too many managers allow themselves to be a long-running in the decision-making process, especially those who are too busy with vocational education. At your disposal of 95 percent of the facts, but you spend another six months to get the last 5 percent. By the time you finally got them, it turned out, that they had already outdated as the market situation had changed. All life is a factor of time [9, 42].

In our opinion, a successful and effective team is like a «ship crew» in a long voyage, where each member of the team is interested in each other. Moreover, holding different people within a team is not easy enough. The management must accurately calculate and determine the staff of the team; provide employees with such tasks that will fit their abilities; form their feelings of need to work together. Combined efforts of the absolute team guarantee not only excellent results, but also form a sense of solidarity and complicity.

The key to success is not in information at all, it is in people [9, 49].

Therefore, the team's working capacity includes two main points: the first is the cohesion of the group and the second is the concentration on the common aim. The art of management consist in the fact that the manager must involve employees in various occupations in order to identify their talents and abilities, employ new work methods that will be more productive, bring in new tools, technologies, etc. The manager should delegate his duties to the most efficient members of the team who are ready to take responsibility, show initiative, energy and creativity. Thus, the important methodological principle of modern approaches to the problem of the management is the emphasis of necessity to shift attention from the analysis of technical components of the management (structure, strategy) to the consideration of its intellectual, spiritual potential. Person becomes the main capital in a competitive struggle in business, politics, and a comprehension of his possibilities and scope is an important condition for success. Today, in the world, there is an extensive system of managerial education has been formed on the basis of these principles. The system of professional training of managers and administrators develops in higher educational institutions of Ukraine. The percentage of graduates, highly skilled managers is increasing in Ukraine, in view of professionalization policy of the public service.

Conclusions. Taking into account above mentioned, it is necessary to state the following. In foreign and domestic literature, there is a large array of information about the nature, content and functions of the management, the features and qualities that an effective manager should possess. However, it is obvious that a complete, generalized methodology of the management activity does not exist, although its formation is a requirement for the successful life activities of a person and society. In this connection, it is necessary to summarize the various concepts of the management, practical management recommendations in order to know the essence, sense and value of managerial human activity. The theory of the management realizes methodological and praxeological functions in such a way that it does not demonstrate how to act, but indicates that without ones it is impossible to reach the highly effective and resultant levels of the management activity. An important condition here is the interaction in the managerial process of the three main factors. First factor is the world outlook factor that determines the role of values, traditions, customs, culture, mentality in the implementation of effective management activities. Secondly, it is a scientific and methodological factor consisting of a variety of theories and concepts, in which the mechanisms, methods and regularities of the management are revealed. Thirdly, it is a praxeological factor,

which is essentially represented by various recommendations, teachings and regulations of contemporary management.

It is just the interaction of these factors and their unity generates the effect of synergy, which leads the management to the level of art, creative and productive combination of organizational aims, knowledge, skills and abilities of employees, the expectations of customers in certain socio-cultural conditions of life.

A manager is a person who has such abilities as talent, will, mind, intuition, ability to risk and rely on, which is the source of socio-cultural determination and the organization of this or other social structure for providing the life activity of a person and society. The manager works as the master, in other words, he is able, and can realize the optimal use of resources and infrastructure on the way to one or another aim. The manager works as a director, because he is capable of feeling and realizing exactly those levers that need to be used in the activity. The manager acts as the owner because he realizes the ability to effectively appropriate (by the structure which he manages) the basic conditions of the social organization of labor and its results.

Thus, social practices require the training of future managers, taking into account new requirements of the present time. The main idea of the new paradigm in preparing future managers should be training re-orientation to formation of the manager as a team member, who, will work effectively and perform the tasks due to his qualification and professional skills. Another significant point in the preparation of managers is that innovative achievements in this area should be introduced to the educational process and should use a creative potential.

References

- [1] Tikhonov, A. V. 2007. *Sociology of management*: 2nd ed. Moscow: «Kanon+» ROOY «Reabilitatsiya». [in Russian]
- [2] Hardashuk, T. 2001. Management. *Philosophical Encyclopedia Dictionary*. K.: Abrys. [in Ukrainian]
- [3] Matsusita, K. 2009. *Principles of success*: 2nd ed. Moscow: Alpyna Business Books. [in Russian]
- [4] Drucker, P. F. 1973. *Management: Tasks, Responsibilities, Practices*. New York: Harper & Row.
- [5] Drucker, P. F. 1966. *The Effective Executive*. New York: Harper & Row.
- [6] Adizes, Y. 2014. *Change management. How effectively manages changes in society, business and personal life*. OOO «Mann, Ivanov y Ferber». [in Russian]
- [7] Adizes, I. 2014. The Ideal Executive: why you cannot be one and what to do about it. Santa Barbara, CA (December 1).
- [8] Fukuiama, F. 2007. A strong State: Government and world order in the 21st century. Moscow: AST: AST MOSKVA: KhRANYTEL. 220 p. [in Russian]
- [9] Yakokka, Li. 2018. Manager Career. Popurri. [in Belorussian]

- [10] Bessonova, L. A. 2005, *Philosophical aspects of the theory and practice of management*. http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2005/issue3/Philos_Manag1.html.
- [11] Dyev, V. S. 2012. Philosophy of Management: scope of inquiry and academic discipline. *Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Politology*. No. 2(18): 59–66. [in Russian]
- [12] Pryiatelchuk, A. O. 2013. Logic, intuition, and insight: features of interrelation in business. *Bulletin of the Donetsk National University. Ser.B: Humanitarni nauky*. Vyp. 1–2, Part 2: 64–69. [in Ukrainian]

ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тетяна Глушко^{1,2}, Наталія Мозгова^{1,3}

Анотація. Запропоновано системний аналіз феномену філософсько-економічного дискурсу, як важливого міждисциплінарного напрямку, у контексті його структурних та смислових трансформацій в умовах сучасного етапу розвитку цивілізації. Актуалізовано потребу вдосконалення економічної культури суспільств, що розвиваються, основний акцент зроблено на проблемах сучасного українського суспільства.

Ключові слова: філософія економіки, дискурс, цифрова економіка, четверта промислова революція, інновації, людський капітал, економічна культура

PHILOSOPHICAL-ECONOMIC DISCOURSE UNDER DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Tetyana Glushko, Nataliia Mozgova

Abstract. The article is devoted to the system analysis in such important cross-disciplinary branch as philosophy-economic discourse in its structural and meaningful transformations in conditions of contemporary civilization. Especially stressed on the need for improve an economic culture in developing societies, the main focus is on the appropriate problems in modern Ukrainian society.

Keywords: philosophy of economy, discourse, digital economy, the fourth revolution, innovation, human capital, economic culture

Вступ

Актуальність дослідження. В умовах сучасного світу актуалізується потреба вдосконалення методології економічної науки, яка на теоретичному рівні здебільшого все ще занурена у вимір парадигмального осмислення індустріальної ери. Сучасний же етап технологічного розвитку демон-

¹ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна.

² tetyana.glushko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8759-7975>.

³ mozgova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9464-9852>.

струє потребу трансформації економічного мислення з урахуванням паритету індустріальної та цифрової економік, адже остання розвивається досить швидкими темпами, пропонуючи світові все більше проривних інновацій, які змінюють соціально-економічні реалії на глобальному рівні. Закономірно виникає потреба вдосконалення економічних моделей у межах окремих соціальних систем, адже абстрактні моделі «вільного ринку» хоча й зберігали свою легітимність досить тривалий час, проте остаточно її втратили з появою затяжної фінансової кризи глобального масштабу. Сучасний пост-ліберальний світ потребує більш специфічних та ефективних соціально-економічних стратегій, які будуть придатними для ефективного розвитку окремих країн та регіонів і враховуватимуть зміну парадигми, що пов'язана з революційними трансформаціями у сфері розвитку технологій. З цих позицій дослідження міждисциплінарного філософсько-економічного дискурсу набуває особливої актуальності саме у руслі визначення підходів для формування нових продуктивних економічних стратегій, особливо для суспільств, що розвиваються та суттєво відстають від глобальних тенденцій.

Мета статті — проаналізувати основні структурні виміри та перспективні напрями трансформації сучасного філософсько-економічного дискурсу, визначити принципи ефективізації національних економічних стратегій в умовах формування нового технологічного укладу відомого під загальною назвою четвертої промислової революції, що спричинена появою та розвитком цифрової економіки.

Стан наукового опрацювання проблеми. Цифрова економіка, як принципово новий вимір соціальної інтеграції на основі досягнень новітніх технологій, є предметом дослідження економістів, соціологів та філософів. Цей феномен вперше був описаний у роботі канадського дослідника Д. Тапскотта «Цифрова економіка: обіцянки та небезпеки в епоху мережевого інтелекту», що побачила світ 1995 року [див. 17]. У такий спосіб було здійснено постановку проблеми щодо формування принципово нового соціально значимого феномену, що поступово змінював стратегії економічної взаємодії не лише локально, а й глобально. Власне, дослідження філософських засад цифрової економіки притаманне здебільшого євроатлантичній традиції, зокрема важливими у даному напрямі є роботи Е. Шмідта та Д. Коена, а саме їх дослідження, що присвячене «новому цифровому світові», а також аналітична розвідка щодо феномену четвертої промислової революції, здійснена основоположником всесвітнього економічного форуму у Давосі К. Швабом. Досить продуктивним є дослідження американського аналітика А. Росса, що присвячене індустріям майбутнього у їх зв'язку з розвитком цифрових технологій. Критичний аналіз так званого цифрового капіталізму здійснено у дослідженнях М. Бетанкура [див. 13], феномен праці та трансформації параметрів її капіталізації у цифровому світі досліджено у роботах британської дослідниці У. Хьюз [див. 15]. Міжлісциплінарні дослідження у галузі взаємозв'язку державної політики та цифрової економіки здійснюють К. Холройд та К. Коутс [див. 14]. Актуальні дослідження у галузі розвитку криптовалют та блокчейн-революції реалізовані

такими авторами як Д. Тапскотт, Н. Поппер [див. 7], П. Вінья, М. Кейсі [див. 3] та інші. В українському науковому просторі з концептом «цифрової економіки» здебільшого працюють дослідники-економісти, а основною метою таких аналітичних розвідок є можливості та перешкоди для ефективної імплементації окремих здобутків сучасної цифрової економіки на теренах нашої країни.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше запропоновано комплексний аналіз феномену філософсько-економічного дискурсу у його актуальних для сучасності проявах, а саме його провідних структурних векторів, що актуалізуються на рівні розвитку новітніх тенденцій в економічній площині життєдіяльності суспільств та вимагають осмислення їх соціально-конструктивного потенціалу.

Методологія дослідження сучасного філософсько-економічного дискурсу з позицій аналізу його основних структурних рівнів та перспектив їх впливу на глобальні трансформації в економічних процесах передбачає використання *методу структурного аналізу* для виявлення ключових елементів соціально-економічного континууму, що потребують переосмислення та ґрунтового філософського аналізу у контексті їх впливу на підвищення якості національних економічних стратегій; *метод синтезу* для їх системного узагальнення й постулювання цілісного бачення недоліків та переваг економічної культури сучасного українського суспільства у сфері розвитку цифрової економіки, як важливого структурного компонента ефективної господарської системи.

Походження та характеристика сучасного економічного дискурсу

Постмодерний етап розвитку цивілізації актуалізував дискурсивний підхід до дослідження соціальної реальності. Не минула ця тенденція й спеціальні наукові галузі, що сприяло як появі міждисциплінарних досліджень, так й утвердженню методологічного плюралізму у межах сфери впливу постнекласичної наукової раціональності. Однією з таких кроссдисциплінарних галузей стала філософія економіки, що у якості самостійного напрямку сформувалася у другій половині минулого століття. Сьогодні аналітика економічних процесів з позиції доповнення та вдосконалення класичних підходів засобами впровадження специфічної філософської методології сформувала досить потужний, структурно диференційований спектр дослідницької активності у цій галузі.

Економічна наука у класичному своєму варіанті сформувалася у вимірі морально-філософських пошуків А. Сміта, котрий намагався виявити основні механізми та закономірності функціонування такого феномену як ринок, зокрема зв'язку таких його елементів як попит та пропозиція. Економічний же дискурс наприкінці ХХ — початку ХХІ століття набув значно складніших форм та структур як за рахунок його більш суттєвої математизації, так й за рахунок нагромадження змістовно різномірних концепцій та теорій. Сучасна економіка являє собою своєрідний синтез математичних

моделей та формул, з одного боку, та систему соціально-гуманітарних світоглядних конструкцій — з іншого.

Таким чином, сучасна економічна теорія включає в себе не тільки множину методологічно різнорідних теорій і концепцій, що сформувались історично, а й досить відчутну динаміку смислових структур у вимірі протистояння та взаємодії глобально й національно орієнтованих економічних стратегій, що передбачають конституювання основних сценаріїв глобалізації та її економічних векторів [див. 6]. Разом з тим, сам процес глобалізації якраз значною мірою й став можливим завдяки розвитку інформаційних технологій, та, по суті, спричинив появу цифрової економіки, що на сучасному етапі стає домінуючим елементом розвинених економічних систем.

Відповідно, сучасний дискурс не може ігнорувати той спосіб мислення, що необхідний для подальшого продуктивного розвитку нового рівня економічних інтеракцій. Тоді як домінує у пострадянському просторі економічне знання поки що лише частково є продуктом цифрового дискурсу, адже досить незначний сегмент ринку працює у відповідному секторі. Тенденції ж розвитку глобальної економічної культури демонструють провідну роль та першорядне значення саме технологічного сектору економічних систем.

Так, за визначенням К. Шваба, новий революційний етап у промисловості спирається саме на цифрову революцію і пов'язаний з розвитком мережі Інтернет та її майбутніми перспективами, такими як цифрові технології (повна автоматизація виробництва, Інтернет речей, робототехніка тощо) та стратегії роботи над створенням штучного інтелекту [див. 11], що з необхідністю будуть спричинити трансформацію господарських систем як окремих суспільств, так і глобальної економіки в цілому. Таким чином, кардинальні системні трансформації та швидкі темпи розвитку сучасних технологій, а також їхній глобальний вплив на господарські процеси, вимагають формування принципово нових, інноваційних відгуків на рівні сучасних національних та регіональних економік.

Соціально-практичне значення філософсько-економічного дискурсу

Узагальнюючи стратегічний досвід сучасних пострадянських країн, на наш погляд, структурно варто визначити своєрідний бінарний стратегічний код, тобто виокремити два стратегічні вектори. Фактично усі національні чи регіональні економічні стратегії, незалежно від їх конкретно-змістовного наповнення, умовно варто розділити на дві групи. Йдеться, по-перше, про «*стратегію ескапізму*» як своєрідну втечу від викликів сучасного світу та непродуктивне відтворення узвичаєних поведінкових паттернів та, по-друге, «*стратегію пошуку ефективних альтернатив*», яка передбачає не пасивно-присосовницький, а творчо-активний підхід до трансформації соціально-економічних процесів.

Так, сучасному українському суспільству протягом останніх двох з половиною декад характерна якраз стратегія економічного ескапізму, основні стратегіями якої орієнтовані на втілення політики фінансового кредитування з боку міжнародних донорів та не надто ефективного використання цих

коштів. Такий підхід дозволяє створювати ілюзію економічного зростання та фальшувати економічну статистику. Адже, здебільшого сировинна економіка сучасної України та відсутність потужного виробничого сектору, а також фрагментарне використання переваг цифрової революції, не створює сприятливих умов для продуктивного розвитку національної економіки. Тоді як в умовах глобалізованого світу економічний націоналізм продовжує відгравати важливу роль, що й демонструє не лише історія розвитку провідних країн євроатлантичного регіону, а й їхня сучасність [див. 4; 8].

На підвищення ефективності національних економік розвинених країн та їх технологічних секторів працює й відсутність активних стратегій у більшості країн, що розвиваються. Як влучно відзначає російський дослідник В. Сологубов, країни, які потрапили у боргову залежність, вимушені скорочувати видатки на соціальні потреби, тобто на освіту, охорону здоров'я та зайнятість, що з необхідністю призводить до зниження рівня матеріального забезпечення та до культурної деградації [див. 10, с. 93], а отже й не створює сприятливих умов для розвитку інновацій. Крім того, синтез недостатньої економічної та фінансової освіченості населення, а також корумпованості чиновників, створює ще більш несприятливі інституційні умови для розвитку продуктивного технологічного сектору економіки, а відповідно, й для більш ефективного управління соціально-економічними процесами всередині країни.

Власне проблема управління державним багатством якраз і постає як «один з найважливіших інституційних елементів, за яким країни з ефективним устроєм відрізняються від неспроможних держав» [5, с. 24]. До того ж, дійсно ефективне управління можливе у разі забезпечення не лише необхідних когнітивно-раціональних умов як то *знання* принципів ефіквівізації національного економічного простору чи *розуміння* механізмів їх впровадження, а й за умови конституювання відповідної *аксіологічної основи* з настановою на спільне благо, що, звісно, є принципово різними рівнями освоєння економічної культури в цілому та поточної ситуації зокрема. Відповідно, колективна робота національних економічних еліт не лише на власний добробут, а й на інтереси своєї країни є важливим елементом впровадження більш ефективних соціально-економічних стратегій.

Основними чинниками підвищення економічної ефіквівності є не перерозподіл наявного, ресурсного «багатства», а створення додаткової вартості, тобто імпорт не сировини, а готової продукції, в тому числі й інтелектуальної. Структура ж економічних відносин та соціальних інститутів у сучасній Україні не сприяє реалізації її людського капіталу. Західні дослідники наголошують, що Україна дійсно могла б займати провідне місце у світі за рівнем розвитку технологій та високотехнологічних компаній, звісно, за умови «якби створила функціональне середовище для інновацій» [9, с. 241], адже «серед країн Центральної і Східної Європи Україна є основним джерелом, звідки відбувається залучення зовнішніх ресурсів для послуг в інформаційно-технологічній сфері» [9, с. 240]. Цілком закономірно, що відсутність ефіквівних інституційних умов для реалізації людського капіталу в межах нашої країни спричиняє суттєвий його відтік за кордон.

Разом з тим, на сучасному етапі на новий рівень виходить доба цифрових платежів, внаслідок чого інноваційні технології найближчим часом можуть кардинально змінити структуру світової системи господарювання у сфері комерційних та банківських процесів й створити глобальну інтегровану цифрову економіку. Революційна технологія програмування грошей створює потенційні умови для радикальної трансформації економічної практики з часів появи банку у якості соціального інституту, що відбулось в Італії в епоху Відродження під патронатом сім'ї Медічі [див. 3]. Сучасна ж цифрова революція декламує можливість усунення банків у якості посередників у фінансовій діяльності індивідів, пропонуючи нову фінансову технологію (блокчейн), продуктом якої стали так звані криптовалюти, тобто цифрові гроші, технологічне забезпечення яких не передбачає таких соціально-економічних феноменів як інфляція, корупція чи фінансова криза, що характерні для традиційних фінансових систем.

Як бачимо, у вимір альтернативних економічних процесів поступово переходить увесь сучасний розвинений світ, тому, так чи інакше, український соціум муситиме пройти як через трансформацію економічної поведінки, так й економічного мислення. Адже високотехнологічні сектори економіки, по суті, є однією з найважливіших тенденцій, яка змінює саме розуміння економічних процесів та їх сутнісних вимірів. Громадяни «цифрового світу» для успішності та конкурентоздатності мають зважати, що відбувається трансформація провідних способів взаємодії суб'єктів господарської діяльності та змінюється спосіб виробництва, з'являються нові індустрії та нові бізнес-моделі. У такий спосіб, відбувається суттєва трансформація та оновлення усього «тіла економіки», ігнорувати які сировинним економічними системами стає дедалі складніше.

Втрата ж можливості ефективно увійти у сферу структурних перетворень нової, альтернативної моделі економічних процесів, може спричинити остаточне закріплення за країною статусу сировинного прирідку. Тому цифрова трансформація економіки на рівні національних господарських процесів є сьогодні хоч і надскладним, але й надважливим завданням для країн, які все ще перебувають на етапі розвитку свого економічного потенціалу та не сформували власної «ніші» у структурі глобальних економічних перетворень.

Усвідомлення змін, що відбуваються та впровадження засобів управління ними як у напрямі розсіювання фінансової влади еліт, так й формування нових технологічних проривів, що сприятимуть підвищенню ефективності економіки та прискорюватимуть накопичення суспільного багатства, для пострадянських суспільств є першорядним соціально-практичним завданням як на рівні суто економічних, так і соціально-філософських досліджень.

Прагматичною потребою будь-якого суспільства, що розвивається у сучасних умовах, є формування продуктивного відгуку на виклики четвертої промислової революції [див. 11], що, дійсно, не можуть бути реалізовані у позаінноваційному форматі. Як влучно відзначає А. Росс, «не можна підготуватися до майбутнього, зробивши подвійну ставку на минуле» [9, с. 52]. Інновація ж, як досить складний соціальний процес, потребує осмисленого аналізу потреб та можливостей суспільства, а також пошуку джерел для

економічного прориву у новому високотехнологічному світі, якому характерні кардинальні системні зміни у структурі економічних процесів.

Досить вдало властиву сучасному українському суспільству ситуацію ілюструє наступна метафора: «у час, коли хай-тек підприємці заново винаходять світ, розробники державної політики заново винаходять колесо» [5, с. 15]. Влучність такої метафори складно не визнати, враховуючи, що економічна політика більшості сучасних пострадянських країн та регіонів все ще орієнтується на стандарти індустріального світу значно більшою мірою, ніж на будь-які інші. Тоді як «суттєво посилили свої позиції окремі особи й країни, які зуміли зловити хвилю технологічних інновацій» [9, с. 18]. Які ж умови потрібно створити в Україні, щоб її технологічно-креативний потенціал працював на перспективу самої країни?..

Перш за все, творення економіки на основі інновацій, тобто створення умов для соціальних інноваторів, передбачає серйозний підхід до трансформації соціальних інститутів [див. 1], адже хибні орієнтири розвитку, дійсно, ведуть у глухий кут, тобто тільки до посилення економічної нестабільності, що ми й спостерігаємо протягом останніх років. Створення економічно стабільнішого способу життя вимагає формування нового господарського укладу та нової моделі створення багатства, ніж та, що характерна сучасному українському суспільству.

Крім того, поступове становлення інновацій у фінансовій системі передбачає також й нову модель капіталізації часу працівників. Тому перехід до більш життєздатної моделі економічного розвитку, що задовольнятиме потреби суспільства, до більш прогресивної економіки, вимагає подолання інтенцій сучасного непродуктивного періоду та формування нових «правил гри», в тому числі у сфері домінуючого аксіологічного та морально-етичного дискурсу в економіці.

В умовах становлення нового економічного укладу та відповідної йому мисленнєвої парадигми існує також суттєва можливість збереження опозиційності національних та глобальних економічних стратегій, принаймні до остаточного затвердження за регіонами окремих секторів та економічних кластерів: «державні установи та приватні компанії з усього світу змагатимуться за шанс постачати свою продукцію та послуги країнам, які їх прагнуть» [12, с. 117]. Тому продуктивний розвиток економічної системи передбачає стратегічний супровід у сфері впровадження конкурентоздатних стартапів і соціальних інновацій та відповідної їм культури економічного мислення. Таким чином, домінуюче протягом кількох останніх десятиліть «суспільство споживання» мусить трансформуватися у суспільство творців-інноваторів, що вимагатиме впровадження альтернативних економічних стратегій соціального розвитку.

Філософсько-економічний дискурс в освіті

Формування нового технологічного укладу, тобто новий цикл цивілізаційного поступу, передбачає, як бачимо, якісне перетворення структур глобальної економічної системи. Відповідно, четверта промислова революція, як радикальна зміна економічного укладу на рівні глобальних перетворень, передбачає й появу нових виробничих технологій та нових ринків.

Останні ж, в свою чергу, модифікують зміст та змінюють форми навчання, тобто спричиняють потребу трансформації освітніх програм, особливо зважаючи на формування нових тенденцій у сфері зайнятості. Зокрема йдеться про потребу «реформувати систему освіти, щоб більше студентів реалізувало себе в культурі інновацій» [12, с. 284]. Особливо важливою ця потреба виглядає з огляду на зміну поколінь та появу так званого «покоління Z» або *digital natives*, тобто «цифрових аборигенів».

Згідно класифікації, запропонованої американськими дослідниками В. Штраусом та Н. Хоузом міждисциплінарної теорії поколінь, циклічна зміна останніх відбувається за рахунок їхньої приналежності до різних ціннісних систем, які визначають їх особистісне становлення, що й спричиняє так звані конфлікти поколінь [див. 16]. Так от, сучасне «цифрове покоління», за прогнозами дослідників, вже найближчим часом змінить ігрове поле світової економіки, як тільки масово вийде на ринок праці. Цінності та настанови цього покоління сформовані у інтерактивному середовищі цифрової культури, а їхні освітні потреби суттєво відрізняються від потреб попередніх поколінь. Змінюється формат сприйняття та засвоєння інформації, а тому традиційні освітні підходи, які були дієвими для двох попередніх поколінь, фактично виявляються низькоефективними для сучасного.

Процес формування у нового покоління інтегративного економічного мислення, як здатності охоплювати всю багатоаспектність конкретної проблеми та множини шляхів її вирішення, в тому числі й в руслі застосування до її аналізу нестандартних підходів, передбачає формування у сфері викладання економіки нової педагогічної культури, орієнтованої на так зване *проектне мислення*. Специфіка останнього полягає в тому, що воно «починається із припущення, що вирішення питання можливе у будь-якому разі, незважаючи на рівень складності проблеми» [2, с. 25]. Саме такий підхід до розв'язання комплексних економічних проблем, що накопичувалися в українському суспільстві досить тривалий час, дозволить, на наш погляд, створювати більш креативні соціально-економічні програми та бізнес-стратегії, здійснювати більш ефективні реформи в економічному секторі, впроваджуючи інноваційні продукти, послуги та ідеї.

Ще одним важливим аспектом є напрям таких інновацій та їхньої собівартості. Зокрема, за А. Россом, сутність економічних інновацій полягає у здатності «генерувати ідеї нових корисних продуктів із низькою собівартістю й на основі обмежених матеріалів» [9, с. 29]. Таким чином, специфіка економічного мислення, здатного продукувати такі ідеї та розробляти на їх основі нові продукти, що мали б суттєвий попит, повинна, за визначенням, передбачати неабияку соціально-креативну компоненту.

Відповідно, освітні програми на рівні вищих навчальних закладів потребують суттєвих трансформацій — при чому не тільки на рівні форми подачі матеріалу та використання інтерактивних засобів, а й змістовно — з урахуванням необхідності міждисциплінарного підходу, який визначатиме специфіку епохи — потребу у якісно новій інформації та у засобах її продуктивної аналітики в умовах світу, що швидко змінюється. Тому *у вимірі сучасної економічної освіти* така міждисциплінарність, на наш погляд, має бути задоволена шляхом впровадження якісно нових освітніх програм філософсько-економічного спрямування.

Такі програми мають, з нашої точки зору, включати в себе не лише суто економічну інформацію (як то економічні концепції та теорії чи методи їх конститування), а й кейси та ігрові задачі з включенням *філософської компоненти* як то, наприклад, обґрунтування системи цінностей суб'єктів економічної діяльності у конкретній ситуації чи обґрунтування ідеології країни або компанії, її місця на глобальному та національному ринку, що власне передбачає формування такої компетенції як здатність до визначення практичного потенціалу економічних ідеологій у конкретних історичних умовах та на всіх рівнях їх функціонування.

Отже, зважаючи на вищевикладені зауваження, можемо підсумувати, що сучасний філософсько-економічний дискурс включає в себе цілий комплекс складних інтегративних проблем, що зумовлені не лише наслідками тривалої фінансової кризи, а й зміною технічного укладу, тобто активним розвитком четвертої промислової революції та відповідних трансформацій на рівні економічної свідомості сучасного світу в цілому та окремих суспільств зокрема, що супроводжуються зміною парадигми економічного мислення. Основними ж *структурними рівнями* розгортання філософсько-економічної проблематики на сучасному етапі є проблема ефективного управління ресурсами та багатством суспільств, слабкі соціальні інститути, досить швидка трансформація ринку праці та становлення нових індустрій, проблема програмування фінансової сфери, а також стратегії ефективного впровадження інновацій. Нагальними для вирішення проблемами на рівні національних економік країн, що розвиваються, є орієнтація не тільки на стандарти індустріального технічного укладу, а випрацювання паритету між індустріальним та цифровим вимірами економічної активності. Зокрема для сучасної України важливо здійснити 1) формування та *впровадження альтернативної стратегії соціально-економічного розвитку*, що передбачатиме становлення потужного виробничого сектору та максимальне використання потенційних переваг сучасних цифрових технологій; 2) *продуктивне реформування соціальних інститутів* у напрямі сприяння розвитку start-up-культури на рівні малого та середнього бізнесу, що є базисом для розвитку ефективної економічної системи; 3) впровадження міждисциплінарних освітньо-практичних програм філософсько-економічного спрямування, орієнтованих на підготовку фахівців якісно нового рівня з відповідною аксіологічною базою та системою компетенцій, придатних для ефективного вирішення комплексних соціально-економічних задач в умовах цифрової трансформації економічних процесів.

Література

- [1] Аджемоглу, Д. та Робінсон Д. 2016. *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності* / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Наш Формат.
- [2] Вагнер, Т. 2015. *Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ* : пер. з англ. Київ: K.FUND.
- [3] Винья, П. та Кейси М. 2017. *Епоха криптовалют. Как биткоин и блокчейн меняют мировой экономический порядок* / пер. Эльвира Кондукова. Москва: Манн, Иванов и Фербер.

- [4] Глушко, Т. П. 2015. *Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст: монографія*. Київ: Видавництво університету імені М. П. Драгоманова.
- [5] Деттер, Д. та Фольстер С. 2017. *Державне багатство народів. Як управління державними активами може посилити чи підірвати економічне зростання* / пер. з англ. Ірини Піонтківської. Львів: Видавництво Старого Лева.
- [6] Зубкевич, Л. А. 2015. Сущность глобализации и её сценарии. *Вестник ВГУ. Серия: Философия*, 2:58–70 <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2015/02/2015-02-04.pdf>
- [7] Поппер, Н. 2016. Цифровое золото. *Невероятная история Биткоина или о том, как идеалисты и бизнесмены изобретают деньги заново* / пер. с англ. А. Барабаш. Москва: Вильямс.
- [8] Райнерт, Э. 2011. *Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными* / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автомова. Москва: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики.
- [9] Росс, А. 2017. *Індустрії майбутнього* / пер. з англ. Наталія Кошманенко. Київ: Наш формат.
- [10] Сологубов, В. М. 2011. Природа финансовых кризисов. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: матеріали IV Міжнародних філософсько-економічних читань (18–20 травня 2011 року)* / Відп. секретар З. С. Скринник. Львів, 87–93.
- [11] Шваб, К. 2017. *Четвертая промышленная революция* : пер. с англ. Москва: Эксмо.
- [12] Шмідт, Е. та Коен Дж. 2015. *Новий цифровий світ* / пер. з англ. Ганна Лелів. Львів : Літопис.
- [13] Betancourt, M. 2015. *The Critique of Digital Capitalism: An Analysis of the Political Economy of Digital Culture and Technology*. New York: Punctum Books.
- [14] Holroyd, C. and Coates K. S. 2015. *The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis*. New York: Cambria Press.
- [15] Huws, U. 2014. *Labor in the Global Digital Economy: The Cybertariat Comes of Age*. New York: Monthly Review Press.
- [16] Strauss, W. and Howe N. 1997. *The Fourth Turning: an American Prophecy. The First Edition*. New York: Broadway Books.
- [17] Tapscott, D. 2015. *The Digital Economy: Promises and Perils in the Age of Networked Intelligence. 20th Anniversary Edition*. New York: McGraw-Hill.

References

- [1] Adzhemohlu, D. та Robinson D. 2016. *Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlady, bahatstva ta bidnosti* / пер. з англ. О. Dem'ianchuka. Kyiv : Nash Format.
- [2] Vahner, T. 2015. *Stvorennia innovatoriv: yak vykhovaty molod, yaka zmi-nyt svit* : пер. з англ. Kyiv: K.FUND.

- [3] Vinya, P. ta Keysi M. 2017. *Epoha kriptovalyut. Kak bitkoin i blokcheyn menyayut mirovoy ekonomicheskiiy poriyadok* / per. Elvira Kondukova. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber.
- [4] Hlushko, T. P. 2015. *Ekonomichna teoriia natsii: sotsialno-filosofskiyi kontekst: monohrafiia*. Kyiv: Vydavnytstvo universytetu imeni M. P. Drahomanova.
- [5] Detter, D. ta Folster S. 2017. *Derzhavne bahatstvo narodiv. Yak upravlinnia derzhavnymy aktyvamy mozhe posylyty chy pidirvaty ekonomichne zrostannia* / per. z anhl. Iryny Piontkivskoi. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.
- [6] Zubkevich, L. A. 2015. Suschnost globalizatsii i eYo stsenarii. *Vestnik VGU. Seriya: Filosofiya*, 2:58–70 <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phylosophy/2015/02/2015-02-04.pdf>
- [7] Popper, N. 2016. *Tsifrovoe zoloto. Neveroyatnaya istoriya Bitkoina ili o tom, kak idealisty i biznesmenyi izobretayut dengi zanovo* / per. s angl. A. Barabash. Moskva: Vilyams.
- [8] Raynert, E. 2011. *Kak bogatyie strany stali bogatyimi, i pochemu bednyie strany ostayutsya bednyimi* / per. s angl. N. Avtonomovoy; pod red. V. Avtonomova. Moskva: Izd. dom Gos. un-ta Vyisshey shkolyi ekonomiki.
- [9] Ross, A. 2017. *Industrii maibutnoho* / per. z anhl. Nataliia Koshmanenko. Kyiv: Nash format.
- [10] Sologubov, V. M. 2011. Priroda finansovyih krizisov. *Filosofia finansovoi tsyvilizatsii: liudyna u sviti hroshei: materialy IV Mizhnarodnykh filosofsko-ekonomichnykh chytan (18–20 travnia 2011 roku)* / Vidp. sekretar Z. S. Skrynyk. Lviv, 87–93.
- [11] Shvab, K. 2017. *Chetvertaya promyishlennaya revolyutsiya* : per. s angl. Moskva: Eksmo.
- [12] Shmidt, E. ta Koen Dzh. 2015. *Novyi tsyfrovyyi svit* / per. z anhl. Hanna Leliv. Lviv : Litopys.
- [13] Betancourt, M. 2015. *The Critique of Digital Capitalism: An Analysis of the Political Economy of Digital Culture and Technology*. New York: Punctum Books.
- [14] Holroyd, C. and Coates K. S. 2015. *The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis*. New York: Cambria Press.
- [15] Huws, U. 2014. *Labor in the Global Digital Economy: The Cybertariat Comes of Age*. New York: Monthly Review Press.
- [16] Strauss, W. and Howe N. 1997. *The Fourth Turning: an American Prophecy. The First Edition*. New York: Broadway Books.
- [17] Tapscott, D. 2015. *The Digital Economy: Promises and Perils in the Age of Networked Intelligence. 20th Anniversary Edition*. New York: McGraw-Hill.

Університетські бібліотеки,
журнали, архіви

University libraries, journals,
archives

ЕЛЕКТРОННІ ПУБЛІКАЦІЇ У СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Людмила Савенкова*¹

Анотація. Важливим аспектом наукової діяльності є оприлюднення результатів досліджень та організація зберігання і доступу до джерел, що містять авторитетні дослідницькі матеріали. Традиційні форми життєвого циклу наукової публікації переживають виклики пов'язані з сучасним розвитком інформаційних технологій. Сучасні реалії існування наукових журналів бібліотек та архівів — це електронне середовище. Ініціативи Open Access (OA) викликали потребу у забезпеченні надійного і стійкого доступу до наукових журналів та публікацій і призвели до появи цілої низки різноманітних інструментів реєстрації, опису та обліку джерел.

ELECTRONIC PUBLICATIONS IN THE SYSTEM OF RESEARCH COMMUNICATION

Liudmyla Savenkova

Abstract. Publicizing the results of scientific researches, organizing of storage and access to the sources which include the authoritative research materials are known to be the most important aspects in scientific activity. Traditional forms the life-cycle of a scientific publication face to the challenges related to the modern development of information technology. Modern realities of existence of research journals, libraries and archives are the electronic environment. Initiatives of Open Access (OA) caused the need of ensuring reliable and sustainable access to scientific journals and publications and led to the emergence of a variety of tools of registration, description and accounting of sources.

Усі наукові відкриття і досягнення стають досягненнями тоді, коли вони оприлюднені, тоді, коли вони стають підґрунтям для нових досліджень. Розповсюджувати, опрацьовувати зберігати, надавати у користування інформацію про цивілізаційні надбання — завдання для інформаційних інституцій кожної країни. Не в останню чергу це стосується університетських видавництв, бібліотек, наукових архівів.

Традиційно, чільне місце у науковій комунікації посідає журнальна публікація. Наукові журнали називають серцем наукової комунікації.

---

¹ Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна.
lib-shef@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8889-4026>.

Від першого наукового журналу, що з'явився у 1665 році, понад 350 років це один з найважливіших, найбільш успішних і найбільш вдалих засобів поширення наукової інформації, критичного розгляду нових ідей, визначення напрямків наукових досліджень. Рецензовані журнали мають свої рейтинги, публікація в журналі з високим рейтингом може вплинути на відомість вченого, а проблема, яку він вирішує приверне загальну увагу та спонукає до обговорення. Саме за журнальними публікаціями оцінюють авторитет не лише ученого у світовій академічній громаді (індекс цитування), а й власне журналу — імпаکت фактор [6].

Журнали, що готуються та видаються університетами, є частиною доволі великого пласту усіх наукових журналів. Пагубна тенденція останнього десятиліття — нівелювання наукового рецензованого журналу до задовільної збірки наукових статей з мінімальним виконанням формальних вимог, призвела до появи, так званих, «кишенькових» журналів, які не гребують статтями будь-якої якості за гроші автора, та можуть написати на сторінці з випускними даними, що не несуть відповідальності за те, що тут опубліковано. Розгубленість молодих науковців, іноді відсутність реального дослідження, нерозуміння сутності наукової новизни призводить до того, автори не розуміють причин відхилення поданої до рецензованого журналу статті: адже раніше до збірників брали все, варто було тільки написати, до повної картинки ще і переклад англійською виконаний за допомогою програмного забезпечення віднайденого у Інтернет.

Найбільше роздратування та розчарування відчувають представники гуманітарних наук, адже з цілої низки причин результати своїх досліджень вони не в змозі представити у високо рейтингових міжнародних журналах і це є викликом для наукового життя сучасної України. Розвиток же власних авторитетних періодичних видань потребує значних ресурсів і часу. За даними представленими на **Open Science in Ukraine (OSU) — проєкт з комплексної підтримки наукових журналів в мережі Інтернет**, лише 116 наукових журналів включено до міжнародних наукометричних баз даних [2]. У 2018 році Міністерством освіти і науки України видано наказ «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» Відповідно до цього Порядку до Переліку наукові фахові видання включаються за категоріями «А», «Б», «В» [5]. За даними міністерства, на 11 липня 2019 року до категорії «А» віднесено 63 наукових періодичних видань, до категорії «Б» — 126, а до категорії «В» — 1826. Тобто, з близько двох тисяч зареєстрованих фахових видань лише 189 відповідно до вимог згаданого Порядку формування наближені до рівня міжнародних рецензованих журналів. На ІХ Науково-практичній конференції «Наукова періодика: традиції та інновації», що пройшла у червні 2019 року, О.Г Вакаренко зазначала, що «видання наукових журналів у спеціалізованому видавництві — це реальний шлях підвищення якості оприлюднення результатів наукових досліджень» [1]. Сучасні реалії існування наукових журналів — це електронне середовище. Залучення іноземних членів редакційних колегій, експертів, рецензентів, авторів, неможливо здійснити без інструментів електронної редакції, можливості забезпечення оперативного електронного документообігу, автоматизованого контролю за проходженням рукописів, без актуальної бази рецензентів тощо [1].

Електронне поширення інформації спричинило цілу низку змін у галузі наукової комунікації та появу нових економічних моделей функціонування наукових видань, а також тенденцій щодо відкритого доступу — Open Access. Необмежений доступ до наукової літератури вважається необхідним для розширення і розвитку в області науки. Питання, пов'язані з обмеженнями, введеними традиційними передплатами, спонукали прагнення до альтернативних моделей журнальних публікацій і народження руху відкритого доступу. Видавнича модель Open Access розвивається, отримуючи підтримку від академічних та наукових кіл, наукових спонсорів, політиків і навіть традиційних видавців журналів. Низка дискусій охоплює виклики пов'язані з відкритим доступом до наукових досліджень: розвиток двох основних моделей Open Access — Green (самоархівування) Gold (оплата публікації автором), проблеми, пов'язані з якістю публікацій в журналах відкритого доступу, а також поява «грабіжницьких» журналів, які зловживають авторськими моделями АО [9].

Ініціативи Open Access (OA) широко підтримали університетські бібліотеки всього світу, адже саме бібліотекарі допомагають документувати дані про результати досліджень через оформлення метаданих. З метою забезпечення більш надійного і стійкого доступу до наукових журналів і публікацій з'являється і розвивається ціла низка різноманітних інструментів реєстрації, опису та обліку джерел. Серед них такі широко відомі як: міжнародний мультидисциплінарний каталог журналів відкритого доступу *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, директорія інституційних та тематичних відкритих електронних архівів *Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR)*, бібліографічна база даних об'єднання видавців наукових публікацій, що зберігає інформацію про зв'язки публікацій через технологію *Digital Object Identifier (CrossRef DOI)*, а також метадані опублікованих наукових матеріалів. У публікаціях науковців, що відображають результати досліджень з питань реалізації відкритого доступу у наукових комунікаціях, вказується на необхідність чутливості до змін в усіх сферах наукової інформації та комунікації, підтримуються стратегії відкритого доступу до ресурсів, які сприяють новій парадигмі у науковій комунікації, забезпечуючи переваги для науки і суспільства, а також підкреслюється роль бібліотеки, що застосовує різні способи і методи роботи з інформацією, у розвитку наукового знання [7, 8, 9, 10, 11, 12]. В Україні до 2019 року з ініціативи університетських бібліотек створено понад 75 інституційних репозитарів, що власне є електронними архівами, призначеними для самоархівування наукових публікацій вчених університету. За визначенням Тетяни Ярошенко «репозитарій — організована колекція цифрових документів та набір сервісів навколо цієї колекції, яка репрезентує результати наукових досліджень (окремих дослідників, інституції чи галузі загалом) у вільному, безперешкодному онлайн-доступі, а також забезпечує довготривале, надійне їх зберігання і збереження» [7]. Україна, як і більшість країн світу, використовує для функціонування електронних архівів програмні продукти з відкритим кодом (DSpace, EPrint тощо). Організація та підтримка інституційних репозитаріїв не є унормованою роботою, тому вміст таких електронних колекцій може представляти набір різноманітних даних, що не мають чітко визначеної політики метаданих [8]

та структурування фондів і колекцій — все залежить від місії та політики репозитарію. Сучасні дослідження підтверджують, що наявність публікацій у вільному мережевому доступі значно підвищує її видимість для наукової спільноти і показники цитувань за Google Scholar також мають місце [11] для ознайомлення з роботою окремих науковців.

Велика низка викликів чекає науковців, видавців, бібліотекарів стосовно можливостей цифрових наукових журналів та репозитаріїв відкритого доступу, перспектив впровадження Плану S, функціонування ліцензій Creative Commons тощо. Крім цілого пласту проблем, пов'язаних з вимогами комерційних видавництв та узгодженням авторських прав, фахівці зазначають і такі: відсутність мотивації у дослідників до додаткового розміщення в архівах своїх вже опублікованих робіт (хоча численні дослідження свідчать про значно більшу кількість завантажень для робіт з відкритого доступу, їх швидше і масштабніше поширення, але чи корелює це напряду з підвищенням цитування?), питання пов'язані з обсягами, якістю, сервісами для авторів чи користувачів, дизайном, використанням, надійністю, збереженням тощо [7]. Дискусійним також є питання потреби оприлюднення у міжнародних виданнях результатів досліджень у суспільних та гуманітарних науках, присвячених регіональним тематикам, що друкуються різними мовами, а не лише англійською, адже публікаційна поведінка вчених у соціогуманітарних дисциплінах тісно пов'язана з культурною та історичною спадщиною країни [3].

Наукова спільнота завжди матиме потребу у комунікації, особливо з огляду на сучасні тенденції з одного боку конкретизації окремих робіт у визначеній галузі, з іншого — міждисциплінарності досліджень, а сучасний технологічний прогрес буде здійснювати дедалі більший вплив на появу нових варіантів і можливостей представлення результатів наукової роботи, з'являться нові проекти на кшталт проекту «Стаття майбутнього» (Article of the future) видавництва Elsevier, запропонованого ще у 2012 році.

Література

- [1] Болкотун, З. А., Радченко А. І. 2019. Науковий журнал — виклики сьогодення. IX Науково-практична конференція «Наукова періодика: традиції та інновації» *Вісник НАН України* 7:89–94. <https://doi.org/10.15407/visn2019.07.089>.
- [2] Все украинские журналы в Scopus и Web of Science. *Open Science in Ukraine (OSU)*. <https://openscience.in.ua/ua-journals>.
- [3] Камінська, А. М., Назаровець С. А. 2018. Crossreff як джерело наукометричних даних для соціальних та гуманітарних наук. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. 3 (5):26–34. <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.5.026>.
- [4] Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (станом на 11 липня 2019 року) Наукові фахові видання. Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/atestaciya-kadriv-vishoyi-kvalifikaciyi/naukovi-fahovi-vidannya>.

- [5] Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України Наказ МОН України від 15.01.2018, № 32. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18>.
- [6] Ярошенко, Т.О. 2010. Електронні журнали в системі інформаційних ресурсів бібліотеки. Київ : Знання.
- [7] Ярошенко Т. 2011. Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років. Бібліотечний вісник. 5:3–10
- [8] Ali, M, Loan, FA, Mushatq, R. 2018. Open Access Scientific Digital Repositories An Analytical Study of the Open DOAR. *Ieee 5th international symposium on emerging trends and technologies in libraries and information services (ettlis 2018)* /ed.Kataria, S; Anbu, KJP; Gartner, R; Sandhu, G. 213–216.
- [9] De Silva, PUK, Vance, CK. 2017. On the Road to Unrestricted Access to Scientific Information: The Open Access Movement. *Scientific scholarly communication: the changing landscape*. 25–40. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50627-2_3.
- [10] Landoy, A., Ghinculov, S., Repanovici, A., Cheradi, N. 2016. Open Access policies and experiences in Norway, Romania and Moldova. *Qualitative & quantitative methods in libraries*. 643–651.
- [11] Martin-Martin, A., Costas, R., van Leeuwen, T., Lopez-Cozar, ED. 2018. Evidence of open access of scientific publications in Google Scholar: A large-scale analysis. *Journal of informetrics* 12(3):819:841. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2018.06.0612>.
- [12] Schopf, J., Ferrant, C., Andre, F., Fabre, R. 2016. Ready for the future? A survey on open access with scientists from the French National Research Center (CNRS). *Interlending & document supply*. 44(4):141–149. <https://doi.org/10.1108/ILDS-06-2016-0023>.

Referenses

- [1] Bolkotun, Z.A., Radchenko A.I. 2019. Naukovyi zhurnal — vyklyky sohodennia. IKh Naukovo-praktychna konferentsiia «Naukova periodyka: tradytsii ta innovatsii» *Visnyk NAN Ukrainy*. 7:89–94. <https://doi.org/10.15407/visn2019.07.089>.
- [2] Vse ukrainskiye zhurnaly v Scopus i Web of Science *Open Science in Ukraine (OSU)* <https://openscience.in.ua/ua-journals>.
- [3] Kaminska, A.M., Nazarovets S.A. 2018. Crossreff yak dzherelo nauko metrychnykh danykh dlia sotsialnykh ta humanitarnykh nauk. Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti. 3 (5):26–34. <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.5.026>.
- [4] Perelik naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy, v yakykh mozhut publikuvatysia rezultaty dysertatsiinykh robit na zdobuttia naukovykh stupeniv doktora i kandydata nauk (stanom na 11 lypnia 2019 roku) Naukovi fakhovi vydannia. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/atestaciya-kadriv-vishoyi-kvalifikaciyi/naukovi-fahovi-vidannya>.

- [5] Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia Pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy Nakaz MON Ukrainy vid 15.01.2018 № 32 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148--18>.
- [6] Iaroshenko, T.O. 2010. Elektronni zhurnaly v systemi informatsiinykh resursiv biblioteky. Kyiv : Znannia.
- [7] Iaroshenko T. 2011 Zelenyi shliakh vidkrytoho dostupu. Repozytarii taikh rol u naukovii komunikatsii: pershi dvadtsiat rokiv. Bibliotechnyi visnyk. 5:3–10
- [8] Ali, M, Loan, FA, Mushatq, R. 2018. Open Access Scientific Digital Repositories An Analytical Study of the Open DOAR. *Ieee 5th international symposium on emerging trends and technologies in libraries and information services (ettlis 2018)* /ed.Kataria, S; Anbu, KJP; Gartner, R; Sandhu, G. 213–216.
- [9] De Silva, PUK, Vance, CK. 2017. On the Road to Unrestricted Access to Scientific Information: The Open Access Movement. *Scientific scholarly communication: the changing landscape*. 25–40. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50627-2_3.
- [10] Landoy, A., Ghinculov, S., Repanovici, A., Cheradi, N. 2016. Open Access policies and experiences in Norway, Romania and Moldova. *Qualitative & quantitative methods in libraries*. 643–651.
- [11] Martin-Martin, A., Costas, R., van Leeuwen, T., Lopez-Cozar, ED. 2018. Evidence of open access of scientific publications in Google Scholar: A large-scale analysis. *Journal of informetrics* 12(3):819:841 <https://doi.org/10.1016/j.joi.2018.06.012>.
- [12] Schopfel, J., Ferrant, C., Andre, F., Fabre, R. 2016. Ready for the future? A survey on open access with scientists from the French National Research Center (CNRS). *Interlending & document supply*. 44(4):141–149. <https://doi.org/10.1108/ILDS-06-2016-0023>.

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАУКОВОЇ ТА
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ АДМІРАЛА
МАКАРОВА У СФЕРІ СУДНОБУДУВАННЯ ТА СУМІЖНИХ
ГАЛУЗЯХ

*Тамара Костирко^{1,2}, Ірина Бондар^{1,3},
Тетяна Корольова^{1,4}, Марина Жигалкіна^{1,5}*

Ключові слова: бібліометрія, наукометричні бази даних, показники публікаційної активності, наукометричний аналіз.

SCIENTIFIC ACTIVITY EFFECTIVENESS OF ADMIRAL
MAKAROV NATIONAL UNIVERSITY OF SHIPBUILDING IN
THE FIELD OF SHIPBUILDING AND RELATED INDUSTRIES
RESEARCH

*Tamara Kostyrko, Iryna Bondar,
Tetyana Korolova, Maryna Zhyhalkina*

Keywords: bibliometry, scientometric databases, indexes of publishing activity, scientometric analysis.

The object of the research is the publication activity of the scientific and pedagogical staff of admiral Makarov National University of Shipbuilding (NUOS).

The source of the data used in the study are the scientometric databases Scopus and Web of Science.

The purpose of the research: to trace the dynamics of the publication activity and effectiveness of scientific activity of the scientific and pedagogical staff of the University for the last five years (2013–2017).

We analyzed:

1. Dynamics of indicators of the publication activity of the NUOS on the basis of general indicators of the organization's public activity for the period

---

¹ Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

² tamara.kostyrko@nuos.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4175-9975>.

³ iryna.bondar@nuos.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1011-2079>.

⁴ tetyana.korolova@nuos.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8066-6141>.

⁵ maryna.kostyrko@nuos.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-2366-6927>.

2013–2017. For this purpose, a general university profile was used in the Scopus and Web of Science databases.

2. Analysis of publications of scientific and pedagogical staff of NUOS in each of the science-based databases for the period 2013–2017.

3. The publications (journals, conference materials, sections of books) were analyzed, in which scientific and pedagogical employees of the NUOS were published for the period 2013–2017.

4. Scientometric analysis of publications of scientific and pedagogical employees of NUOS in science branches in Scopus and Web of Science databases was conducted.

5. Scientometric analysis of scientific and pedagogical employees of NUOS in the engineering industry was conducted.

6. 160 questionnaires were analyzed, within the framework of sociological research among scientific and pedagogical staff of the NUOS with the purpose of analyzing scientometric indicator of the scientist; attitudes toward the science-based databases that they favor; Identification of problems arising in the process of integration into the scientific world community.

Conclusions

During the 2013–2017 period there was a positive growth dynamics in the number of publications and productivity of the NUOS authors. Since 2015, the publication activity of the University authors has increased noticeably. One of the reasons for this is the implementation start of the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree, dated December 30, 2015, No. 1187 (Kyiv) “On Approval of Licensing Conditions for the Educational Activities of Educational Institutions”, another important factor—the increasing awareness of employees about ways to evaluate their work performance. This was facilitated by the activities on the formation of an information culture conducted by the Scientific Library of the NUOS. Most of the publications refer to research in the technical sciences. This is due to the traditionally strong areas of scientific research at the university.

Thanks to the conducted research, it became possible to determine the priority directions of scientific developments, as well as to identify scientists—scientific leaders of the university. The results of our analysis of the publication activity of scientific and pedagogical employees of the NUOS are very important. They can be used as a tool to detect weaknesses in the research activities of the university and to find ways to improve it.

In the future, we believe that the results of the research will be applied in the analysis of the scientific and economic activities of the Mykolayiv region, namely, with the revival of the shipbuilding industry in Ukraine.

На сучасному етапі розвитку науки перспективність і затребуваність бібліометричних досліджень обумовлені комплексом факторів.

На основі бібліометричних показників розробляють системи оцінки наукових досліджень, прогнозують розвиток науки, вибудовують наукову

політику, приймають управлінські рішення [1]. Основна мета ефективної системи формальної оцінки — формування стимулів для виробництва, відтворення і тиражування наукових знань, розробки стратегії і практичного підвищення продуктивності науково-дослідницької діяльності (НДД) в якісному і кількісному вираженні [2].

Біометричні методи також відіграють все більшу роль у рейтингу науково-дослідних підрозділів та установ [3]. Університети завжди були невичерпним джерелом кадрів — готували майбутніх молодих дослідників для наукових інститутів. А заклади вищої освіти (ЗВО), в свою чергу, зацікавлені у фахових наукових компетенціях і обладнанні, які завжди були в академічному середовищі [4].

Одним з найважливіших показників роботи ЗВО є його наукові досягнення. Сучасна наука організована таким чином, що ключовим результатом діяльності вченого або групи вчених є стаття в професійному журналі [5], і все частіше інтерес звертається до «вихідного параметру» — кількості цитувань. Показник цитування публікацій вченого або організації відображає значимість проведеного дослідження, будучи стимулом підвищення якості майбутніх публікацій [6].

Предметом наукометричних досліджень на рівні регіону стає діяльність ЗВО. Тобто, наукометричні розробки стають одним з інструментів комплексного прогнозування інноваційної складової соціально-економічного розвитку регіону [1].

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (НУК) — єдиний в Україні унікальний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців для суднобудівного, машинобудівного, енергетичного, морегосподарського комплексів України та інших країн світу за міжнародними нормами і вимогами.

Навчально-виховний процес у НУК забезпечують 57 кафедр, на яких працюють 539 викладачів.

З 2012 року Науковою бібліотекою НУК розпочато новий вид діяльності — інформаційна аналітика, як інструментарій моніторингу світового наукового інформаційного потоку, аналіз рівня цитування вчених та індексу впливу періодичних видань НУК в міжнародному інформаційному просторі, їх просування до наукометричних індексів основних галузевих та міжнародних баз даних.

Одним із напрямків роботи Наукової бібліотеки стало виявлення наукової активності НУК в цілому та публікаційної активності вченого за допомогою наукометричних та бібліометричних досліджень.

Останнім часом у світовій пресі опублікована велика кількість бібліометричних аналізів досліджень [7, 8, 9, 10], що базуються на використанні двох баз даних: Web of Science і Scopus. Слід відмітити, що кількісні показники цих наукометричних баз даних усе активніше використовуються зарубіжними країнами для визначення та оцінювання ефективності діяльності як окремого науковця, колективу чи організації, так і перспективних напрямів розвитку науки, їх фінансування тощо.

У 2018 році відповідно до доручення Міністерства освіти і науки України Державна науково-технічна бібліотека України оголосила проведення конкурсу на кращу наукову роботу (далі Конкурс) з теоретичних та при-

кладних аспектів порівняльного аналізу діяльності дослідників, наукових колективів та наукових установ України. Конкурс було проведено з метою визначення експертного середовища та залучення експертів до обговорення проблем, що стосуються питань оцінки національної науки.

Наукова бібліотека НУК для участі у Конкурсі підготувала «Дослідження результативності наукової та науково-методичної діяльності Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова у сфері суднобудування та суміжних галузях».

Об'єктом дослідження є публікаційна активність науково-педагогічних працівників (НПП) НУК. Джерелом даних, використаних у дослідженні, є авторитетні наукометричні бази даних (БД) *Scopus* і *Web of Science Core Collection (WoS)* за період з 2013 по 2017 рр. станом на 01.04.2018 р.

Мета дослідження: відстежити динаміку публікаційної активності та результативності наукової діяльності НПП університету за період 2013–2017 рр.

Продуктивність дослідників, а також цінність та якість наукових публікацій розглядаються як властивості, що вказують на ефективність дослідницької діяльності організації [11]. Вивчення в цілому було спрямоване на оцінку ефективності наукових досліджень НУК.

Згідно результатів конкурсу МОН України, проведеного у серпні 2017 р., Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова отримав доступ до наукометричної БД *Scopus* за кошти держбюджету.

З моменту отримання доступу проведено роботу з об'єднання ідентифікаторів організації НУК та створення єдиного профіля університету у БД *Scopus* та *WoS*. У офіційному профілі НУК у БД *Scopus* (Admiral Makarov National University of Shipbuilding) на 01.04.2018 р. представлено 194 автори, 250 документів. У офіційному профілі НУК у БД *WoS* представлено 246 авторів та 144 документи. Робота з наповнення єдиних профілів НУК продовжується.

При аналізі ми намагалися врахувати важливу для нашого університету обставину — неодноразову зміну його назви. Знайдено 54 потенційних збіги назв університету та назв філій НУК у Первомайську, Херсоні, Феодосії (до 2014 р.). Крім того, слід було взяти до уваги і той факт, що автори використовують різне написання назви університету англійською мовою. Зазначені вище цифри отримані з урахуванням цих факторів [12].

Дані дослідження представлено у звіті, додатку з таблицями та підтверджуються вибірками із наукометричних БД *Scopus* і *WoS*, що представлені у додатках у форматі *.xls.

Загальні показники публікаційної активності НУК імені адмірала Макарова наведено у табл. 1.

Таблиця 1 свідчить, що автори–НПП НУК більшу частину своїх наукових робіт публікують у вітчизняних виданнях (94,8 %). Решта 5,2 % припадають на зарубіжні видання. Тільки 3,1 % від загальної кількості публікацій припадає на наукометричні БД *Scopus* і *WoS*. Сумарна кількість цитувань публікацій у наукометричних БД *Scopus* і *WoS* в організації — 735, кількість авторів — 550 (середнє арифметичне за 2013–2017 рр.), сумарний індекс Хірша у наукометричних БД *Scopus* і *WoS* — 16. Середня кількість публікацій у наукометричних БД із розрахунку на 1 автора (продуктивність) — 0,4; середня кількість цитувань у наукометричних БД із розрахунку на 1 публікацію — 1,3.

Таблиця 1. Загальні показники публікаційної активності НУК (за 2013–2017 рр.)

Показник	Кількість
Загальна кількість публікацій установи (за даними річних звітів НУК)	7 325 (100 %)
в українських виданнях	6 944 (94,8 %)
у т.ч. у фахових журналах	2 442 (35,2 %)
у закордонних виданнях	381 (5,2 %)
у т.ч. у наукометричних БД Scopus і WoS	225 (3,1 %)
Кількість авторів установи (за даними річних звітів НУК)	550 (середнє арифм)
Сумарна кількість цитувань публікацій у наукометричних БД Scopus і WoS в організації	735
Продуктивність авторів (середня кількість публікацій із розрахунку на 1 автора)	13,3
Продуктивність авторів у наукометричних БД (середня кількість публікацій у наукометричних БД із розрахунку на 1 автора)	0,4
Середня кількість цитувань у наукометричних БД у рахунку на 1 публікацію	1,3
Сумарний індекс Хірша у наукометричних БД Scopus і WoS	16
у т.ч. БД Scopus	9
БД WoS	7
Позиція у Консолідованому рейтингу ВНЗ України 2017 року*	75
Позиція у Рейтингу університетів за показниками Scopus на 01.04. 2018 р.**	53

*За даними підсумкової таблиці консолідованого рейтингу вищих навчальних закладів України на сайті Освіта.ua <http://ru.osvita.ua/vnz/rating/51741/>).

**За даними рейтингу українських закладів вищої освіти, зробленого на підставі наукометричного моніторингу суб'єктів науково-видавничої діяльності України, за показниками бази даних SciVerse Scopus (видавнича служба «УРАН», на замовлення сайту Освіта.ua <http://osvita.ua/vnz/rating/60539/>).

Частка публікацій авторів–НПП НУК у фахових журналах складає 35,2% від загальної кількості публікацій в українських виданнях та 33,3% від загального публікаційного потоку установи.

Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок, що стійка прив'язка до публікацій в «своїх» журналах гальмує процес розвитку міжнародної публікаційної активності НУК і України в цілому. І, навпаки, якщо активніше публікуватися в міжнародних журналах, у національній публікаційній активності з'являються можливості для зростання. Як наслідок не високі позиції університету у впливових рейтингах: позиція НУК у Консолідованому рейтингу ВНЗ України 2017 р. за даними підсумкової таблиці консолі-

лідованого рейтингу закладів вищої освіти України на сайті Освіта.іа — 75 (з 288). Позиція НУК у Рейтингу університетів за показниками Scopus за даними рейтингу українських закладів вищої освіти, зробленого на підставі наукометричного моніторингу суб'єктів науково-видавничої діяльності України, за показниками бази даних Scopus на 01.04. 2018 р. — 53 (зі 162).

У таблиці 2 представлено динаміку показників публікаційної активності НПП НУК у наукометричних БД за 2013–2017 рр. Ми бачимо, що кількість публікацій у наукометричних БД Scopus і WoS за 5 років збільшилася майже в 4 рази. За період 2013–2017 рр. 225 документів увійшли до наукометричних БД, що складає 57% від загальної кількості документів (394). Кількість цитувань публікацій у наукометричних БД Scopus і БД WoS зросла майже в 6 разів (з 44 у 2013 р. до 254 у 2017 р.). Від сумарної кількості цитувань публікацій у наукометричних БД (735) кількість цитувань у БД Scopus складає — 465 (63,3%), а у БД WoS — 270 (36,7%). Середня кількість цитувань у БД із розрахунку на 1 публікацію зросла майже в 2 рази — з 1,9 у 2013 р. до 2,9 у 2017 р.

Більше ніж в 4 рази зросла продуктивність авторів у наукометричних БД (кількість публікації із розрахунку на 1 автора) — з 0,04 у 2013 р. до 0,17 у 2017 р.

Частка високоцитуюмих публікацій ≥ 5 у наукометричних БД (%) зменшилася з 43,5% до 14,2% від загальної кількості публікацій, а частка нецитуюмих публікацій у наукометричних БД збільшується з 30,4% до 58,7%. Це пов'язано з тим, що цитування публікацій в різних галузях знань має свої особливості. Відомо, що найбільша кількість посилань на публікації доводиться на певні періоди. Найбільший приріст посилань за досліджуваний часовий інтервал відбувається з другого по четвертий роки після виходу публікацій. Крім того, спостерігається значне підвищення порога середнього цитування на публікації в кожному наступному за попереднім часовим інтервалом, що дозволяє говорити про підвищення попиту на публікації наших вчених. Підтвердженням можуть служити дані про середні частки публікацій, що не отримали жодного посилання в документопотоках за заданим часовим інтервалом [13].

В цілому динаміка показників публікаційної активності НУК свідчить про підвищення якості науково-інформаційної діяльності (НІД). Однак, у установи є резерви для її підвищення, зокрема для збільшення долі високоцитуюмих публікацій та зниження частки нецитуюмих публікацій НПП.

Одна з найважливіших характеристик загального рівня розвитку науки в країні — кількість наукових статей, опублікованих в найбільших авторитетних журналах. Це пов'язано з тим, що рівень опублікованих робіт оцінюють у відповідності зі значимістю журналу. Публікації в рецензованих міжнародних журналах та їх цитованість входять в число ключових показників, орієнтуючи ЗВО на збільшення кількості публікацій як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [14].

У деяких наукових дисциплінах не лише журнали відіграють роль найважливішого каналу наукової комунікації (для гуманітарних наук — це наукові монографії, а для природничих та ІТ наук — матеріали конференцій, які посідають чільне місце) [15].

Таблиця 2. Динаміка показників публікаційної активності у наукометричних БД Scopus і WoS НПП НУК за період 2013–2017 рр.

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2013–2017	Всього на 1.04.2018
Кількість авторів-НПП НУК (за даними річних звітів НУК)	590	548	548	534	534	550	539
Кількість публікацій за рік (за даними річних звітів НУК)	1430	1390	1493	1562	1450	7 325 (100%)	—
у т.ч. наукометричних БД Scopus і WoS	23	24	43	46	87	225 (57%)	394 (100%)
у т.ч. у БД Scopus	18	19	21	28	55	141 (62,7%)	250 (63,5%)
у БД WoS	5	5	22	18	34	84 (37,7%)	144 (36,5%)
Сумарна кількість цитувань публікацій у наукометричних БД Scopus і БД WoS	44	94	152	191	254	735 (100%)	900 (100%)
у т.ч. у БД Scopus	29	54	92	123	167	465 (63,3%)	590 (65,6%)
у БД WoS	15	40	60	68	87	270 (36,7%)	310 (34,4%)
Продуктивність авторів у наукометричних БД (кількість публікації із розрахунку на 1 автора)	0,04	0,04	0,08	0,09	0,17	0,4	0,73
Середня кількість цитувань у наукометричних БД із розрахунку на 1 публікацію	1,9	3,9	3,5	4,1	2,9	3,3	2,3
Кількість публікацій, що були процитовані ≥ 5 БД Scopus	7	8	4	1	1	21	45
Кількість публікацій, що були процитовані ≥ 5 БД WoS	3	5	2	—	1	11	19
Загальна кількість публікацій, що були процитовані ≥ 5 (БД Scopus, БД WoS)	10	13	6	1	2	32	64
Частка високоцитованих публікацій ≥ 5 у наукометричних БД (%)	43,5	53,8	14	2,2	2,2	14,2	16
Кількість публікацій, що не були процитовані БД Scopus	6	7	10	14	41	78	138
Кількість публікацій, що не були процитовані БД WoS	1	—	11	11	31	54	91
Загальна кількість публікацій, що не були процитовані (БД Scopus, БД WoS)	7	7	21	25	72	132	229
Частка нецитованих публікацій у наукометричних БД (%)	30,4	29,2	48,8	54,3	80,9	58,7	60,2

Щоб проаналізувати публікації НПП НУК з цієї точки зору по БД Scopus і WoS, складена вибірка наукових журналів, у яких публікувалися наші вчені. Розподіл публікацій за типами документів (наукова стаття, матеріали конференцій та ін.) у БД НПП НУК представлено у таблиці 3.

Таблиця 3. Розподіл публікацій за типами документів (наукова стаття, матеріали конференцій та ін.) у БД Scopus і WoS НПП НУК

Тип документа	2013		2014		2015		2016		2017		2013–2017		Всього	
	Scopus	WoS	Scopus	WoS	Scopus	WoS	Scopus	WoS	Scopus	WoS	Scopus	WoS	Scopus	WoS
Article	14	5	18	5	14	9	21	16	38	21	105	58	180	108
Conference Paper (Proceedings Paper)	4	—	1	—	7	8	6	6	15	13	33	27	62	37
Note	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—
Book Chapter	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	2	3	3	3
Article in Press	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Review	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	1	1	1

У БД Scopus за період 2013–2017 рр. НУК представлено 141 документом у 60 виданнях. Серед них 105 статей у журналах, 33 документи у матеріалах конференцій, 2 розділи книг та 1 огляд. Серед 44 журналів — 15 журналів відкритого доступу.

Найбільш активно автори публікували свої роботи у 2017 р. (54), 2016 р. (28) та 2015 р. (21). За 2013–2017 рр. h-index НУК складає 9, сумарна кількість цитувань — 465.

Географія видань різноманітна: Україна — 11 (22,2%), США — 5 (11%), Велика Британія — 4 (9%), РФ — 4 (9%), Індія, Німеччина, Нідерланди, Хорватія, Китай по 2 (4,4%) та ін.

Українські видання у БД Scopus представлено 11 журналами та 6 матеріалами конференцій.

У БД Scopus статті у журналах найбільш активно публікувалися у 2017 р. (38), 2016 р. (21) та 2014 р. (18) (рис. 1).

Основні галузі знань, за якими було надруковано найбільше статей представлено на рис. 2.: Engineering (43), Physics and Astronomy (29), Mathematics (23), Energy (20), Computer Science (19), Business, Management and Accounting (15), Economics, Econometrics and Finance (12), Materials Science (10), Earth and Planetary Sciences (8), Chemistry (7).

Серед авторів найбільш активними були: Ushcats, M.V. (13), Moonesun, M. (10), Serbin, S.I. (10), Korol, Y.M. (7), Brazhko, A. (4), Goncharova, N.A. (4), Washchilenko, N.V. (4).

У БД Scopus найбільш цитовані статті надруковано у журналах: Education + Training (27); Journal of Chemical Physics (17); Physical Review E — Statistical, Nonlinear, and Soft Matter Physics (14); IEEE Transactions on Plasma Science (14); IEEE Transactions on Plasma Science (12); Indian Journal of Marine Sciences (9).

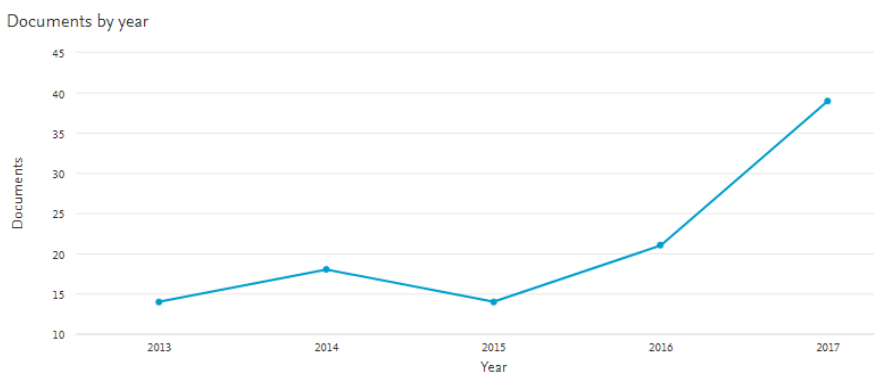

Рис. 1. Динаміка зростання кількості опублікованих статей у журналах, що індексуються у БД Scopus (за даними сайту Scopus)

У БД WoS за період 2013–2017 рр. НУК представлено 84 документами у 44 виданнях. Серед них 56 статей у журналах, 27 документів у матеріалах конференцій, 3 розділи книги та 1 огляд. 17 документів представлено у журналах відкритого доступу.

Найбільш активно автори публікували свої роботи у 2017 р. (34), 2015 р. (22) і 2016 р. (18), h-index складає 7, сумарна кількість цитувань — 270.

Географія видань: США — 13 (29,5 %), Україна — 12 (27,5 %), Польща — 4 (9,1 %), РФ — 4 (9 %), Англія, Нідерланди, Хорватія по 2 (4,5 %). Німеччина, Молдова, Індія, Австрія, Швейцарія, РФ, Румунія по 1 (2,3 %).

Українські видання у БД WoS представлено 5 журналами та 7 матеріалами конференцій.

У БД WoS статті у журналах найбільш активно публікувалися у 2017 р. (26), 2016 р. (10), 2015 р. (16) (рис. 3).

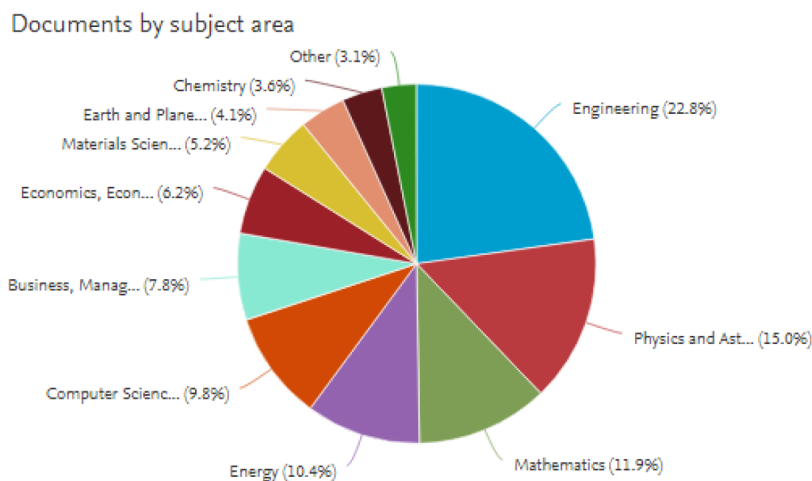

Рис. 2. Діаграма розподілу статей, надрукованих у журналах, що індексуються у БД Scopus за основними галузями знань (за даними сайту Scopus)

Total Publications

62 Analyze

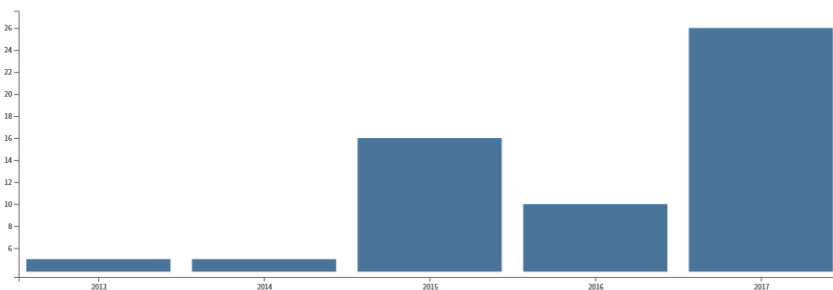

Рис. 3. Динаміка зростання кількості опублікованих статей у журналах, що індексуються у БД WoS (за даними сайту WoS)

Основні галузі знань, за якими було надруковано найбільше статей представлено на рис. 4: Physics fluids plasmas (14), Engineering electrical electronic (7), Engineering marine (6), Energy fuels (5), Chemistry physical (4).

Серед авторів найбільш активними були: Ushcats, M.V. (10), Serbin, S.I. (10), Korol, Y.M. (5), Moonesun, M. (5), Goncharova, N.A. (4), Washchilenko, N.V. (4), Bondarenko O.V. (3).

У БД WoS найбільш цитовані статті надруковано у журналах: Journal of Chemical Physics (20); Physical Review E (15); IEEE Transactions on Plasma Science (Том: 41, вип. 12) (14); Journal of chemical physics (13); IEEE Transactions on Plasma Science (Том: 42, вип. 12) (12).

Аналіз матеріалів конференцій, у яких публікувались автори–НПП, за даними БД Scopus у 2013–2017 рр. свідчить, що документи у матеріалах конференцій найбільш активно публікувались у 2017 р. (15), 2016 р. (6), 2015 р. (7). Основні галузі знань, за якими було надруковано найбільше документів: Computer Science (29), Engineering (18), Decision Sciences (10), Mathematics (10), Energy (8), Earth and Planetary Sciences (5), Materials Science (5).

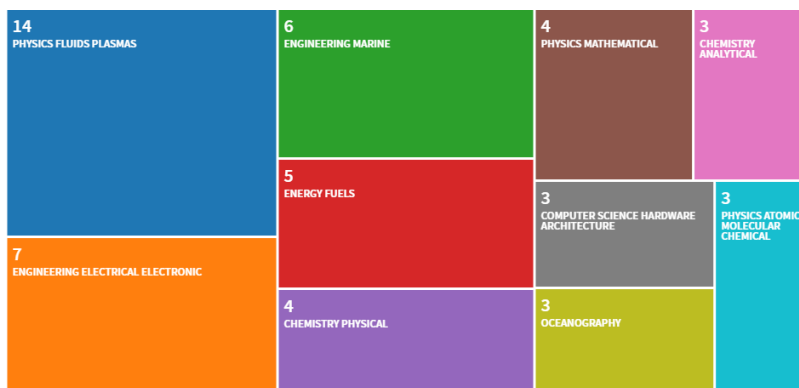

Рис. 4. Діаграма розподілу статей, надрукованих у журналах, що індексуються у БД WoS за основними галузями знань (за даними сайту WoS)

Серед авторів найбільш активними були: Kondratenko, Y.P. (13), Gerasin, O. (8), Kozlov, O.V. (8), Topalov, A. (8), Grigorian, T.G. (4), Koshkin, K.V. (4), Korobko, O. (3).

У БД WoS документи у матеріалах конференцій найбільш активно публікувалися у 2017 р. (13), 2016 р. (8), 2015 р. (6).

Основні галузі знань, за якими було надруковано найбільше робіт: Engineering electrical electronic (16), Computer science theory methods (14), Computer science artificial intelligence (7), Computer science software engineering (5).

Серед авторів найбільш активними були: Kozlov, O.V. (7), Kondratenko, Y.P. (6), Gerasin, O. (5), Topalov, A. (5), Grigorian, T.G. (4), Koshkin, K.V. (4), Korobko, O. (3).

У БД Scopus найбільш цитовані документи надруковано у наступних матеріалах конференцій: Proceedings of the 2013 IEEE 7th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems, IDAACS 2013, Volume 1, 2013 (13), Proceedings of the 2013 IEEE 7th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems, IDAACS 2013, Volume 2, 2013 (12), Studies in Fuzziness and Soft Computing, Volume 312, 2014 (8).

Серед видань, в яких найбільш активно публікувалися автори НУК, наступні: Eastern European Journal Of Enterprise Technologies (12); Actual Problems Of Economics (11); IEEE Transactions On Plasma Science (10); Technical Electrodynamics (7).

У БД WoS найбільш цитовані документи надруковано у матеріалах конференцій: 2015 IEEE 8th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS), vols 1–2 (6), 1st IEEE International Conference on Data Stream Mining and Processing (DSMP) (4).

Серед видань, в яких найбільш активно публікувалися автори НУК, наступні: IEEE Transactions On Plasma Science (10); Electrical Engineering Electromechanics (6); Physical Review E (4); Problemele Energeticii Regionale (4).

Найбільш впливові видання в окремій галузі науки — це видання з найбільшим цитуванням та імпаکت-фактором. Імпаکت-фактор журналу часто використовується в якості основного параметра, за допомогою якого порівнюють наукові результати окремих авторів і інститутів [16].

Проаналізовано найбільш впливові видання, у яких публікувалися автори-НПП НУК, за даними БД Scopus у 2013–2017 рр. за кварталем. З 44 журналів, у яких публікувалися автори-НПП НУК, 2 видання (4,5 %) входять до Q1, 2 (4,5 %) — до Q1–2, 6 (13,6 %) — до Q2, 3 (6,8 %) — до Q2–3, 1 (2,3 %) — до Q 2–3–4, 14 (31,8 %) — до Q3, 4 (9,1 %) — до Q3–4, 9 (20,5 %) — до Q4 та 3 видання (6,8 %) не входять до жодного квартіля.

З 14 матеріалів конференцій, у яких публікувалися автори-НПП НУК, 2 (14,2 %) видання потрапили у кварталі, 1 (7,1 %) у Q3, 1 (7,1 %) у Q4. Нажаль, українські конференції не увійшли до жодного квартіля.

Проаналізовано найбільш впливові видання, у яких публікувалися автори-НПП НУК, за даними БД WoS у 2013–2017 рр., за кварталем. З 44 видань, у яких публікувалися автори-НПП НУК, тільки 15 (34,1 %) потрапили до відповідного квартіля: 1 видання (2,3 %) входить до Q1–2,

2 (4,5 %) – до Q2, 1 (2,3 %) – до Q2–1, 3 (6,8 %) – до Q3, 8 (18,2 %) – до Q4, та 29 видань (65,9 %) не входять до жодного квартиля. Матеріали конференцій, у яких публікувалися автори–ННП НУК, не потрапили до жодного квартиля.

Найбільш впливові українські видання, у яких надруковані статті авторів–ННП НУК, за даними БД Scopus у 2013–2017 рр., за квартилем представлено у таблиці 4.

Таблиця 4. Найбільш впливові українські видання, у яких публікувалися автори–ННП НУК за даними БД Scopus у 2013–2017 рр., за квартилем

№	Квар- тиль	H- index	Назва видання	Кіль- кість доку- ментів	Cite Score 2016	SJR 2016	SNIPI 2016	Галузь знань
1	Q3	8	Technical Electrodynami- cs	7	0.38	0.187	0.837	Energy Engineering
2	Q3	10	Journal Of Nano And Electronic Physics	5	0.50	0.238	0.513	Materials Science Physics and Astronomy
3	Q3	5	Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu	4	0.20	0.193	0.602	Engineering
4	Q3	6	Chemistry And Chemical Technology	1	0.32	0.235	0.242	Chemical Engineering
5	Q3	14	Ukrainian Mathematical Journal	1	0.20	0.310	0.554	Mathematics
6	Q3–4	3	Easterneuropean Journal Of Enterprise Technologies	12	0.09	0.187	0.043	Engineering
7	Q3–4	10	Metallofizika I Noveishie Tekhnologii	1	0.23	0.222	0.413	Materials Science
8	Q3–4	12	Problems and Perspectives In Management	1	0.25	0.145	0.318	Business, Management and Accounting
9	Q4	8	Actual Problems Of Economics	11	Cite Score 2015 0.06	0.138	0.180	Economics, Econometrics and Finance
10	Q4	11	Ukrainian Journal Of Physics	4	0.33	0.191	0.384	Physics and Astronom
11	—	—	International Journal Of Computing	1	—	—	—	Computer Science

З 11 українських журналів, що індексуються у БД Scopus, 5 видань (45,5 %) входять до Q3, 3 видання (27,3 %) — до Q3–4, 2 видання (18,2 %) — до Q4.

В українських журналах, що індексуються у БД Scopus, за 2013–2017 рр. надруковано 48 статей авторів–НПП НУК, з них 18 статей (37,5 %) у журналах Q3, 14 статей (29,2 %) у виданнях Q3–4, 15 статей (31,3 %) у виданнях Q4.

10 з 11 українських журналів, що індексуються у БД Scopus, і, в яких публікувалися автори НУК протягом 2013–2017 рр., входять до «Переліка наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», з них 2 видання не отримали перереєстрацію.

Найбільш впливовим українським виданням, у якому надруковано одну статтю авторів–НПП НУК, у БД WoS у 2013–2017 рр. є журнал *Ukrainian Mathematical Journal*, який входить до Q4. Він також входить до «Переліка наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук».

Видання, в яких опубліковані роботи НПП НУК, які отримали найбільшу кількість посилань, представлені в таблиці 5.

Таблиця 5. Видання-лідери, в яких опубліковані роботи вчених НУК у 2013–2017 рр., що отримали найбільшу кількість цитувань

№	Видання	БД, у якій індексується	Кількість цитувань на публікації	Періодичність видання	ІФ	H-index	Квартиль
1	IEEE Transactions On Plasma Science	БД Scopus БД WoS	106	12	1,052	88	Q2–3
2	Journal Of Chemical Physics	БД Scopus БД WoS	71	2	2,965	286	Q1
3	Physical Review E	БД Scopus БД WoS	43	12	2,366	193	Q1–2
4	Education Training	БД Scopus БД WoS	27	9	—	—	—
5	Proceedings Of The 2013 IEEE 7th International Conference On Intelligent Data Acquisition And Advanced Computing Systems Idaacs 2013 <i>Conference Proceedin</i>	БД Scopus	26	1	—	—	—
6	Ukrainian Journal Of Physics	БД Scopus БД WoS	23	12	—	11	Q4
7	Proceedings Of The 2015 IEEE 8th International Conference On Intelligent Data Acquisition And Advanced Computing Systems Technology And Applications Idaacs 2015 <i>Conference Proceeding</i>	БД Scopus БД WoS	23	1	—	—	—

З таблиці 5 ми бачимо, що лідерами в даному рейтингу є, насамперед, видання з високим рейтингом і імпаکت-фактором: 1 журнал, що увійшов до Q1; 1 — до Q1–2; 1 — до Q2–3; 1 — до Q4.

Слід зазначити, що віднесення журналів до Q1–Q4 — не просто відповідність еталону; це міра цитованості, а отже, міра цінності журналів. З наведених даних видно, що більшість видань, в яких публікуються автори НПП НУК, відносяться до Q3 та Q4, що також є показником високої цінності журналів.

Грунтуючись на цих даних, можна зробити висновок, що публікація наукових робіт у виданнях з високим рейтингом і великою періодичністю, підвищує шанси на високу цитованість, починаючи з моменту виходу їх у світ.

Згідно з проведеним аналізом видань можна зробити висновок, що основну частину опублікованих документів в БД Scopus і WoS становлять наукові статті (Article) в провідних наукових журналах — 180 у БД Scopus і 108 у БД WoS, за період 2013–2017 рр. 105 і 58 відповідно. Починаючи з 2015 р. активно зростає кількість публікацій у матеріалах конференцій (Conference Paper (Proceedings Paper) 62 у БД Scopus і 37 у БД WoS, за період 2013–2017 рр. 33 і 27 відповідно. Виявлено найбільш впливові видання та видання-лідери, в яких опубліковані роботи вчених НУК у 2013–2017 рр., що отримали найбільшу кількість цитувань, а також найбільш активні автори НПП НУК.

В таблицях 6 і 7 проведено кількісну оцінку рівня наукових напрямів за період 2013–2017 рр. в наукометричних БД Scopus та WoS. Проаналізувавши розподіл публікацій за предметними галузями знань, ми бачимо, що університет представлений не однаково в усіх напрямках. На нашу думку це цілком виправдано. Існують напрямки, які формують обличчя університету, можливість впізнати його зовні. Це пов'язано з традиційно сильними напрямками наукових досліджень нашого університету, який є єдиним в Україні з підготовки фахівців з суднобудування. В ході дослідження було з'ясовано, що в БД Scopus та WoS більша частка публікацій відноситься до досліджень в галузі технічних наук (Engineering), що відповідає напрямку нашого університету. З таблиць 6, 7 ми бачимо, що з 2015 року цей напрям став пріоритетним та склав 44,7% (Scopus), 34,5% (WoS) від загальної кількості публікацій в кожній БД за 5 років. В своїх працях вчені НУК висвітлюють проблеми модернізації суднобудівної промисловості, а саме: судноплавства, портів, судноремонту, суміжних галузей (електротехнічної та кабельної промисловості, машинобудування, електроніки, тощо), від яких залежить її розвиток. Значними показниками є також публікації з комп'ютерних наук (Computer science) 35,5% (Scopus), 21,429% (WoS), технічним напрямком яких, здебільшого, є управління проектами, які також спрямовані на вирішення проблем суднобудування. Стабільну публікаційну активність проявляють автори напрямку досліджень з фізики (Physics), публікації яких складають 21,3% (Scopus), 25,0% (WoS).

На основі наукометричних засобів визначено галузі науки, котрі доцільно запропонувати як пріоритети інноваційного розвитку національної економіки України [17].

Таблиця 6. Аналіз публікацій науково-педагогічних працівників НУК за галузями знань БД Scopus

Галузь знань	2013		2014		2015		2016		2017		Загальна к-ть публ. по напр. за 5 років	% від заг. к-л-ті публ. за 5 років (141)
	К-ть публ	% від загал. к-л-ті публ. по напр. за 5 років	К-ть публ	% від загал. к-л-ті публ. по напр. за 5 років	К-ть публ	% від загал. к-л-ті публ. по напр. за 5 років	К-ть публ	% від загал. к-л-ті публ. по напр. за 5 років	К-ть публ	% від загал. к-л-ті публ. по напр. за 5 років		
Engineering	3	16,7	5	26,3	11	52,4	15	53,6	29	52,7	63	44,7
Computer Science	5	27,8	1	5,3	6	28,6	10	35,7	28	50,9	50	35,5
Mathematics	2	11,1	2	10,5	1	4,8	7	25,0	23	41,8	35	24,8
Physics and Astronomy	6	33,3	7	36,8	7	33,3	5	17,9	5	9,1	30	21,3
Energy	—	—	1	5,3	1	4,8	11	39,3	15	27,3	28	19,9
Business, Management and	1	5,6	—	—	—	—	4	14,3	14	25,5	19	13,5
Materials Science	3	16,7	3	15,8	2	9,5	1	3,6	7	12,7	16	11,3
Economics, Econometrics an	2	11,1	4	21,1	4	19,0	1	3,6	3	5,5	14	9,9
Earth and Planetary Sciences	1	5,6	—	—	1	4,8	4	14,3	7	12,7	13	9,2
Decision Sciences	—	—	—	—	5	23,8	1	3,6	6	10,9	12	8,5
Chemistry	1	5,6	2	10,5	—	—	1	3,6	4	7,3	8	Інші 11,3
Social Sciences	1	5,6	—	—	—	—	—	—	3	5,5	4	
Chemical Engineering	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3,6	2	
Environmental Science	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,8	1	
Health Professions	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,8	1	

Аналіз публікаційної активності авторів–НПП НУК імені адмірала Макарова у галузі знань Engineering представлено у таблиці 8.

У загальному профілі НУК у БД Scopus (60007756) представлено 196 авторів (НПП НУК з співавторами), з них авторів–НПП НУК— 93. За галузю знань Engineering всього працюють 76 авторів, що складає 82 % від загального числа авторів–НПП НУК, у 43 (57%) з них є праці за період 2013–2017 рр. З 250 документів, що входять до наукометричної БД Scopus, загальна кількість публікацій з Engineering — 136, що складає 54,4 %. Зі 141 документа, опублікованого у період 2013–2017 рр., 63 документи з Engineering, що складає 45 %. З загальної кількості цитувань документів у БД Scopus (590) кількість цитувань з Engineering — 176 (30%). Кількість цитувань за 2013–2017 рр. — 465, з них кількість цитувань з Engineering — 123, що складає 26,5 %.

Таблиця 7. Аналіз публікацій науково-педагогічних працівників НУК за галузями знань БД Web of Science

Галузь знань	2013		2014		2015		2016		2017		Загальна кількість публ. по напр. за 5 років	% від заг. кіль-ті публ. за 5 років (84)
	Кіль-ть публ.	% від загал. кіль-ті публ. по напр за 5 років	Кіль-ть публ.	% від загал. кіль-ті публ. по напр за 5 років	Кіль-ть публ.	% від загал. кіль-ті публ. по напр за 5 років	Кіль-ть публ.	% від загал. кіль-ті публ. по напр за 5 років	Кіль-ть публ.	% від загал. кіль-ті публ. по напр за 5 років		
Engineering	1	3,5	—	—	10	34,5	6	20,7	12	41,4	29	34,5
Physics	3	14,3	4	19,1	5	23,8	5	23,8	4	19,1	21	25
Computer Science	—	—	—	—	6	33,3	3	16,7	9	50	18	21,4
Energy Fuels	—	—	—	—	2	25	4	50	2	25	8	9,5
Chemistry	1	14,3	2	28,6	—	—	1	14,3	3	42,9	7	8,3
Automation Control Systems	1	16,7	—	—	1	16,7	1	16,7	3	50	6	7,1
Oceanography	—	—	—	—	—	—	3	100	—	—	3	3,6
Science Technology Other Topics	—	—	—	—	1	33	—	—	2	66,7	3	3,6
Transportation	—	—	—	—	1	33,3	—	—	2	66,7	3	3,6
Mathematics	—	—	1	50	—	—	—	—	1	50	2	2,4
Electrochemistry	—	—	—	—	1	100	—	—	—	—	1	1,2
Materials Science	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100	1	1,2
Operations Research Management Science	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100	1	1,2
Robotics	—	—	—	—	1	100	—	—	—	—	1	1,2
Thermodynamics	—	—	—	—	1	100	—	—	—	—	1	1,2

Таблиця 8. Аналіз публікаційної активності авторів—НПП НУК у галузі знань Engineering

ВД	Кількість авторів				Кількість публікацій				Кількість цитувань			
	У профілі НУК	Авторів-НПП НУК	Авторів-НПП НУК з Engineering	Кількість авторів-НПП НУК Engineering за 2013–2017 рр.	Загальна кількість	Загальна кількість публікацій з Engineering	Кількість публікацій за 2013–2017 рр.	Кількість публікацій з Engineering за 2013–2017 рр.	Загальна кількість цитувань	Загальна кількість цитувань з Engineering	Кількість цитувань за 2013–2017 рр.	Кількість цитувань з Engineering за 2013–2017 рр.
БД Scopus	196	93 (100%)	76 (82%)	43 (57%)	250 (100%)	136 (54,4%)	141 (100%)	63 (45%)	590 (100%)	176 (30%)	465 (100%)	123 (26,5%)
БД WoS	246	136 (100%)	94 (69%)	53 (56,4%)	144 (100%)	38 (26,4%)	84 (100%)	29 (34,5%)	310 (100%)	19 (6,1%)	270 (100%)	11 (4,1%)

Продуктивність авторів–НПП НУК (середня кількість публікацій із розрахунку на 1 автора) у напрямку Engineering складає 1,8, а за період 2013–2017 рр. — 1,5.

У загальному профілі НУК у БД WoS представлено 246 авторів (НПП НУК з співавторами), з них авторів–НПП НУК — 136. За галуззю знань Engineering всього працюють 93 автори, що складає 69 % від загального числа авторів–НПП НУК, у 53 (56,4 %) з них є праці за період 2013–2017 рр. З 144 документів, що входять до наукометричної БД WoS, загальна кількість публікацій з Engineering — 38, що складає 26,4 %. З 84 документів, опублікованих у період 2013–2017 рр., 29 документів з Engineering, що складає 34,5 %. З загальної кількості цитувань документів у БД WoS (310) — кількість цитувань з Engineering 19 (6,1 %). Кількість цитувань за 2013–2017 рр. — 270, з них кількість цитувань з Engineering — 11, що складає 4,1 %.

Продуктивність (середня кількість публікацій із розрахунку на 1 автора) авторів–НПП НУК у напрямку Engineering складає 0,4, а за період 2013–2017 рр. — 0,5.

Не зважаючи на те, що наукометричні показники індексів цитування відіграють важливу роль при оцінці наукової діяльності авторів, видань, установи в цілому, ми вважаємо, що вони не можуть бути єдиним критерієм якості і значущості вченого і інституції, в якій вони працюють. При проведенні оцінки наукової діяльності слід проводити комплексний аналіз даних, які можна застосувати для конкретної предметної області [18].

В рамках підготовки конкурсної роботи співробітниками Наукової бібліотеки НУК було проведено соціологічне дослідження щодо обізнаності та компетентності вчених НУК з наукометричних ресурсів, а саме БД Scopus та WoS.

За підсумками анкетування, у якому взяли участь 160 НПП НУК, можна зробити висновок, що 70 % опитаних науковців використовують у роботі наукометричні ресурси, а саме БД Scopus та WoS, а основними перешкодами успішної діяльності та інтеграції до європейського науково-освітнього простору університету вважають недостатнє фінансове стимулювання, труднощі при публікації у рейтингових виданнях та низьку мовну компетентність, яка не дозволяє без професійної допомоги перекладачів донести результати наукових досліджень до фахівців з інших країн.

Результати дослідження підтверджують досить високу ефективність дослідницької діяльності НУК. Вагомий внесок у покращення зазначеної ефективності здійснюють заохочення університетських журналів до світових інформаційних мереж та сприяння створенню «видимості» фахівців НУК та результатів їх досліджень у світових інформаційних мережах [11].

Проведений аналіз дозволив оцінити кількісні параметри публікаційної активності Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова і зробити наступні *висновки*:

1. У 2013–2017 рр. спостерігалася позитивна динаміка зростання кількості публікацій наукових співробітників НУК.
2. З 2015 р. помітно зросла публікаційна активність авторів університету у наукометричних БД Scopus та WoS. Однією з причин ми вважаємо початок реалізації Постанови Кабінету Міністрів України від

30 грудня 2015 р. №1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти». Інший важливий фактор — підвищення інформованості НПП про способи оцінки результативності їх праці, чому сприяють заходи щодо формування інформаційної культури, що проводяться НБ НУК.

3. Більша частина публікацій відноситься до досліджень з технічних наук (Engineering), комп'ютерних наук (Computer science), фізики (Physics). Це пов'язано з традиційно сильними напрямками наукових досліджень в університеті. Саме ці напрямки НУК позначені як пріоритетні, але розвиваються напрямки і в інших областях науки, і ми очікуємо, що тематична спрямованість публікацій буде розширюватися.
4. Організація і управління публікаційною активністю процес складний і багатоаспектний, вирішувати завдання, пов'язані з ростом результативності наукової діяльності, можна тільки на системному рівні [1]. Для повноти оцінки публікаційної активності установи необхідні методики, з вибірки та аналізу публікацій з БД Scopus і WoS, виконаних як по організації в цілому, так і по персоналіях окремих вчених, методика оцінки наукового потенціалу організації також потребує уточнення, розробки нових методів оцінки продуктивності дослідницької діяльності [19].

Крім цього необхідно запропонувати новий альтернативний підхід до питання фінансового стимулювання росту наукової продуктивності в університетах України, який би ґрунтувався на наукометричних показниках, але при цьому враховував особливості різних предметних галузей [20].

5. Завдяки проведеному дослідженню стало можливим визначити пріоритетні напрямки наукових розробок, а також виявити вчених — наукових лідерів університету. Результати проведеного аналізу публікаційної активності НПП НУК ми вважаємо вкрай важливими. Вони можуть бути використані як інструмент для виявлення слабких сторін науково-дослідницької діяльності університету і пошуку шляхів її удосконалення. Надалі ми вважаємо результати проведеного дослідження будуть застосовані при аналізі наукової та господарської діяльності Миколаївського регіону, а саме відродження суднобудівної галузі в Україні.

Література

- [1] Еременко, Т. В. 2018. Индикаторы публикационной активности регионального научного сообщества: постановка проблемы. *Научные и технические библиотеки* 1:43–50.
- [2] Вялков, А. И. 2013. Оценка качества научно-исследовательской деятельности медицинской организации с помощью наукометрических показателей. *Здравоохранение РФ* 3:3–5.
- [3] Ellegaard, Ole, and Johan A. Wallin 2015. The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3): 1809–1831, <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>.

- [4] Гуськов, А. Е. 2017. Стратегии повышения публикационной активности университетов Проекта 5–100. *Научные и технические библиотеки* 12:5–18.
- [5] Кирвас, В. А. 2013. Наукометрическая оценка результатов исследовательской деятельности ученых и качества периодических научных изданий. *Системы обработки информации* 8:5–15.
- [6] Боргоякова, К. С. 2017. Методика определения цитируемости научных публикаций исследователя. *Библиосфера* 1:103–109, <https://doi.org/10.20913/1815-3186-2017-1-103-109>.
- [7] Varin, Cristiano, Manuela Cattelan, and David Firth 2016. Statistical modelling of citation exchange between statistics journals. *Journal of the Royal Statistical Society Series A (Statistics in Society)* 179(1):1–63, <https://doi.org/10.1111/rssa.12124>.
- [8] Nagarkar, Shubhada, Chaitanya Veer, and Rajendra Kumbhar 2015. Bibliometric Analysis of Papers Published by Faculty of Life Science Departments of Savitribai Phule Pune University during 1999–2013. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*. 35(5):368–375, <https://doi.org/10.14429/djlit.35.5.8429>.
- [9] Mahalakshmi, G. S., G. Muthu Selvi, and S. Sendhilkumar 2017. A Bibliometric Analysis of Journal of Informetrics — A Decade Study. *Second International Conference on Recent Trends and Challenges in Computational Models (ICRTCCM)*, (2017):222–227. <https://doi.org/10.1109/icrtccm.2017.22>.
- [10] Cancino, Christian A., José M. Merigó, and Freddy C. Coronado 2017. A bibliometric analysis of leading universities in innovation research. *Journal of Innovation & Knowledge* 2(3):106–124. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2017.03.006>.
- [11] Скалабан, А. В., И. В. Юрик и В. С. Лазарев. 2017. Библиометрическое исследование публикаций работников Белорусского национального технического университета с помощью баз данных Web of Science и Scopus и оценка эффективности их научной деятельности: 2011–2015 гг. *Приборы и методы измерений* 1(8): 81–92. <https://doi.org/10.21122/2220-9506-2017-8-1-81-92>.
- [12] Смолина, С. Г. 2013. Анализ публикационной активности и опыт организации мониторинга Южно-Уральского государственного университета. *Библиосфера* 2:82–87.
- [13] Мохначева Ю. В. 2017. Цитируемость научных публикаций: особенности и закономерности. *Научные и технические библиотеки* 6:3–24.
- [14] Польдин О.В., Н. Н. Матвеева, И. А. Стерлигов и М. М. Юдкевич. 2017. Публикационная активность вузов: эффект проекта «5–100». *Вопросы образования* 2:10–35.
- [15] Нікітенко О. М. 2017. Оцінювання рейтингу науковців за відображеннями у наукометричних базах даних. Матеріали Інтернет-конференції: «Вимірювання в бібліотеках: оцінка ефективності та якості роботи». Харків, Червень 6–10.
- [16] Колледж, Л. 2016. «Корзина метрик» — лучшее средство для оценки авторитета журнала. *Научный редактор и издатель* 1–4(1):25–31. <https://doi.org/10.24069/2542-0267-2016-1-4-25-31>.

- [17] Корецький, А. І. 2016. Наукометричні засоби у визначенні пріоритетів інноваційного розвитку національної економіки. Дис. канд. екон. наук, «Університет економіки та права “КРОК”». Київ.
- [18] Газизова, Д. Г. 2017. Библиометрический анализ данных по отраслевой тематике: индекс качества и производительности. *Научные и технические библиотеки* 12:19–30.
- [19] Шапошникова Т.Л., Д. А. Романов, Е. С. Киселева и Р. В. Терюха. 2015. Новые методы оценки продуктивности исследовательской деятельности. *Ученые записки университета Лесгафта* 3(121):184–186.
- [20] Назаровець, Сергій. 2016. Квартильний підхід до проблеми стимулювання росту наукової продуктивності в університетах України. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика* 2(4):10–12.

References

- [1] Yeremenko, Tatiana, and Chris James. 2018. Indicators of regional scientific community publication activity. *STL/NTB* 1:43–50.
- [2] Vyalkov, A. I., and E.A. Glukhova. 2013. The Evaluation of Quality of Research Activities of Medical Organization Using Scientometric Indicators. *Zdravookhranenie Rossiyskoy Federatsii* 3:3–5.
- [3] Ellegaard, Ole, and Johan A. Wallin 2015. The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics* 105(3): 1809–1831, <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>.
- [4] Guskov, Andrey, Denis Kosyakov, and Irina Selivanova. 2017. Strategies to Improve Publication Activities of the Universities Participating in Project 5–100. *STL/NTB* 12:5–18.
- [5] Kirvas, V.A. 2013. Scientometric Evaluation of Results of Scholarly Research Activity and Quality of Periodical Scientific Publications. *Information Processing Systems* 8:5–15.
- [6] Borgoyakova K.C. 2017. Methods to Determine Scientific Publications Citation of a Researcher. *Bibliosphere* 1:103–109. Accessed September 12, 2018, <https://doi.org/10.20913/1815-3186-2017-1-103-109>.
- [7] Varin, Cristiano, Manuela Cattelan, and David Firth 2016. Statistical modelling of citation exchange between statistics journals. *Journal of the Royal Statistical Society Series A (Statistics in Society)* 179(1):1–63, <https://doi.org/10.1111/rssa.12124>.
- [8] Nagarkar, Shubhada, Chaitanya Veer, and Rajendra Kumbhar 2015. Bibliometric Analysis of Papers Published by Faculty of Life Science Departments of Savitribai Phule Pune University during 1999–2013. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*. 35(5):368–375, <https://doi.org/10.14429/djlit.35.5.8429>.
- [9] Mahalakshmi, G. S., G. Muthu Selvi, and S. Sendhilkumar 2017. A Bibliometric Analysis of Journal of Informetrics—A Decade Study. *Second International Conference on Recent Trends and Challenges in Computational Models (ICRTCCM)*, (2017):222–227, <https://doi.org/10.1109/icrtccm.2017.22>.

- [10] Cancino, Christian A., José M. Merigó, and Freddy C. Coronado 2017. A bibliometric analysis of leading universities in innovation research. *Journal of Innovation & Knowledge* 2(3):106–124, <https://doi.org/10.1016/j.jik.2017.03.006>.
- [11] Skalaban, A., I. Yurik, and V. Lazarev. 2017. Bibliometric Study of Publications of Employees of the Belarusian National Technical University Fulfilled With the Use of the Web of Science and Scopus Databases and Evaluation of the Efficiency of Their Research Activities. *Devices and Methods of Measurements* 8(1): 81–92. <https://doi.org/10.21122/2220-9506-2017-8-1-81-92>.
- [12] Smolina, S. G. 2013. Assessment of the Publication Activity and Monitoring Experience of the South Ural State University. *Bibliosphere* 2:82–87.
- [13] Mokhnacheva, Yulia. 2017. Citation of scientific publications: Features and patterns. *STL/NTB* 6:3–24.
- [14] Poldin, Oleg, Nataliya Matveeva, Ivan Sterligov, and Maria Yudkevich. 2017. Publication Activities of Russian Universities: The Effects of Project 5–100. *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow* 2:10–35.
- [15] Nikitenko, A. N., and N.V. Plechenko. 2017. Evaluation of the Researchers' Rankings Based on Data From the Scientometric Databases. In Proceedings of the Web-Conference on Assessment in Libraries: Work efficiency and quality evaluation, Kharkov National University of Radio Electronics, Kharkov, November 6–10.
- [16] Colledge, Lisa. 2016. A “Basket of Metrics”—the Best Support for Understanding Journal Merit2. *Science Editor and Publisher* 1–4(1):25–31. Accessed September 12, 2018. <https://doi.org/10.24069/2542-0267-2016-1-4-25-31>.
- [17] Koretskyi, A.I. 2016. Scientometric instruments in identifying priorities innovative development of national economy. The thesis for the degree of a Candidate of Economic Sciences, Higher Educational Establishment «University of Economy and Law «KROK», Kyiv.
- [18] Gazizova, Darina. 2017. Discipline-specific Bibliometric Analysis: Quality and Performance Indexes. *STL/NTB* 12: 19–30.
- [19] Shaposhnikova, Tatyana, Dmitry Romanov, Elena Kiseleva, and Roman Teryukha. 2015. New methods for the investigative activity efficiency evaluation. *Ushenye zapiski universiteta imevi P.F. Lesgafta* 3(121): 184–186.
- [20] Nazarovets, Serhii. 2016. Quartile approach to stimulating the growth of scientific productivity in Ukraine universities. *Biblioteknyi forum: istoriia, teoriia i praktyka* 2(4):10–12.

ЖУРНАЛИ З МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА ОСВІТИ В НАУКОМЕТРИЧНІЙ БАЗІ SCOPUS: НЕТНОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Людмила Гаврілова^{1,2}; Надія Воронова^{1,3}

Метою дослідження є проведення нетнографічного аналізу сайтів закордонних наукових журналів з музичного мистецтва та освіти, що входять до наукометричної бази Scopus, зробити класифікацію журналів за тематикою та виокремити видання з високими індексами цитування. **Методологія** дослідження ґрунтується на використанні нетнографічного аналізу як одного із специфічних методів онлайндосліджень, характерних для сучасної соціології, культурології, етнології. **Наукова новизна** полягає у застосуванні нетнографії для аналізу сайтів наукових журналів з музичного мистецтва, виокремленні основних тематичних груп видань названої галузі, індексованих у Scopus.

Висновки. Нетнографічний аналіз дозволив виділити 5 груп: міждисциплінарні журнали, які досліджують музичне мистецтво в контексті естетики, культурології, філософії музики; журнали з музикознавства (проблеми історії, теорії музики, аналізу музичних творів, поліфонії, теорії жанрів, музичної стилістики тощо); видання, які висвітлюють окремі музичні напрями або періоди історії музики; журнали, присвячені застосуванню сучасних комп'ютерних (цифрових) технологій в музиці; видання з питань музичної освіти (навчання музики, розвиток музичних здібностей, виконавських умінь та ін.). Нетнографічний аналіз дозволив виділити найбільш цитовані журнали кожної групи. Сайти наукових видань було розглянуто не лише з боку проблематики, було визначено рік заснування журналу, країну, організацію-видавця, кількість збірників на рік, а також вивчено показники цитування, які зазвичай використовуються для оцінки публікацій в журналах гуманітарних галузей бази даних Scopus: Індекс цитування SJR та Імпакт фактор SNIP. Авторами спростовано думку певної частини вітчизняної наукової спільноти щодо відсутності видань з музичного мистецтва та освіти в наукометричній базі даних Scopus.

Ключові слова: нетнографічний аналіз; наукометрична база Scopus; видання з музичного мистецтва та освіти; тематика досліджень.

---

¹ ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

² havrilovalg@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1814-5323>.

³ voronova.ns@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-7957-1655>.

JOURNALS OF MUSICAL ART AND EDUCATION IN SCIENTOMETRIC DATABASE SCOPUS: NETNOGRAPHIC ANALYSIS

Liudmyla Havrilova, Nadiia Voronova

The purpose of article is the netnographic analysis of sites of foreign scientific journals on musical art and education, which are included into scientometric database Scopus, as well as the classification of journals by subject and citation indexes. The **methodology** of the article is determined by a netnographic analysis as one of the specific methods of online researches that is typical for modern human sciences. **Scientific novelty:** the use of netnographic for the analysis of musical art scientific journals, the allocation of the main thematic groups of this industry magazines, indexed by Scopus.

Conclusions. It allocated five groups: interdisciplinary publications that study musical art in the context of ethics, culture studies, philosophy of music; journals of music studies (issues of history and theory of music, analysis of musical works, polyphony, theory of genres, musical stylistic etc.); the publications that highlight the different music styles or periods in music history; journals, devoted to implementing new computer (digital) technologies into music; publications on issues of musical education (the study of music; development of music and performance skills etc.). It is defined that most of publications on music issues in the scientometric database Scopus are devoted to music studies problems (33,8%), studying different trends of musical art or certain historic periods of its development (23,1%) and issues of music functioning in the context of culture studies, aesthetics and philosophy (23,1%). Less attention is paid to teaching music, general and special musical education (12,3% of publications), even fewer journals (7,7%) are devoted to implementing modern computer (digital) technologies in music. The netnographic analysis gives an opportunity to single out the most cited journals in each group. The sites of scientific publications are considered from not only the point of view of their concerns, the year of foundation, a country, an institution of a publisher and a number of issues a year have been pointed out. Also citation indicators, which are usually used to assess the publications in journals of humanities database Scopus, were studied: index of citation SJR and impact factor SNIP. The authors have disproved the thoughts of a certain number of native scientists about the lack of publications on musical art and musical pedagogy in the scientometric database Scopus.

Keywords: netnographic analysis; Scopus scientometric database; publications on the musical art; publications on musical pedagogy; subjects of research.

Постановка проблеми. Обов'язковим показником наукової активності й продуктивності викладача вищого навчального закладу, у відповідності до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти (Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187», 2018), є наявність наукових публікацій у періодичних виданнях, які включені до наукометричних баз, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, зокрема Scopus або Web of Science Core Collection. До того ж наукові показники та загальний рейтинг вищого навчального закладу залежить

від цитованості праць науково-педагогічних працівників вишу у цих базах. Присутність публікацій вітчизняних авторів у міжнародних наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, як найвпливовіших і найавторитетніших, засвідчує рух української науки в європейський і світовий науково-дослідницький простір.

Актуальність публікації результатів наукових досліджень у виданнях баз даних Scopus та Web of Science в останні роки зростає, особливо для гуманітарних галузей, які довгі роки були замкнені у вітчизняному науковому просторі. Це було пов'язано з обмеженим користуванням іноземною (англійською) мовою, а також відсутністю вітчизняних видань з гуманітарних наук у вказаних наукометричних базах. Наразі ситуація поступово змінюється. До міжнародних авторитетних баз даних увійшли деякі українські видання з філософії, культурології, мистецтвознавства, педагогіки та інших гуманітарних наук. Серед них:

- 1) «Києво-Могилянський гуманітарний журнал» (Kyiv-Mohyla Humanities Journal, <http://kmhj.ukma.edu.ua/>) — видання Києво-Могилянської академії, тематика якого пов'язана з літературою, історією та філософією;
- 2) Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald, <http://journals.urau.ua/visnyknaakkim>), тематичні рубрики якого вміщують актуальні питання культурології та мистецтвознавства;
- 3) Науковий збірник «Новітня освіта» (Advanced Education) Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (<http://ae.fl.kpi.ua/>); проблематика збірника пов'язана з психолого-педагогічними, методологічними проблемами вищої освіти в Україні та світі; новітніми методами викладання гуманітарних і суспільних дисциплін у вищій школі; інформаційно-комунікаційними технологіями в освіті;
- 4) «Інформаційні технології і засоби навчання» (Information Technologies and Learning Tools, <https://journal.iitta.gov.ua/>) Національної академії педагогічних наук України — електронне наукове видання, присвячене проблемам використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі освіти.

Серед названих видань лише Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв висвітлює питання розвитку музичного мистецтва (в культурологічному й музикознавчому аспектах). Спеціалізованих журналів із проблем музичної освіти серед вітчизняних видань, індексованих у Scopus та Web of Science, поки що немає. Тож серед працівників вітчизняної мистецької освітньої галузі, побутує думка про тотальну відсутність наукових видань з музичного мистецтва та освіти, індексованих у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science, через що виникають проблеми з відповідністю науково-педагогічних працівників ЗВО ліцензійним вимогам. З даною позицією не можна погодитися, оскільки докладне вивчення загального переліку авторитетних міжнародних журналів, індексованих у Scopus, їх тематики та змісту засобами нетнографічного аналізу доводить інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нетнографія є одним із сучасних зарубіжних підходів до наукових досліджень в Інтернет-мережі. Це поняття увійшло до наукового обігу завдяки Р. Козинцю, який займається етнографічними й соціологічними дослідженнями в мережі, вивчає окремі веб-сайти, здобуває відповідну інформацію (R. Kozinets, 2010). Погоджуємося з А. Коломієць та Є. Громовим (2017), які вказують, що нетнографія стає популярним методом збирання й аналізу якісної інформації в Інтернет-спільнотах, поступово виходячи за межі етнографії, соціальної та культурної антропології, залучаючись до «цифрової гуманітарної педагогіки відкритої освіти» (В. Биков та М. Лещенко, 2016). Як влучно зазначає Р. Козинець (2010, 211), сутність нетнографії можна визначити як специфічний набір пов'язаних між собою дослідницьких практик зі збирання даних, їх аналізу й інтерпретації, а також етичних норм проведення такого типу досліджень.

Відзначимо загальне стрімке збільшення методів інтернет-досліджень, серед яких дослідники виокремлюють онлайн-методи (віртуальні, кіберметоди), цифрові та інструментально-сервісні методи (Е. Журавлева, 2013; П. Потапов, 2016). Нетнографія належить до першої групи, разом із такими методами інтернет-досліджень як «інтернет-інтерв'ю», «онлайн фокус-група» (чат, форум, опитування), мережевий аналіз соціальних мереж, блогів, форумів та ін.

Отже, нетнографія — це один із специфічних методів онлайн-досліджень, характерний для сучасних гуманітарних наук (соціології, етнографії, культурології та ін.), нетнографічні методи разом із іншими методами інтернет-досліджень займають досить вагоме місце в методології гуманітарних наук. Для нашого дослідження нетнографія виявилася найбільш доцільним методом, оскільки всі журнали, індексовані у потужних наукометричних базах, розташовані в мережі, відкритий (чи навіть обмежений) доступ до них створює умови для докладного ознайомлення зі змістом та науковою проблематикою.

Оскільки аналізу журналів з музичного мистецтва та освіти, представлених у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science дотепер здійснено не було, вважаємо за доцільне провести нетнографічний аналіз сайтів журналів названих галузей, представлених у провідних виданнях світу, що входять до наукометричної бази Scopus, зробити класифікацію журналів за тематикою та виокремити видання з високими індексами цитування, що становить мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тематики журналів, представлених у наукометричній базі Scopus, дозволяє відзначити, що станом на кінець 2017 року більше 110 наукових видань висвітлюють дослідження у галузі музичного мистецтва та музичної освіти. Це зовсім невеликий відсоток від загальної кількості наукових журналів у Scopus (36378), проте серед цих видань можна виокремити вагомий й відомий авторитетні джерела, які мають високі рейтинги й показники цитованості.

Усі журнали з музичного мистецтва та освіти, представлені у наукометричній базі Scopus, вважаємо за доцільне розділити на 5 груп, основним критерієм їх класифікації обрано тематику:

- 1) Міждисциплінарні видання, які висвітлюють різні аспекти музичного мистецтва в контексті естетики, культурології, філософії музики.
- 2) Журнали музикознавчого змісту (історія, теорія музики, аналіз музичних творів, проблеми поліфонії, теорії жанрів, музичної стилістики тощо).
- 3) Журнали, присвячені окремим напрямам або періодам історії музичного мистецтва.
- 4) Видання з питань музичної освіти (навчання музики та її викладання, розвиток музичних здібностей та ін.).
- 5) Журнали, присвячені застосуванню сучасних комп'ютерних (цифрових) технологій в музиці.

Представимо наочно кількісне співвідношення видань з музичного мистецтва і освіти в наукометричній базі даних Scopus (рис. 1).

Отже, більшість журналів музичної тематики наукометричної бази даних Scopus присвячені музикознавчим проблемам (різні аспекти аналізу музичних творів, теорії музики, гармонії, поліфонії тощо) (33,8%), вивченню окремих напрямів музичного мистецтва або певних історичних періодів його розвитку (23,1%) та питанням функціонування музики в контексті культурології, естетики, філософії (23,1%). Значно менше уваги приділяється викладанню музики, розвитку музичних здібностей, загальній та спеціальній музичній освіті (12,3% видань), ще менше журналів (7,7%) присвячені застосуванню сучасних комп'ютерних (цифрових) технологій в музиці.

Видання з музичного мистецтва і освіти в Scopus

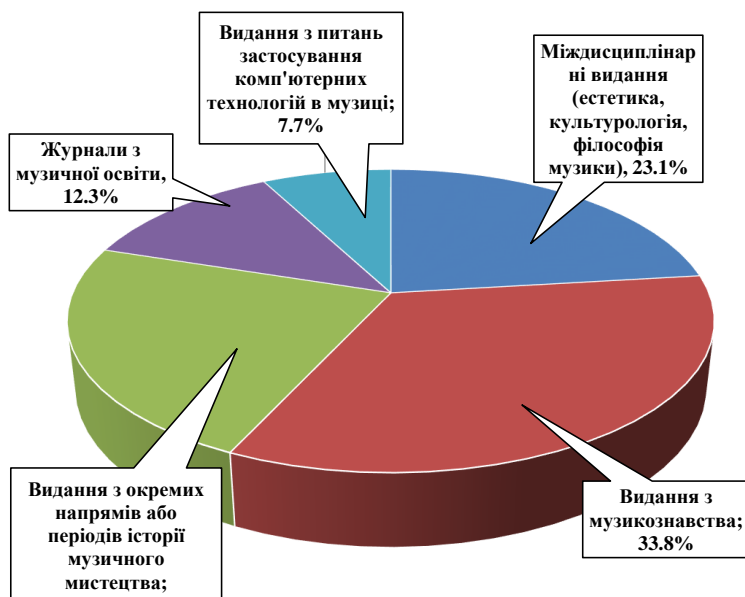

Рис. 1. Тематика журналів з музичного мистецтва та освіти в наукометричній базі Scopus

Наступним етапом був нетнографічний аналіз журналів кожної тематичної групи: було розглянуто сайти наукових видань з точки зору проблематики, визначено рік заснування журналу, країну, організацію-видавця, кількість збірників на рік, а також вивчено зміст випусків останніх років та показники цитування, які зазвичай використовуються для оцінки публікацій в журналах гуманітарних галузей бази даних Scopus:

- 1) Індекс цитування SJR — показник аналітичного порталу Scimago Journal & Country Rank, який надає наукові показники по журналах і країнах. SJR розміщує рейтинги активності публікацій і статистику цитування журналів на основі інформації бази даних Scopus (Elsevier B.V); загалом SJR враховує декілька показників (загальна кількість опублікованих статей та їх цитувань, показники цитувань по роках, індекс Хірша), що засвідчує вплив і престижність наукових видань;
- 2) Імпакт фактор SNIP (Source Normalized Impact per Paper) — показник цитованості журналу, використовуваний базою даних Scopus; дозволяє безпосередньо порівнювати журнали різної тематики, зважаючи на частоту цитування авторами інших джерел, впливовість цитати та ін.; враховує рівень цитувань у кожній науковій галузі.

Проведений аналіз дозволив виокремити найбільш вагомі з точки зору рейтингу цитованості (за показниками SJR та SNIP) наукові журнали кожної тематичної групи (табл. 1–5).

Як доводить аналіз, одним із найавторитетніших журналів, які висвітлюють проблеми розвитку музичного мистецтва в широкому культурологічному, соціологічному, музикознавчому та ін. контекстах, є видання європейського товариства когнітивної музичної науки *Musicae Scientiae*, середній показник цитування якого дорівнює 1,408 (IF SNIP) (рис. 2). Серед останніх публікацій: дослідження впливу електронної танцювальної музики на рухи тіла, вивчення процесів відновлення емоційних станів під час слухання музики, огляд музично-теоретичної праці Л. Збіковського «Основи музичної граматики» та ін.

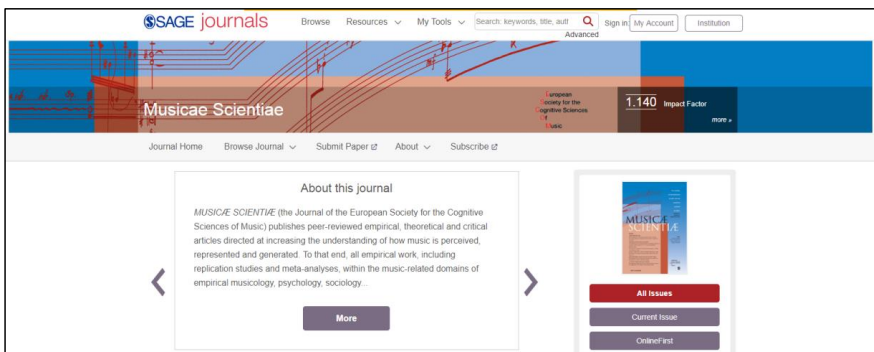

Рис. 2. Домашня сторінка журналу *Musicae Scientiae* (<http://journals.sagepub.com/home/msx>)

Таблиця 1. Міждисциплінарні журнали

Назва журналу, е-адреса, рік заснування, країна та видавник	Тематика журналу	Індекс цитова- ння SJR (серед- ній по- казник 2014– 2016 рр.)	IF SNIP (серед- ній по- казник 2014– 2016 рр.)
International Journal of Community Music (Міжнародний журнал музичної спільноти), http://www.ingentaconnect.com/content/1752-6299 ; 2008; Великобританія; Intellect Publishers	Наукові статті, практичні дискусії, огляди, нотатки читачів та спеціальні питання, що стосуються усіх аспектів музичної спільноти (виконавство, нотопис, вивчення музичної спадщини, роль музики в житті суспільства, соціологія музики)	0,231	0,582
International Review of the Aesthetics and Sociology of Music (Міжнародний журнал з питань естетики та соціології музики); https://www.jstor.org/journal/intereviaestsoci ; 1970; Хорватія; Zagreb Academy of Music	Проблеми музичної естетики, соціології музики, соціальної історії музики та історії ідей в музиці, огляди, анонси, звіти конференцій	0,132	0,620
Journal of the American Musicological Society (Журнал американської музикознавчої спілки); http://jams.ucpress.edu/ ; 1936; США; University of California Press	Широкий спектр досліджень музичного мистецтва: історичне музикознавство, музична критика, аналіз музики, іконографія та органологія, питання музичної педагогіки, практики виконання, естетики та герменевтики, етномузикології, гендер і сексуальність, популярна музика та культурологія	0,240	1,683
Music Perception (Музичне сприйняття); http://mp.ucpress.edu/content/about ; 1983; США; University of California Press	Дослідження у галузях музичної психології, психофізики, лінгвістики, неврології, нейрофізіології, штучного інтелекту, комп'ютерних технологій, фізичної та архітектурної акустики та теорії музики	0,878	1,213
Musicae Scientiae (Музична наука); http://journals.sagepub.com/home/msx ; 1997; European Society for the Cognitive Sciences of Music	Емпіричні, теоретичні, критичні дослідження у галузі емпіричного музикознавства, психології, соціології, когнітивної науки, музичної освіти, штучного інтелекту та теорії музики	0,588	1,408

Таблиця 2. Журнали з музикознавства

Назва журналу, е-адреса, рік заснування, країна та видавник	Тематика журналу	Індекс цитуван- ня SJR (серед- ній по- казник 2014– 2016 рр.)	IF SNIP (серед- ній по- казник 2014– 2016 рр.)
Journal of Music Theory (Музично-теоретичний журнал); https://read.dukeupress.edu/journal-of-music-theory/pages/About ; 1957; США; Yale University	Дослідження в галузі аналізу та глобальних історико-теоретичних аспектів музики. Журнал реалізує структуралістський світогляд і розглядає впливи філософії, математики, інформатики, когнітивних наук та антропології на теорію музики.	0,196	0,825
Journal of Musicological Research (Журнал музикознавчих досліджень); https://www.tandfonline.com/toc/gmur20/current ; 1979; США; University of Northern Colorado	Дослідження, що стосуються усіх музикознавчих дисциплін: історична музикознавство, стиль та репертуарні дослідження, теорія музики, етномузикологія, музична освіта, органологія та міждисциплінарні музикознавчі дослідження.	0,131	0,485
Journal of New Music Research (Журнал нових музичних досліджень); https://www.tandfonline.com/toc/nnmr20/current ; Великобританія; 1972; Taylor & Francis	Емпіричні музикознавчі міждисциплінарні дослідження класичної та сучасної музики: теорія музики, комп'ютерна наука, музична психологія, акустика, аналіз музичних творів, композиція, музичні інструменти.	0,370	1,343
Music Analysis (Аналіз музики); https://onlinelibrary.wiley.com/page/journal/14682249/homepage/productinformation.html ; 1990; The Society for Music Analysis and John Wiley & Sons Ltd	Музично-аналітичні дослідження від музики середньовіччя до постмодерну, з характерним дискусійним аспектом, що привертає увагу широкого кола читачів	0,195	0,664
Music Theory Spectrum (Спектр теорії музики); https://academic.oup.com/mts/pages/About ; 1979; Великобританія; Oxford Academic	Статті з широкого кола тем у галузі теорії та аналізу музики, включаючи естетику, музичну критику та герменевтику, історію музично-теоретичних систем, посттональну теорію, аналіз Шенкера, музичну форму, ритм, музичне пізнання та аналіз популярної музики. Схвалюються дослідження на перехресті музичної теорії та етномузикології, математики, психології.	0,196	1,244

За індексом цитування SJR (Scimago Journal & Country Rank) найвищий рейтинг серед видань з музичного мистецтва та освіти має американське видання *Music Perception* — журнал, який вивчає сприймання музики з точки зору психології, психофізики, лінгвістики, неврології, нейрофізіології, штучного інтелекту, акустики та інших наук (середній показник цитування SJR 0,878). Окремі випуски журналу розміщують матеріали у вільному доступі (на обмежений проміжок часу), наприклад спеціальні онлайн-випуски 2018 р. про перехресне модальне сприйняття музики, проблеми співвідношення, вимірювання та моделювання емоцій в музиці та ін. Видання *Music Perception* індексоване також у наукометричній базі Web of Science.

Серед журналів наукометричної бази Scopus музикознавчої тематики найбільш вагомим з точки зору показників цитованості (Індекс цитування SJR — 0,370; IF SNIP — 1,343) є англійське видання *Journal of New Music Research*, в якому з 1972 року висвітлюються результати досліджень практично всіх музикознавчих наук (теорія музики, музична акустика, аналіз музичних творів, композиція тощо) (рис. 3). На сторінці журналу вказано його Impact Factor 2017 р., який дорівнює 0,979. Серед останніх матеріалів: проблеми створення музики з допомогою комп'ютера, її вплив на слухачів, застосування електронних засобів для навчання музики; вивчення мікротональної музики; аналіз авторських коментарів поліфонічних фортепіанних транскрипцій та ін.

Звернемо увагу також на журнал англійського Товариства теорії музики *Music Theory Spectrum*, тематика якого замкнена у вузько професійній музично-теоретичній галузі. Наприклад, в останньому номері журналу опубліковані дослідження тонально-гармонічних структур епохи Ренесансу і бароко, каденцій у музиці XVI століття, співвідношення темпів у симфонії Й. Брамса. Зустрічаються й роботи, присвячені проблемам музичної стилістики рок-музики (наприклад, вивчаються музичні образи та творчі «осіяння» Pink Floyd). Отже, коло музикознавчих проблем журналу *Music Theory Spectrum* є досить різноманітним і охоплює теоретичні аспекти музики всіх епох та стилів. Показники цитування (за Імпакт фактором SNIP) є досить високими (1,244).

Ціла низка журналів з музичного мистецтва наукометричної бази Scopus висвітлюють музично-історичні дослідження окремих музичних напрямів, періодів історії музики та музичної творчості окремих країн світу. Серед них: *American Music* (<https://www.press.uillinois.edu/journals/am>).

Рис. 3. Головна сторінка журналу Journal of New Music Research (<https://www.tandfonline.com/toc/nnmr20/current>)

html) — щоквартальний журнал, присвячений всім аспектам американської музики та музики в Америці; *Contemporary Music Review* (<http://www.tandfonline.com/loi/gcmr20>) — критичні огляди сучасної музики в усіх її аспектах (виконання, композиція, тексти та контексти, естетика, технології та ін.); *Nineteenth-Century Music Review* (<https://www.cambridge.org/core/journals/nineteenth-century-music-review>) — музичний огляд XIX століття в усіх аспектах культури; *Folk Music Journal* (<https://www.jstor.org/journal/folk-musij>) — видання, що вміщує теоретичні й емпіричні дослідження в галузі етномузикології, танцювальної етнології та соціальної антропології, фольклористики та ін. Найвагоміші видання цієї тематичної групи наведені в таблиці 3.

В останні десятиліття до наукометричної бази Scopus увійшли журнали, присвячені використанню комп'ютерних технологій в музиці. Слід відзначити, що розвиток електронної музики, як такої, що пов'язана з використанням електронних засобів в музичній творчості, із електронним синтезом звуку, алгоритмічною композицією тощо, розпочався в середині XX століття й поступово виокремився у самостійний естетико-стильовий напрям. З'явилися й видання, які спеціалізувались на вивченні, усвідомленні, естетично-культурологічному й соціологічному обґрунтуванні жанрів і форм електронної (комп'ютерної) музики. Найстарішим і найбільш цитованим журналом, присвяченим дослідженням в галузі цифрових музичних технологій є американське видання *Computer Music Journal* (<https://www.mitpressjournals.org/cmj>) (див. табл. 4, рис. 4), до редакційної колегії якого входять видатні комп'ютерні музиканти. Тематика журналу вміщує дослідження та розробки в галузі технологій, методів та естетики комп'ютерної музики, інтерв'ю з провідними композиторами — авторами електронних музичних творів, анонси нових аудіо- та MIDI-програм та апаратних засобів. Упродовж багатьох десятиліть *Computer Music Journal* залишається одним із провідних видань для всіх, хто займається електронною (комп'ютерною) музикою.

Quarterly (winter, spring, summer, fall)
128pp. per issue
8 1/2 x 11, illustrated
Founded: 1977
2018 Impact Factor: 0.568

Computer Music Journal

Douglas Keislar, Editor

Computer Music Journal is published quarterly with an annual sound and video anthology containing curated music¹. For four decades, it has been the leading publication about computer music, concentrating fully on digital sound technology and all musical applications of computers. This makes it an essential resource for musicians, composers, scientists, engineers, computer enthusiasts, and anyone exploring the wonders of computer-generated sound.

Edited by experts in the field and featuring an international advisory board of eminent computer musicians, issues typically include:

- In-depth articles on cutting-edge research and developments in technology, methods, and aesthetics of computer music
- Reports on products of interest, such as new audio and MIDI software and hardware
- Interviews with leading composers of computer music
- Announcements of and reports on conferences and courses in the United States and abroad
- Publication, event, and recording reviews
- Tutorials, letters, and editorials

Рис. 4. Головна сторінка Computer Music Journal

Таблиця 3. Журнали з окремих музичних напрямів, музично-історичних періодів, музики окремих країн світу

Назва журналу, е-адреса, рік заснування, країна та видавник	Тематика журналу	Індекс цитування SJR (середній показник 2014–2016 рр.)	IF SNIP (середній показник 2014–2016 рр.)
Early Music History (Історія давньої музики); https://www.cambridge.org/core/journals/early-music-history ; 1996; Великобританія; Cambridge University Press	Дослідження музики часів від раннього середньовіччя до кінця XVII століття; перевага надається міждисциплінарним підходам та розробкам нової методології; музична критика, іконографія; проблеми музики і слова; музики і суспільства	0,166	0,625
Ethnomusicology (Етномузикознавство); http://www.ethnomusicology.org/?PubJournalGI ; 2002; США; University of Illinois Press on behalf of the Society for Ethnomusicology	Міжнародні дослідження в галузі етномузикології: статті, книги, звукозаписи, фільми, відео та мультимедійні додатки	0,170	1,144
Journal of the Society for American Music (Журнал Товариства американської музики); https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-the-society-for-american-music ; 2007; Великобританія; Cambridge	Міжнародні дослідження різних аспектів американської музики та музики в Америці. Підтримується проблематика, що виходить за межі дисциплінарних стереотипів: культурна ієрархія; соціальні, політичні, економічні, гендерні та сексуальні проблеми; вплив та роль засобів масової інформації; церковні, світські та популярні контексти та традиції; історіографія та історія виконавства; аналіз, критика та естетика музики.	0,165	1,045
Musical Quarterly (Музичний квартал); https://academic.oup.com/mq/pages/About ; 1915; Великобританія; Oxford Academic	Дослідження американської музики в контексті культури XX століття; аналіз композиторської творчості; дискусії з питань творчості, текстів та рукописів; роздуми про діячів музичного мистецтва; особисті заяви відомих виконавців та композиторів; нариси про вистави та записи музичних творів	0,134	0,714
Popular Music (Популярна музика); https://www.cambridge.org/core/journals/popular-music ; 1981; Великобританія; Cambridge University Press	Міжнародні мультидисциплінарні дослідження популярної музики будь-якої історичної епохи та будь-якого географічного розташування (джаз, рок, реп та ін.) у різних аспектах — від формування тотожності соціальної групи через популярну музику до роботи світової музичної індустрії.	0,188	0,986

Таблиця 4. Журнали з питань застосування комп'ютерних технологій в музиці

Назва журналу, e-адреса, рік заснування, країна та видавник	Тематика журналу	Індекс цитуван- ня SJR (сере- дній пока- зник 2014– 2016 рр.)	IF SNIP (сере- дній пока- зник 2014– 2016 рр.)
Leonardo Music Journal (Музичний журнал товариства Леонардо); https://www.leonardo.info/ Leonardo-Music-Journal ; 1991; Leonardo/The International Society for the Arts, Sciences and Technology	Дослідження естетичних питань сучасної музики, нових техноло- гій та звукового мистецтва: імпро- візації, музичні спільноти, мультимедійні вистави в цифрову епоху музичного мистецтва. Перевага надається розвідкам впливу науки і технологій на сучасне розуміння звуку та музики, аналізу роботи композиторів та звукорежисерів, які розробляють нові мультимедійні арт-форми. У додатку до кожного випуску — аудіо-вибірка творів різних композиторів і виконавців та ноти.	0,156	0,754
Journal of Music, Technology and Education (JMTE, Музика, технологія та освіта); http://www.ingentaconnect. com/content/intellect/jmte ; 2008; Великобританія; Intellect Ltd.	Журнал присвячений освітнім аспектам музичної техніки та технологічним аспектам музики. Для педагогів, дослідників та практиків, які тісно співпрацюють з новими технологіями в галузі музичної освіти та освітою в галузі музичних технологій	0,360	0,642
Eurasip Journal on Audio, Speech, and Music Processing (Євразійський журнал аудіо-, мовних та музичних технологій); https://asmp-eurasipjournals. springeropen.com/about ; 2006; Німеччина; Springer	Міждисциплінарний журнал для поширення основних та прикладних аспектів зв'язку мовлення й музики та аудіопроцесів. Дослідження вчених та інженерів, які працюють над теорією та застосуванням різних аудіосигналів, з особливим упором на мову та музику; мовна і аудіо-техніка; аналіз мовлення, синтез, кодування; акустика; отримання інформації про музичний сигнал	0,246	0,664
Computer Music Journal (Журнал комп'ютерної музики); https://www. mitpressjournals.org/cmj ; 1977; США; MIT Press	Дослідження комп'ютерної музики із щорічною відео- та аудіо антологією: цифрові звукові технології, музичні комп'ютерні додатки; дослідження та розробки в галузі технологій, методів та естетики комп'ютерної музики; нові аудіо- та MIDI-програми та апаратні засоби; інтерв'ю з провідними композиторами цифрової музики.	0,223	1,078

Таблиця 5. Музично-освітні журнали

Назва журналу, е-адреса, рік заснування, країна та видавник	Тематика журналу	Індекс цитуван- ня SJR (сер. пока- зник 2014– 2016 рр.)	IF SNIP (сер. пока- зник 2014– 2016 рр.)
British Journal of Music Education (Англійський журнал музичної освіти); https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-music-education ; 1984; Великобританія; Cambridge University Press	Сучасні дослідження музичної освіти в усьому світі; формальне й неформальне музичне викладання та навчання; інструментальне та вокальне виконавство, музика у вищій школі, міжнародна порівняльна музична освіта, педагогічна освіта.	0,434	0,739
International Journal of Music Education (Міжнародний журнал музичної освіти); http://journals.sagepub.com/home/ijm ; 1996; International Society for Music Education (ISME)	Рецензований журнал музично-освітнього товариства (ISME) публікує результати актуальних емпіричних досліджень, музично-освітні теорії, моделі, філософські позиції навчання музики всіх вікових груп.	0,528	0,686
Journal of Music Teacher Education (Журнал освіти вчителів музики); http://journals.sagepub.com/home/jmt ; 2011; США; University of Colorado with National Association for Music Education	Онлайн-журнал досліджень у галузі викладання музики: філософські, історичні, кількісні, якісні та змішані методи, пов'язані з музично-педагогічною освітою. Перевага надається інноваційним підходам у підготовці вчителів музики	0,390	0,802
Journal of Research in Music Education (Журнал досліджень музичної освіти); http://journals.sagepub.com/home/jrma ; 2002; США; National Association for Music Education	Широкий спектр досліджень різних аспектів музичної педагогіки, її історії та філософії, навчання вокальної, інструментальної та загальної музики на всіх рівнях, починаючи з раннього дитинства до музичної освіти дорослих	0,820	1,680
Music Education Research (Дослідження музичної освіти); https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=aimsScope&journalCode=cmue20 ; 1999; Великобританія; Taylor & Francis	Форум для обговорення результатів, методів та методології музичної освіти. Схвалюються якісні та кількісні методи дослідження, етнографічні, дослідницькі та експериментальні підходи, викладання музики поза межами європейської «класичної» традиції, міждисциплінарні дослідження музичної освіти в контексті соціології, гендеру, культури, етнічності, інклюзивної освіти тощо.	0,621	0,962
Research Studies in Music Education (Музично-педагогічні студії); http://journals.sagepub.com/home/rsma ; 1993; Австралія; Association with Society for Education, Music and Psychology Research	Дослідження у галузі музичної освіти з увагою до розроблення методології та її застосування до різноманітних проблем теорії і практики музичної освіти.	0,615	0,767

Окрему групу видань наукометричної бази Scopus складають журнали, присвячені методам та методології музичної освіти. Серед інших видань музичної тематики вони мають чітку наукову орієнтацію на дослідження питань навчання музики: різні аспекти музичної педагогіки розглядаються і в широкому контексті філософських, історичних, етнографічних пошуків, і з точки зору інновацій в музичній освіті, і з боку виконавської майстерності (інструментальної та вокальної), вивчення музично-освітніх теорій, заглиблення у сферу музикотерапії в системі терапії мистецтвом, пошуку нововведень у формальній й неформальній музичній освіті. Переважна більшість журналів означеної тематики видаються в Америці й Великій Британії, мають статус міжнародних видань, оскільки зазвичай підтримуються товариствами та асоціаціями музичної освіти різних країн світу. Найбільш авторитетні й вагомні музично-освітні видання наукометричної бази даних Scopus наведені у таблиці 5.

Слід звернути увагу дослідників, яких цікавлять проблеми музично-педагогічної освіти, на *Journal of Research in Music Education* (<http://journals.sagepub.com/home/jrma>), що був започаткований у 2002 р. Національною асоціацією музичної освіти США. Журнал має найвищі показники цитування серед аналогічних часописів (за показниками наукометричної бази Scopus: середній показник Індексу цитування SJR — 0,820; Імпакт фактор SNIP — 1,680). Перегляд останніх номерів журналу, аналіз тематики статей, кількісних показників (переглядів, завантажень, цитувань) доводить, що видання оприлюднює широко коло наукових пошуків сучасних вчених у галузі музичної педагогіки, орієнтованих перш за все на емпіричні дослідження. Серед музично-освітніх проблем, що висвітлюються на сторінках журналу в 2018 році: вивчення впливу медитації та перфекціонізму на почуття тривожності студентів музичних коледжів; реалізація проекту «Музична культура початкової школи» у формуванні мультикультурної чутливості дітей; вивчення змісту та стандартів якості оцінювання сольного інструментального виконавства; дослідження процесів упізнавання дорослими слухачами мелодії при гармонійних деформаціях; саморегуляція в музичній практиці: мікроаналіз як техніка збору даних для педагогічного втручання. Найбільший інтерес серед читачів та відповідний високий рейтинг (за даними від 2016 року, наведеними в журналі) мають статті про специфіку взаємовідносин у молодіжному оркестрі (Marching Band) та про вплив здатності до співу на прогнозування рішень студентів щодо участі у факультативному навчанні музики в початкових школах.

Висновки

Нетнографічний аналіз наукових журналів з музичного мистецтва та освіти, індексованих у наукометричній базі даних Scopus, дозволяє зробити певні висновки:

- 1) Тематичний спектр журналів, які в тому чи іншому аспекті торкаються проблем музичного мистецтва, досить широкий: від мультидисциплінарних теоретичних проблем функціонування музики в контексті культурології, соціології, філософії, етнографії та інших наук до специфічних музикознавчих історико-аналітичних нарисів та есе.

- 2) В останні роки до аналізованої групи входить все більше видань, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій в музиці та музичній освіті.
- 3) Журнали з музичної педагогіки орієнтовані передусім на висвітлення конкретних емпіричних результатів наукових досліджень.

Отже, не зважаючи на відсутність спеціалізованих вітчизняних журналів з музичного мистецтва і освіти, індексованих у наукометричних базах Scopus та Web of Science, українські науковці — представники музичної галузі мають можливість оприлюднити результати власних наукових пошуків у численних зарубіжних виданнях, обираючи журнал відповідної тематичної спрямованості: міждисциплінарне видання, присвячене розвитку музики в контексті інших наук, журнал із того чи іншого напрямку музикознавства, з питань музичної освіти чи проблем застосування комп'ютерних технологій в музиці.

Напрями подальших досліджень вбачаємо в аналогічному аналізі журналів з музичного мистецтва та освіти, індексованих у наукометричній базі Web of Science, вивчення специфіки їх тематичного спектру та показників цитованості.

Література

- [1] Kozinetz V. R. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage Publications Ltd, 2010. <https://www.amazon.com/Netnography-Doing-Ethnographic-Research-Online/dp/1848606451>.
- [2] Биков В. та Лещенко М. Цифрова гуманістична педагогіка відкритої освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами* 4(2016):115–130. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2016_4_13.
- [3] Журавлева Е. Ю. К типологии методов интернет-исследования. *Вопросы философии*, 5(2013):84–93. <https://www.researchgate.net/publication/264673423>.
- [4] Коломієць А. М. та Громов Є. В. Нетнографічний аналіз тематичного спектру педагогічних досліджень у виданнях з наукометричної бази Scopus. *Інформаційні технології і засоби навчання* 59(2017):179–188. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1666>.
- [5] Потапов П. Г. Проблемы современной методологии: методы интернет-исследований. В *Высшее образование в России и Беларуси в контексте Болонского процесса*, 308–311. Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2016. <https://elib.gstu.by/bitstream/handle/220612/14549>.
- [6] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. *Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 347*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347-2018-%D0%BF>.

References

- [1] Kozinetz, V. R. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London, UK: Sage Publications Ltd., 2010. <https://www.amazon.com/Netnography-Doing-Ethnographic-Research-Online/dp/1848606451>.

- [2] Bykov, V. & Leshchenko, M. Digital humanistic pedagogy of open education. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*, 4 (2016): 115–130. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2016_4_13.
- [3] Zhuravleva, E. Ju. To the typology of Internet research methods. *Voprosy filosofii*, 5 (2013): 84–93. <https://www.researchgate.net/publication/264673423>.
- [4] Kolomiets, A. & Gromov, Y. Netnographic Analysis of Pedagogical Investigations Subject Spectrum of Periodical Journals Which are Indexed in Scopus Scientometric Database. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 59 (2017): 179–188. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itIt/article/view/1666>.
- [5] Potapov, P. G. Problems of modern methodology: methods of Internet research. In *Vysshee obrazovanie v Rossii i Belarusi v kontekste Bolonskogo processa*, 308–311. Homel : HHTU ym. P. O. Sukhoho, 2016. <https://elib.gstu.by/bitstream/handle/220612/14549>.
- [6] On Amendments to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2015. # 1187. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.05.2018. № 347*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347-2018-%D0%BF>.

Дискусійний клуб
Тема: *Науковий плагіат*

Discussion club
Topic: *Scientific plagiarism*

АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОГО ТРАНЗИТУ

Тетяна Гранчак¹, Ярослава Сошинська²

Анотація. Розглянуто ставлення наукової спільноти України до академічного плагіату в умовах демократичного транзиту. Обґрунтовано академічний плагіат як прояв пострадянської колективістсько-кримінальної культури і фактор її реплікації. За результатами анонімного інтернет-анкетування наукових і науково-педагогічних працівників наукових бібліотек, академічних установ та закладів вищої освіти виявлено тенденцію до зниження рівня толерування академічного плагіату вітчизняними науковцями. Акцентовано потребу формування і поширення властивих демократичним суспільствам добродесних культурних практик як необхідної умови для розвитку науки. Висвітлено діяльність ВГО Українська бібліотечна асоціація зі сприяння формуванню і поширенню культури академічної добродесності та запобіганню академічному плагіату.

Ключові слова: академічний плагіат, академічна добродесність, Українська бібліотечна асоціація, УБА, кримінально-колективістська культура.

ACADEMIC PLAGIARISM IN UKRAINE IN CONDITIONS OF CULTURAL TRANSIT

Tetyana Hranchak, Yaroslava Soshynska

Abstract. The scientific community's of Ukraine attitude to academic plagiarism in the conditions of democratic transit is considered. Academic plagiarism in Ukraine is proved as a manifestation of the post-Soviet collectivist-criminal culture and the factor of its replication. According to the results of the anonymous internet survey of scientific and pedagogical staff of scientific libraries, academic institutions and higher education institutions, a tendency towards a decrease in the level of tolerance to academic plagiarism by Ukrainian scientists has been revealed. The necessity of formation and sharing of virtuous cultural practices inherent in democratic societies as a necessary condition for the science development is emphasized. The activity of the Ukrainian Library Association for the assistance in the formation, promotion and dissemination of the academic integrity culture, and the prevention of academic plagiarism is highlighted.

Keywords: academic plagiarism, academic integrity, Ukrainian Library Association, ULA, criminal-collectivist culture.

---

¹ Відділ охорони інтелектуальної власності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. granchakt@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-7854-580X>.

² Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». je_ua@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9801-6996>.

Актуальність дослідження

Сьогодні в українському суспільстві сформований потужний запит на модернізаційні процеси, з успішністю яких пов'язують існування і перспективи самої держави. Індикатором цього запиту стала Революція гідності. Забезпечити науково-теоретичне і технологічне підґрунтя результативних реформ в умовах формування інформаційного суспільства покликаний інноваційний розвиток освіти і науки.

Утім, нинішній стан науково-освітньої галузі наразі залишає бажати кращого. В інформаційному просторі перманентно з'являються публікації, в яких констатується невідповідність сучасної організації і якості науки суспільним потребам. З одного боку, Міністерство освіти і науки України (далі — МОН) декларує необхідність підвищення якості наукових досліджень і працює над її нормативно-правовим забезпеченням і критеріями вимірювання [1–6], з іншого — наукове середовище продовжують струшувати гучні скандали, пов'язані з корупцією і академічним плагіатом. За висновком експертів урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції», «більшість керівників ЦОВВ (центральных органів виконавчої влади. — Авт.) в галузі освіти та науки, та більшість керівників університетів зацікавлені виключно в імітації «академічної доброчесності», з можливістю «індульгенцій» для чиновників, політиків, та осіб, що належать до впливових мереж взаємних інтересів в академічній системі» [7]. Тож, з огляду на необхідність підвищення ефективності наукової діяльності, потребують додаткової наукової уваги питання плагіату, його витоків і засобів протидії йому.

Метою пропонованої статті є розгляд явища академічного плагіату як прояву пострадянської колективістсько-кримінальної культури і фактору її реплікації, обґрунтування в рамках запобігання академічному плагіату необхідності формування і поширення властивих для демократичних суспільств доброчесних культурних практик, висвітлення діяльності ВГО Українська бібліотечна асоціація (далі — УБА) зі сприяння транзиту таких практик.

Методологічна основа дослідження

Результати дослідження отримані шляхом застосування комплексу наукових методів, зокрема, екстраполяції (при розгляді поширення на академічне середовище колективістсько-кримінальної культури), логічного, гіпотези, діалектичного. Актуальні наукові погляди на питання взаємопов'язаності академічного плагіату з культурною традицією були виявлені шляхом використання методу аналітичного ревію. Для з'ясування ставлення наукової спільноти до академічного плагіату використовувався метод анонімного інтернет-анкетування. В опитуванні взяли участь 520 наукових і науково-педагогічних працівників наукових бібліотек, закладів вищої освіти (ЗВО) та академічних наукових установ. Багатий емпіричний матеріал дало застосування методу включеного спостереження, оскільки автори мають багаторічний досвід роботи як в академічній установі, так і в закладах вищої освіти, виконували обов'язки редактора фахових наукових видань, рецензента і експерта наукових праць, монографій, дисертаційних досліджень, є членами ВГО Українська бібліотечна асоціація і мають багаторічний досвід реалізації її проєктів.

Джерельна база дослідження

Джерелами стали ухвалені в різних закладах вищої освіти України кодекси академічної доброчесності, результати соціологічного дослідження «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку» (грудень 2014 — липень 2015 рр.), проведеного Східноукраїнським фондом соціальних досліджень разом з Інститутом соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та за сприяння Соціологічної асоціації України, розроблена командою експертів урядово-громадської ініціативи «Разом проти корупції» аналітична записка «Академічна доброчесність. Аналітичний звіт та рекомендації» (2018 р.), методичні матеріали, розроблені УБА в рамках реалізації проекту «Культура академічної доброчесності: роль бібліотек», у т. ч. за підтримки Посольства США в Україні. Емпіричну основу дослідження склали результати анонімного інтернет-анкетування, проведеного в період з 8 по 20 квітня 2019 р. серед наукових і науково-педагогічних працівників наукових бібліотек, закладів вищої освіти та академічних наукових установ.

Теоретична основа дослідження

Розгляд академічного плагіату у вимірі транзиту культур обумовлений актуальною науковою дискусією про поняття, причини, прояви і засоби протидії академічному плагіату.

Зокрема, сучасне розуміння плагіату і ставлення до нього в науковому середовищі розглядається в публікаціях Д. Вебер-Вульф [8], С. Голунова та І. Куриллі [9], М. Догерті [10], А. Новелскайте та Р. Пучетайте [11], О. Рижко [12], В. Хмарського [13], Т. Ярошенко [14] та ін.

Так, В. Хмарський приділяє увагу поняттю «academic integrity», наголошуючи на його морально-етичному компоненті. Вчений розглядає академічний плагіат як прояв порушення академічної порядності — «морального кодексу або етичної політики академічного середовища, що включає такі цінності як уникнення омани чи плагіату, дотримання академічних стандартів, чесності і ретельності у дослідженнях та академічних публікаціях» [13, 58]. Він також дає детальний огляд наукового доробку, присвяченого вивченню досвіду США в цій царині, та висвітлює реалізацію програми «Академічна чесність в США», що була здійснена у лютому 2015 р. [13].

Нюанси розуміння проблеми плагіату в контексті аксіології на основі інформації, зібраної під час експертного опитування «Прийоми плагіату» (червень — листопад 2016 р.), що проводилось серед членів Науково-методичної комісії журналістики та інформації Міністерства освіти і науки України та викладачів університетів України, представила О. Рижко [12]. За даними дослідниці, у рейтингу з 35 європейських країн, побудованому на основі сервісу the Plag.pl, Україна має 32 місце за рівнем академічного плагіату, випереджаючи лише Білорусь, Молдову і Росію [12, 108]. Серед причин академічного плагіату науковець визначає політизацію наукової сфери, як і всього життя в цілому [12, 105].

Типологія випадків академічного плагіату, підходи до його виявлення, роль авторитетних наукових журналів стосовно політики запобігання і викриття академічного плагіату розглядаються в ґрунтовних монографічних дослідженнях Д. Вебер-Вульф [8] і М. Догерті [10].

Особливостям проявів академічної недоброчесності, зокрема й плагіату, з досвіду Росії та Литви присвячені розвідки С. Голунова та І. Курилли [9], А. Новелскайте та Р. Пучетайте [11] відповідно. Литовські дослідниці звертають увагу на підтримку в науковому середовищі ідеї щодо зв'язку високих показників «рівня толерантності до обману» з високим рівнем корупції і відсутністю індивідуальної відповідальності у суспільстві, хоча й наголошують на відсутності достатніх емпіричних підтверджень такої тези. За висновком А. Новелскайте та Р. Пучетайте, плагіат може спричинювати почуття соціальної несправедливості, а в радикальних випадках — цинізм і відчуження серед членів суспільства [11, 237–238].

Щодо ситуації в Росії, то констатуються випадки використання викриття плагіату як інструменту політичної боротьби, що вводить явище академічного плагіату в контекст політичної культури. За спостереженнями науковців, «є ті, хто прагне скомпрометувати прихильників путінського режиму, дискредитуючи видних чиновників і членів «Єдиної Росії»» [9]. Показовою є негативна конотація цитати. У даному випадку засуджується не сам факт недоброчесності, а принцип вибору об'єкта перевірки. Про практику використання боротьби з академічним плагіатом з метою провокування скандалів згадує також О. Рижко [12].

Е. Хейтман і С. Литевка певну недовіру до тих, хто ризикує викривати випадки академічного плагіату, як і терпимість до випадків шахрайства в країнах пострадянського простору пояснюють культурною адаптацією до поширеної корупції і відсутністю індивідуальної моральної відповідальності в умовах авторитарних режимів [15].

Поширення культури плагіату в країнах пострадянського простору, зі свого боку, відзначає М. Налєпа, яка згадує понад 15 незалежних міжнародних досліджень, за даними яких студенти коледжів США списують менше, ніж студенти Китаю, Японії, Киргизстану, Росії, Ізраїлю, України, Латвії, Литви, Польщі, Албанії, Хорватії — проте більше, ніж студенти Великої Британії або Австралії [16]. М. Налєпа доходить висновку про подібність культури і норм академічної доброчесності в країнах Східної Європи, акцентуючи недовіру до тих, хто викриває порушення академічної доброчесності, і скептицизм по відношенню до офіційних правил. Дослідниця пов'язує практику потурання академічному плагіату зі сформованою за радянських часів традицією виживання всупереч офіційно встановленим правилам:

Досвід регіону в комуністичну добу залишив по собі глибокий соціальний осуд інформаторів і тих, хто співпрацюватиме з владою. Це саботує будь-які зусилля з виявлення і санкціонує академічну нечесність. Можливо, поширене академічне шахрайство виросло з культури, в якій виживання вимагало нехтування офіційними правилами і їх колективного обходу [16].

З політичною культурою пов'язує явище академічного плагіату Т. Ярошенко. Порівнюючи досвід США та України, науковець зазначає:

Культурні чинники академічної нечесності в українських вузах, на наш погляд, закорінені в успадкованій від СРСР психології хибно потрактованого колективізму. Його відгуки ми знаходимо в гаслі «один за всіх, і всі — за одного», що розуміється як «кругова порука» [14].

Утім, пояснюючи культурною колективізму небажання інформувати про порушення академічної доброчесності або застосовувати санкції у випадку академічного плагіату («всі за одного»), складно пояснити у такий спосіб самі факти порушення, адже явище академічного плагіату не відповідає першій частині відомого гасла — «один за всіх», оскільки плагіатор працює, по суті, проти суспільства, проти свого наукового колективу, використовуючи спільні матеріальні ресурси і дублюючи у підсумку вже спродуковану кимось (і одного разу вже оплачену) ідею.

Якщо розглядати спільноту науковців як колектив, очевидним є висновок про шкідливість для нього випадків академічного плагіату. Доброчесні науковці, які сумлінно працюють на отримання нового наукового результату, у випадку недоброчесного використання їхніх здобутків стають жертвами плагіаторів, які використовують їх з власною метою. Водночас не можна не погодитися з В. Романуцьким стосовно того, що колективістські суспільства «передбачають повне «занурення» від народження в інтереси своєї групи (сім'ї, клану тощо) в обмін на безпеку (хоча часто й відносно). Власні інтереси майже не враховуються, якщо суперечать або не підтримуються групою» [17, 98]. Іншими словами, йдеться про пріоритет колективного над індивідуальним (у тому числі й відносно плагіатора, чого на практиці не спостерігається). Більше того, для колективістського світосприйняття властивим є намагання уникати конфронтації в групі, зберігати її «обличчя». Дотриманням цього принципу можна пояснити небажання членів колективу викривати плагіаторів (ганьбити кафедру, відділ, факультет, установу), водночас складно пояснити самі випадки плагіату (адже для плагіатора його прагнення справити «враження», зімітувати привабливе особисте «обличчя» виявляється важливішим за репутаційні ризики колективу). Тож в реаліях української науки ми можемо говорити про дію принципів колективізму у відносинах «наукова спільнота — плагіатор» і відсутність такої дії у відносинах «плагіатор — наукова спільнота». Стає очевидним, що плагіатор, формально належачи до певного наукового колективу, фактично не вважає себе його частиною. Проте це не означає, що він не співвідносить себе з жодною групою.

В умовах демократичного транзиту, в яких перебуває Україна, що доповнюються спричиненими глобалізацією процесами трансформації соціальних статусів, однією з ідентичнісних констант для особи залишається родина, яка може розглядатися у вузькому сенсі — батьки і діти, а може — в широкому (батьки, діти, близькі і далекі родичі, знайомі, друзі, друзі друзів тощо). Це спільнота, сформована відносинами підтримки і захисту «старшими» членами «родини» «молодших» та особистої відданості і підкорення «молодших» членів «родини» «старшим». Зрозумілі широкому колу цінності такої спільноти за відсутності ефективних судових практик стають для її членів вищими за легальні цінності і поширюються на бізнес і систему управління. Як пояснює Н. Багдасарян,

...службовець отримує освіту за рахунок своїх численних родичів, які терпляче збирали гроші для оплати навчання, влаштування на роботу, розраховуючи на турботу про них у майбутньому. «Глибокі родинні почуття» примушують людину порушувати закон і зловживати службовим становищем, допомагати своїм рідним, вважаючи це за свій першочерговий обо-

в'язок. А якщо зважити на друзів, товаришів, однокурсників по навчанню, сусідів, то нерідко зазначені порушення накладаються на систему поведінки чиновника. Учиняючи протиправні дії, службовець не відчуває каяття, оскільки всі так роблять, і ніхто не вважає це неправильним [18, 32].

Такий стан речей акцентує Є. Головаха [19], за словами якого на початку 1990-х років в Україні єдиним з усіх визначальних інститутів, який зберіг свою функціональність, був інститут сім'ї. Сім'я ж стала визначальним принципом побудови політичної системи. Спочатку як сімейно-кланової. За висновками експерта, до 2014 р., коли, на його думку, в Україні з'явилися перші ознаки інституціональної довіри, довіра була персоніфікованою. Персональна довіра була ключовим критерієм суспільних відносин.

Чому ми довіряємо тільки тим партіям, в яких є той лідер, якого ми знаємо? Всі інші ми взагалі не помічаємо. Чому можновладці будують політику, довіряючи тільки своїм рідним, близьким, односельцям і так далі? Оце і є той політичний клас, який утворився в Україні,— кланово-родинний політичний клас. І досі він багато в чому таки зберігається [19].

За таких обставин захист інтересів родини стає вищим за права (зокрема авторське право) тих, хто не входить до «родинного кола». «Обличчя» родини визначає не добросовісність і слідування етичним чи правовим нормам, а здатність виконати функції захисту, тобто посилення впливу.

В умовах відсутності «розвиненої і зрілої громадянської культури з притаманними їй цінностями поваги до закону та готовності його виконувати, громадянської ініціативи та відповідальності, суспільної солідарності тощо» [20, 95] на основі принципів колективізму була вибудована інша культура. І. Заславський визначає її як культуру нео-ГУЛАГу, яка була сформована внаслідок інтеграції комуністичної, кдбистської та кримінальної культур у процесі утворення нової еліти в пострадянський період. За його висновком, «проникнення цінностей, норм і практики нео-ГУЛАГу в пострадянському суспільстві також породило безпрецедентну культуру інтелектуального піратства і плагіату» [21, 19].

Потужний вплив кримінальної культури на формування пострадянських цінностей зазначають також С. Грабовський [22] і М. Міщенко [23].

Криміналізована культура набула імідж культури народної, правдивої, тобто пройнятої «правдою життя», на відміну від брехливого офіціозу та патетики «соціалістичного реалізму».

Тому не дивно, що з часів перебудови, коли соціалістична культура остаточно здала свої позиції, криміналізована культура стала на пострадянському просторі практично домінуючою [23].

При цьому С. Грабовський акцентує розбещення кримінальною культурою особистості, руйнування самоповаги, яка є невід'ємним атрибутом свободи: «Хоч у кримінальній «зоні», хоч на «волі» людина була піщинкою, нездатною на опір сваволі «авторитетів»» [22]. Побудована на перманентному приниженні особистості «пацанська» етика і «поняття» стають одними з ключових засад процесу управління [21, 6]. Поширення кримінальних практик у політичному і соціокультурному просторах поступово змінює ставлення суспільства до крадіжки: вона сприймається не як неприпустиме явище, а як неминуче допустиме зло, або навіть як ознака певної потенції злодія, його здатності протистояти лицемірній офіційній

системі. «Люди, що зросли під впливом цінностей естетизованої блатної та кримінальної культури й узяли з неї сенси свого життя, просто-таки не можуть не красти, не зневажати інтелектуалів, не намагатися обійти закони, зрештою, не підтримувати ту культуру, яка є їм близькою та рідною», — робить висновок С. Грабовський [22]. Упровадження в суспільну практику цифрових технологій і поява інтернету розширила технічні можливості академічного плагіату, що вплинуло на набуття цим явищем масового характеру.

Виклад основних результатів

Сформований в Україні упродовж часів незалежності науково-освітній простір є частиною загального культурного контексту і як такий відображає ключові характеристики останнього. Йдеться про прояви у вітчизняному науковому середовищі кримінально-колективістських практик, традиції яких було закладено ще в радянські часи. До таких практик належить, зокрема, академічний плагіат, поширення якого в радянській науці відзначають науковці [24; 25].

В Україні, за даними соціологічного дослідження «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку» (грудень 2014 — липень 2015 рр.), проведеного Східноукраїнським фондом соціальних досліджень разом з Інститутом соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та за сприяння Соціологічної асоціації України, переважна більшість студентів (понад 90 %) використовує плагіат в тій чи іншій формі [26, 50].

Опитування, проведене авторами шляхом анонімного інтернет-анкетування серед наукових і науково-педагогічних працівників наукових бібліотек, закладів вищої освіти й академічних наукових установ з 8 по 20 квітня 2019 р., виявило дещо нижчий, ніж у студентському середовищі, проте все одно досить високий рівень досвіду академічного плагіату: 336 з 520 учасників анкетування (64,6 %) заявили, що серед їхніх знайомих є особи, які мають досвід некоректного використання чужих творів, 36 % вважають, що ставали жертвами плагіаторів, а 189 (36 %) опитаних вітчизняних науковців визнали власний досвід академічного плагіату. При тому є показовим, що негативне або швидше негативне ставлення до явища академічного плагіату висловили 497 (95,6 %) опитаних (див. рис. 1).

І. Заславський недвозначно відносить академічний плагіат до проявів «зłodійської» культури на пострадянському просторі [21]. Принципово погоджуючись із такою тезою з огляду на те, що академічний плагіат по суті є інтелектуальною крадіжкою, вважаємо за доцільне доповнити її впливом заснованої на родинно-колективістських відносинах корупційної практики. Віддаючи перевагу не критерію професійності, а ступеню лояльності, особистої відданості, «ефективності» у вирішенні питань, зручності, окремі керівники практикують оточувати себе працівниками, які за своїм науковим рівнем не завжди відповідають вимогам посади. Формальні процедури в такому випадку слугують лише закріпленню неформально погоджених рішень. У такому випадку необхідність продукування наукового тексту,

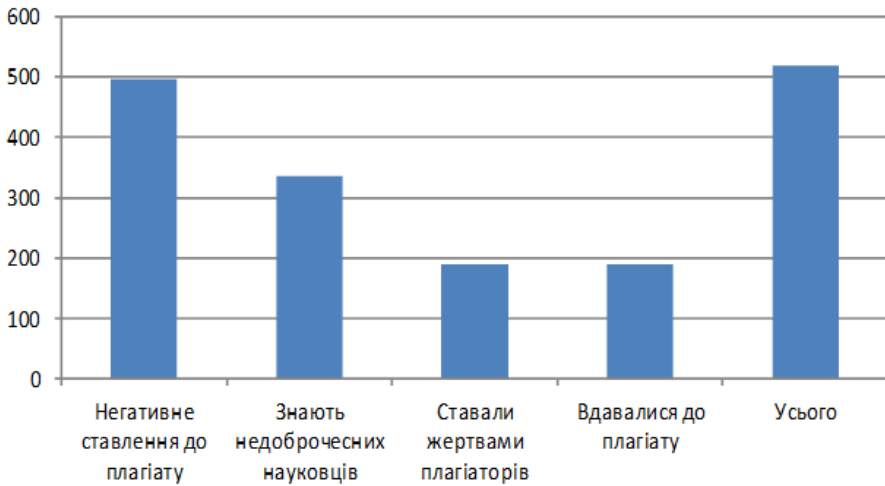

Рис. 1. Академічна спільнота і академічний плагіат

зумовлена посадовими обов'язками, обертається потребою «некоректного запозичення». Ще однією причиною може бути перекладання на підлеглого частини своїх обов'язків, що відбирає в нього час на проведення оригінальних досліджень і «прирікає» на «запозичення» чужих ідей і текстів.

Наприклад, у Запорізькій державній інженерній академії (ЗДІА) кафедрою «Матеріалознавство та обробка металів» завідує такий собі професор Б. Серєда. Ні вищої освіти, ні базової теоретичної, ні будь-якої практичної підготовки за фахом «Обробка металів тиском» (ОМТ) він не має. Однак для того, щоб навчати студентів, керувати аспірантами та очолювати кафедру, яка спеціалізується на ОМТ, необхідно мати наукові праці в цій сфері науки та техніки. Тому Серєда опублікував кілька наукових статей із питань прокатного виробництва, що є складовою дисципліни «Обробка металів тиском». ...З'ясувалося, що матеріали статей і навчального посібника Б. Серєди запозичені зі статей, монографій та підручників відомого професора В. Ніколаєва і є неприкритим плагіатом. Факти плагіату підтверджені рецензіями й експертними висновками ряду університетів, а також інститутів Національної академії наук України, завірені підписами 15 професорів, академіка та двох членкорів НАНУ [27].

Надалі відсутність або недостатня презентативність особистих наукових результатів посилює залежність від зв'язків і обумовлює пріоритет не стільки досягнення наукової якості (хоча інколи не виключає її з міркувань відповідності високому статусу покровителя), скільки збереження і підтримки «мереж взаємних інтересів» [7, 5].

Відсутність власного оригінального наукового доробку провокує некомфортне співіснування з тими, хто такий доробок має, наслідком чого стають конфлікти і «витискання» останніх із системи або на периферію життя установи (наприклад, це стосується окремих членів групи громадських активістів, які викривають академічний плагіат, «Дисергейт» [28; 29]). Атмосфера корупції і відсутності здорової конкуренції демотивує здатних до наукових досліджень працівників, які починають розглядати мо-

жливість імітації наукових результатів: на фоні плагіату їхні імітації виглядають цілком пристойно. За спостереженням Т. Гундорової, «багато з них перебувають під впливом так званого «стокгольмського синдрому» з впевненістю неможливості зміни ситуації та співпраці з керівництвом, яке часто вимагає порушення стандартів академічної доброчесності з метою «збереження контингенту студентів», імітації виконання ліцензійних та акредитаційних вимог — викладач ставиться перед дилемою «порушуй або втратиш роботу»» [30].

Інший шлях — входження до «родинного кола», яке відкриває професійні ліфти, надає фінансові переваги, захищає і підтримує. Показово у зв'язку з цим, що 217 опитаних — 41,7% — вважають, що для їхнього кар'єрного зростання корисні зв'язки є важливішими за наукові результати, 46,7% отримували допомогу рідних при працевлаштуванні, а 35,6% своєю чергою допомагали рідним працевлаштовуватись, 16,7% працюють в одній установі зі своїми родичами, створюючи в такий спосіб сприятливе підґрунтя для реплікації кримінально-колективістської культури. Кар'єрне зростання в такому колі обумовлюється потенційною корисністю для групи і ступенем особистої відданості. Звинувачення у плагіаті у разі його викриття розглядаються, швидше, як зведення рахунків і особиста помста, а «жертва» отримує моральну підтримку за принципом «своїх не здаємо».

І хоча опитування виявило, що ставлення до академічного плагіату незнайомих і знайомих науковців майже однакове (позитивно і швидше позитивно про такі випадки висловилися лише 23 і 25 з 520 опитаних відповідно), показово, що 167 науковців (32%) готові підтримати звинуваченого в плагіаті колегу, якщо перебувають з ним у дружніх відносинах, 145 (28%) — вважають за необхідне з позицій корпоративної солідарності захищати колегу, якого звинувачено в плагіаті, а 15% виявили готовність захищати звинуваченого колегу на прохання адміністрації (див. рис. 2).

Водночас, учасники анкетування доволі скептично оцінюють шанси бути підтриманими спільнотою у викритті плагіату: лише 12% сподіваються, що ставлення до них у такому випадку покращиться, 60,8% упевнені, що погіршиться.

Така картина корелюється з висновками М. Налепи [16] стосовно ставлення до недоброчесної поведінки студентів пострадянського простору, за спостереженнями якої російські студенти переважно байдуже поставилися до тих, хто вдається до списування, вважають цілком прийнятним «ділитися» знаннями під час іспиту і засуджують тих, хто викриває недоброчесну поведінку. Натомість явище конкуренції «сприймається студентами скоріше негативно, як один з чинників погіршення міжособистісних стосунків. Студенти, які проявляють підвищену старанність, елементи конкуренції по відношенню до інших членів групи, стають «білими воронами» у колективі» [26, 28].

З огляду на такі дані, підставою для обережного оптимізму є доволі високий відсоток тих, хто, незважаючи на можливі ризики, виражає готовність публічно підтримати колегу, що викриває плагіат, у випадку адміністративного тиску на нього — 76,5% та самостійно публічно заявити про плагіат — 50%. Утім, не виключено, що ці дані свідчать не стільки про готовність, скільки про бажання так вчинити, про наявну мотивацію

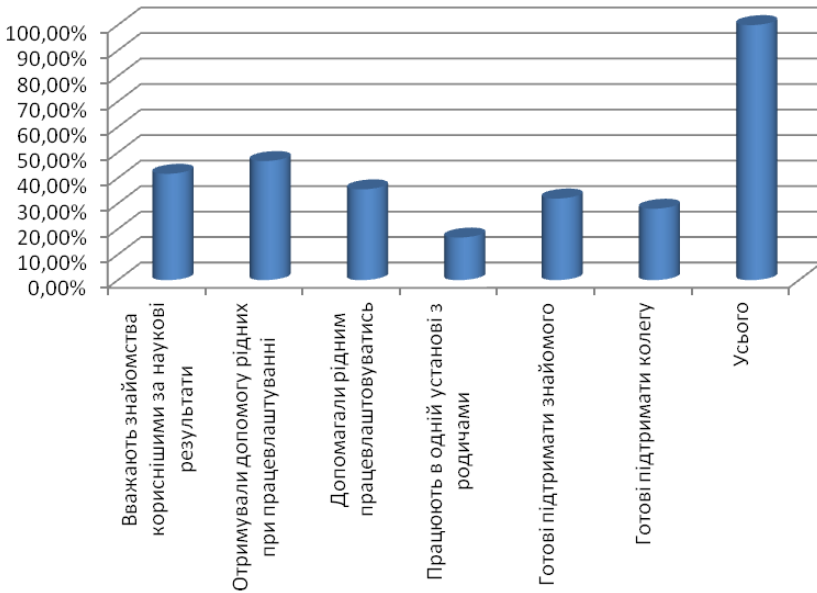

Рис. 2. Родинно-колективістські практики в науковому середовищі України

до доброчесної поведінки. Адже наразі, незважаючи на те, що 64,6 % учасників анкетування знають осіб, які мають досвід некоректного використання чужих творів, скандали навколо плагіаторів від науки залишаються, швидше, винятками у вітчизняній практиці.

З іншого боку, спостерігається тенденція до зменшення кількості тих, хто готовий порушувати принципи академічної доброчесності: якщо власний досвід академічного плагіату мають 36 % опитаних, то повторити його за умови упевненості, що їх не буде викрито, готові значно менше — 16 %. Це означає, що для 20 % етична поведінка набула ціннісного світоглядного значення. Ці дані стають ще більш вражаючими з урахуванням масштабів списування у школі чи університеті. Так, на питання, чи списували Ви у школі (університеті) відповіли ствердно 287 осіб (55 %), ще 475 осіб (91 %) зазначили, що давали списувати іншим. Як бачимо, кількість тих, хто використовував недоброчесні практики після закінчення школи (університету) порівняно зі шкільними (студентськими) роками, скоротилась майже на 20 %, і майже на 40 % — порівняно з тими, хто поки готовий вдатися до плагіату за умови, що його не буде викрито (див. рис. 3).

При цьому 422 учасника анкетування (81 %) підтримують ідею обов'язкової перевірки академічних текстів на ознаки плагіату з використанням спеціальних програмних засобів, а 344 (66 %) — висловилися за необхідність більш жорстких санкцій щодо тих, хто викритий у плагіаті.

Запит на доброчесну академічну поведінку посилюється в Україні після Революції гідності, яка разом із визначенням зовнішньополітичного вектора країни дала надію на зміну кримінально-колективістських практик ефективними легальними практиками, властивими демократичним режимом розвинених країн Європи і Америки. Орієнтованість на інтеграцію

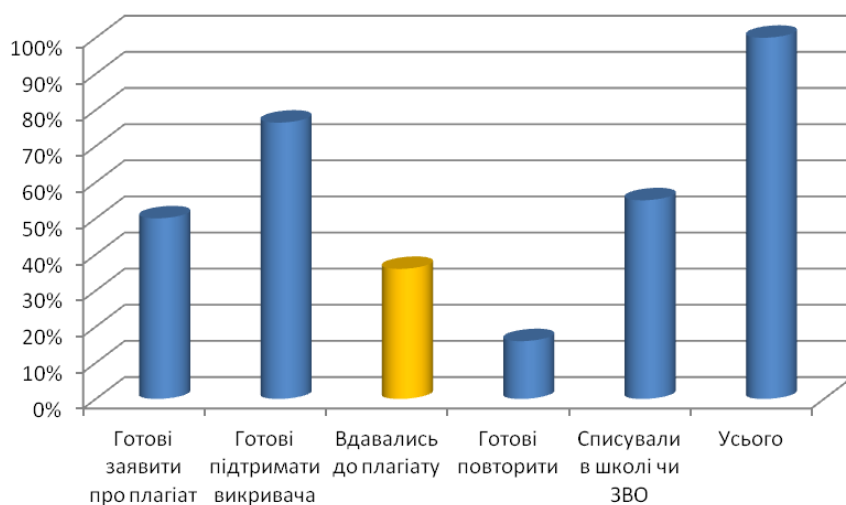

Рис. 3. Перспективи академічної доброчесності в науковому середовищі України

вітчизняних науки і освіти в загальносвітовий академічний простір (54% опитаних на сьогодні має досвід зарубіжного стажування, участі в закордонних наукових конференціях), підвищення академічної мобільності студентів і науковців та їхнє долучення до індивідуалістсько-ліберальної культури з властивим останній принципом індивідуальної відповідальності і свободи (66,5% брали участь у наукових конкурсах), дотримання принципу прозорості в науковій діяльності — все це спричинило вироблення організаційно-методичних підходів до сприяння академічній доброчесності як з боку держави [1–6], так і громадськості (Антиплагіатна ініціатива «Дисергейт», створена в Україні у лютому 2016 р.) й активізацію спротиву випадкам академічного плагіату.

Як зазначає координатор ініціативи «Дисергейт» С. Благодетелева-Вовк, «у новій ситуації з'явилися люди, які повірили у цінності академічної доброчесності та стали на захист суспільних інтересів у сфері освіти і науки. Вони є провідниками нових ідей та доброчесних академічних практик і, звичайно, вони будуть боротися за них» [31].

Примітно у зв'язку з цим, що, незважаючи на непростий процес входження вітчизняних науковців до світового наукового простору, 307 учасників опитування (59%) позитивно або швидше позитивно поставилися до оцінки ефективності роботи науковця за h-індексом і кількістю публікацій. Переважна більшість опитаних (86,5%) підтримує необхідність розміщення наукових текстів у вільному доступі в інтернеті.

У постреволюційний період на рівні ЗВО поширюється практика ухвалення кодексів академічної доброчесності, які відображають досягнутий спільнотами ЗВО консенсус у цьому питанні. Ухвалення кодексів спрямоване на забезпечення нормативних засад для впровадження принципів академічної доброчесності в освітню та наукову діяльність інститутів з метою підвищення її якості і передбачає, зокрема, порядок перевірки наукових робіт, що надходять до спеціалізованих вчених рад, редакцій наукових

журналів і збірників, оргкомітетів конференцій, а також кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти, які навчаються у цих ЗВО, на дотримання принципів академічної доброчесності [32–35].

Зазвичай у таких кодексах міститься перелік і визначення видів порушень академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, академічне шахрайство, фальсифікація результатів досліджень, надання завідомо неправдивої інформації, хабарництво, списування тощо), принципів професійної етики та академічної доброчесності (свободи та людської гідності, чесності і порядності, поваги і взаємної довіри, відкритості і прозорості тощо) і рекомендації щодо запобігання академічному плагіату. Серед таких рекомендацій — інформування суб'єктів науково-освітнього процесу стосовно необхідності дотримуватись правил академічної етики і відповідальності у випадку їх недотримання, розробка і поширення методичних рекомендацій щодо належного оформлення посилань на використані в роботах джерела, проведення спеціальних заходів з питань наукової етики і запобігання академічному плагіату тощо.

Кодексами також визначається порядок перевірки та розглядів фактів плагіату, відповідно до якого науково-педагогічний працівник, виявивши факт академічного плагіату, зобов'язаний (це принципово, адже переводить відповідальність викривача з персонального — нічого особистого! — на інституційний рівень) поінформувати керівництво кафедри, факультету, ЗВО. Важливою частиною кодексів є визначення відповідальності за порушення академічної доброчесності: моральної, дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідно до нормативних і розпорядчих документів ЗВО та норм чинного законодавства України (наприклад, усне і письмове попередження, догана, позбавлення академічної стипендії, відмова у присудженні наукового ступеня, позбавлення премій, надбавок тощо, звільнення з посади ітн.).

Спільними зусиллями держави, окремих інституцій і громадськості у вітчизняному науковому середовищі поступово відбувається зміна типу культури, переорієнтація на індивідуалістсько-ліберальні цінності і практики поведінки з властивими демократичним країнам «опорою на власні сили, з одного боку, та комунікативністю і відкритістю для інновацій — з іншого» [14]. Такі зміни, на думку Є. Головахи, не є достатньою, але є необхідною умовою змін. За словами соціолога,

Ми потребуємо визначеності національно-громадянської ідентичності та консолідованості геополітичних орієнтацій; формування нової політичної культури та атмосфери соціальної довіри; відмови політичного класу від пострадянської ненажерливості та виникнення феномену «елітарної аскези»; подолання масової соціальної відчуженості та соціального цинізму (феномен аморальної більшості), а також зміни системи цінностей [19].

Впливовим суб'єктом таких змін виступає ВГО Українська бібліотечна асоціація. Сповідуючи демократичні цінності громадянського суспільства та інтелектуальну свободу, УБА визначила одним із векторів своєї діяльності формування у суспільстві культури академічної доброчесності. Адже саме культура унікально поєднує цінності, ідеї, принципи, правила і моделі поведінки соціуму. Саме через розвиток культури академічної доброчесності і поширення відповідних культурних практик ми можемо успішно долати виклики академічного плагіату в Україні.

Активну фазу цієї діяльності УБА розпочала у 2016 році, долучившись до Проекту сприяння академічній доброчесності в Україні (SAIUP) та Проекту формування академічної доброчесності в школі (SAISS), що впроваджуються Американськими Радами з міжнародної освіти у співпраці з Міністерством освіти і науки України та Посольством США в Україні. Місія цих проектів чітко співпала з баченням УБА про сучасні бібліотеки і бібліотекарів як представників спільноти агентів, себто рушіїв якісних суспільних перетворень для сталого розвитку України.

Так було започатковано окремий проект УБА «Культура академічної доброчесності: роль бібліотек» [36], реалізація якого — це спільна діяльність українських бібліотекарів, об'єднаних у громадський професійний рух, у партнерстві з органами державної влади та управління, міжнародними організаціями, фондами, бізнесовими структурами та ін. Завдяки їй українські бібліотеки різних типів, видів, підпорядкування стають активними суб'єктами формування і розвитку в нашому суспільстві культури академічної доброчесності, запобігання проявам шахрайства, плагіату, корупції в академічному середовищі.

Передусім, впливовими агентами очікуваних змін є бібліотеки ЗВО, об'єднані у Секції університетських бібліотек УБА, оскільки вони — один із просторів взаємодії студентської та наукової спільнот і здатні надати поштовх та синхронізувати позитивні зрушення в них обох. Аби розвинути потенціал університетських бібліотекарів, експерти УБА розробили, апробували і вже використовують у системі неперервної інформаційно-бібліотечної освіти програму підвищення кваліфікації працівників бібліотек «Академічна доброчесність та бібліотеки» [37]. Це дасть змогу сформувати у бібліотекарів загальні (базові) та предметні (професійні) компетентності щодо реалізації завдань інформаційно-бібліотечного супроводу освітньої та наукової діяльності і здійснення провітницької роботи з питань академічної доброчесності.

Ті, хто вже взяв участь у цій програмі підвищення кваліфікації, відзначають надзвичайну актуальність обраної проблематики навчання, комплексний підхід до розкриття основних питань, інтенсивність та інтерактивність навчання, його практичну орієнтованість і цінність, професійне збагачення через обмін кращими практиками. Незважаючи на те, що змістовно програма більше орієнтована на працівників бібліотек ЗВО, її цілком можна адаптувати для підвищення кваліфікації шкільних бібліотекарів, чим продуктивно займається Секція працівників шкільних бібліотек УБА.

Варто згадати лідерів руху академічної доброчесності з-поміж бібліотек ЗВО — Науково-технічну бібліотеку ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Бібліотеку року 2018), Наукову бібліотеку ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Наукову бібліотеку Національного університету «Кієво-Могилянська академія», Наукову бібліотеку Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Будучи офіційними партнерами УБА, вони не лише сприяють появі нових практик у царині академічної доброчесності, але й активно включені у процес їхнього транзиту. Саме з досвіду вказаних бібліотек підготовлено методичні, довідкові, інформаційні матеріали

за різною тематикою, дотичною до чесного та якісного навчання і дослідження, які використовуються іншими учасниками бібліотечної спільноти для інформування та проведення освітніх і просвітницьких заходів [38–41].

Іншим важливим напрямом формування і транзиту індивідуалістсько-ліберальних культурних практик у форматі культури академічної доброчесності є розроблення профіля компетентностей бібліотекарів з академічної доброчесності. Підготовлені рекомендації [42] не лише означають нові ролі бібліотеки щодо інформаційної підтримки освіти та досліджень, у т. ч. запобігання академічному плагіату, але й розкривають змістовні складники необхідних розумінь, знань та умінь бібліотечних фахівців.

Наступний важливий крок для бібліотекарів як агентів змін у своїй академічній спільноті — обґрунтування необхідності включення до освітніх програм у навчальних закладах різного рівня акредитації спеціальних модулів, спрямованих на формування культури доброчесності та навичок із її дотримання, а також — активна участь в освітньому процесі та процесах саморегуляції (наприклад, долучення до розроблення кодексів честі, кодексів академічної доброчесності закладів освіти чи інших установ, їхнього просування у спільноті тощо).

Безперечно, утвердження академічної доброчесності як імперативу в освітньому і дослідницькому середовищах неможливе без активного комунікаційного та діяльнісного обміну усіх суб'єктів. УБА якраз і є тією професійною платформою, що спроможна забезпечити інтегральну цілісність ідей, принципів та інструментів прогресивних культурних практик, використовуючи, зокрема, можливості таких потужних каналів професійної комунікації, як Львівський міжнародний бібліотечний форум, щорічна конференція УБА, конференції партнерів (як-от конференція «Академічна доброчесність: практичний вимір», Національний університет «Кієво-Могилянська академія», 11–12 квітня 2019 р.) та ін.

Висновки

В українській спільноті дослідників та освітян академічний плагіат все ще залишається одним з найпоширеніших проявів академічної недоброчесності, спричиняючи суттєві негативні наслідки морально-етичного, соціального, правового та економічного характеру. Негативний вплив цього явища, незважаючи на наполегливу діяльність органів центральної влади та управління спільно з академічною спільнотою та громадянським суспільством, перешкоджає Україні повноцінно відбутися як державі, що прагне якісних змін, зокрема подолання корупції.

Численні приклади наукової нечесності, недостатня результативність боротьби з академічним плагіатом, існування суттєвих перешкод для швидкого і повсюдного поширення прогресивних культурних практик в Україні обґрунтовано пояснюються природою плагіату як проявом пострадянської колективістсько-кримінальної культури і фактором її реплікації. Рівень терпимості вітчизняної наукової спільноти до академічного плагіату засвідчує, що Україна все ще не подолала остаточно доцентрову силу, яка утримує її в орбіті ідеологічного впливу радянськості, у першу чергу — з боку Російської Федерації як спадкоємиці СРСР, і не пройшла точку повернення на шляху демократичного транзиту.

Разом із тим, високий відсоток науковців, які готові дотримуватись культури академічної доброчесності, викривати академічний плагіат і підтримувати в цьому інших, дає змогу констатувати тенденцію до поширення доброчесних культурних практик в українському науковому середовищі, утвердження в ньому індивідуалістсько-ліберальних цінностей, зокрема, визнання прав особи, індивідуальної свободи і відповідальності, загальної рівності перед законом тощо, властивих науковим спільнотам США і країн Західної Європи.

Формування і поширення в Україні культури академічної доброчесності є, поряд з посиленням контрольних заходів і санкцій щодо тих, хто вдається до плагіату, ефективним засобом запобігання практиці академічного плагіату і складником культурного транзиту, що закладає світоглядні засади для позитивних трансформацій у вітчизняній академічній спільноті.

Відчутний запит на дотримання принципів академічної доброчесності в Україні сформувала Революція гідності, після якої в українському соціумі проявилась тенденція до зниження рівня толерування академічного плагіату. В умовах постреволюційного посилення євроінтеграційних процесів і академічної мобільності переосмислення цінності інтелектуальної праці і віра в можливість легального захисту інтелектуальної власності, у т. ч. авторського права, створили підґрунтя для формування внутрішньої мотивації науковців дотримуватись етичної академічної поведінки.

Потужний потенціал для подолання викликів академічного плагіату мають українські бібліотеки. Комплексна реалізація цього потенціалу обумовлюється лідерською позицією ВГО Українська бібліотечна асоціація, що спільно з партнерами активно пропонує необхідні інструменти для ефективної професійної діяльності, ініціює і модерує участь бібліотек у поширенні доброчесних академічних практик. Передовсім, суб'єктна роль бібліотек полягає у створенні умов для розвитку культури академічної доброчесності, що, без сумніву, матиме подальший позитивний вплив на моральну парадигму не лише академічної спільноти, але й на систему ціннісних орієнтирів українського суспільства загалом.

Література

- [1] Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII 2014, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 37–38:2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- [2] Про освіту: Закон України від 05.09.2019 р. № 2145-VIII 2017, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 38–39:380. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- [3] Міністерство освіти і науки України. 2015. *Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності закладів освіти*: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. <https://bit.ly/2E2Fc5L>.
- [4] Міністерство освіти і науки України. 2016. *Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам*: Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16>.

- [5] Міністерство освіти і науки України. 2018. *Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України*: Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18>.
- [6] Міністерство освіти і науки України. 2018. *Рекомендації щодо запобігання академічному плагиату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо)*: Лист від 15.08.2018 р. № 1/11–8681. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18>.
- [7] Разом проти корупції. 2018. *Академічна доброчесність. Аналітичний звіт та рекомендації*. <https://bit.ly/2JnftIT>.
- [8] Weber-Wulff, Debora. 2014. *False Feathers. A Perspective on Academic Plagiarism*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- [9] Golunov, Serghei & Kurilla, Ivan. 2013. Academic Integrity in Russia Today: The Political and Social Implications of Thesis Falsification and Education Reform. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 246. <https://bit.ly/2WsOuzp>.
- [10] Dougherty, M. V. 2018. *Correcting the Scholarly Record for Research Integrity. In the Aftermath of Plagiarism*. Springer International Publishing.
- [11] Novelskaitė, Aurelija & Pučėtaitė, Raminta. 2013. Plagiarism in Lithuanian Academia: Formal Definition and Informal Attitude. In *Plagiarism across Europe and Beyond — Conference Proceedings*, p. 236–247. <https://bit.ly/2JmkSQf>.
- [12] Ryzhko, Olena. 2017. Plagiarism — Selected Issues in the Axiological, Philosophical, and Informational Context. *Zarządzanie mediami*. Tom 5(3):105–126. <http://www.ejournals.eu/ZM/2017/3-2017/art/10501>.
- [13] Хмарський, В. М. 2016. Academic integrity в США: кілька спостережень 2015 року. В *Академічна чесність як основа сталого розвитку університету*, ред. Т. В. Фінікова & А. Є. Артюхова, Міжнародний фонд досліджень освітньої політики, Київ, 53–92.
- [14] Ярошенко, Т. 2005. Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна — США). В *Покликання університету: зб. наук. пр.*, відп. ред. О. Гомілко, РІА «Янко»; «Веселка», Київ. <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/2.html>.
- [15] Heitman, Elizabeth & Litewka, Sergio. 2011. International Perspectives on Plagiarism and Considerations for Teaching International Trainees. *Urologic Oncology: Seminars and Original Investigations*, Vol. 29, Is. 1, January–February 2011, 104–108. <https://bit.ly/2WrRkVj>.
- [16] Nalepa, Monika. 2016. Here's the Academic Evidence on Cheating in Post-communist Countries. *The Washington Post*, 2 August. <https://wapo.st/2YedJWG>.
- [17] Романуцький, В. М. 2013. Континуум «Індивідуалізм — колективізм» як основний вимір сучасної культури (за Г. Хофстеде). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 3:97–101. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_3_25.

- [18] Багдасарян, Н. В. 2013. Конфлікт інтересів в державній службі. Девіантні шляхи розвитку в структурі державної служби. У *Від громадського суспільства — до правової держави, Тези VIII Міжнародної наукової Інтернет-конференції студентів та молодих вчених*, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків, 30–32. <https://bit.ly/2VxD14Q>.
- [19] Головаха, Євген. 2016. Українське суспільство: вектори трансформації. *Zbruc*, 12 Грудень. <https://zbruc.eu/node/59471>.
- [20] Добко, Тарас. 2008. Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії. *Дух і Літера*, 19:93–102.
- [21] Zaslavskiy, Pya. 2017. *How Non-State Actors Export Kleptocratic Norms to the West*, Hudson Institute, Washington, D.C. <https://bit.ly/2LuWWwM>.
- [22] Грабовський, Сергій. 1997. Кримінальна культура «вільного» табору. *День*, 12 Серпень. <https://bit.ly/2DSEubb>.
- [23] Міщенко, Михайло. 2018. Чи змінилося українське суспільство за 20 років? *Український інтерес*, 6 Липень. <https://bit.ly/2JfuiOo>.
- [24] Жирнов, Евгений. 2006. Средства массовой диссертации. *Коммерсантъ. Власть*, 4 Декабрь, 48:72. <https://www.kommersant.ru/doc/726822>.
- [25] Габович, Александр. 2019. Прочные корни отечественной псевдонауки. *ZN.UA*, 1 Березень. <https://bit.ly/2vJUI1Y>.
- [26] Міжнародний фонд «Відродження», Східноукраїнський фонд соціальних досліджень, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2015. *Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку*. Київ. <https://bit.ly/2LhprlS>.
- [27] Мазур, Валерій. 2013. Наперсточники від науки. *ZN.UA*, 22 Березень. https://dt.ua/SCIENCE/naperstochniki-vid-nauki_.html.
- [28] Громяк, Ілона. 2017. Мисливці за плагіатом. Як група науковців шукає в Україні горе-академіків. *Українська правда. Життя*, 21 Березень. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/21/223244>.
- [29] Фея, Олег. 2019. Світлана Благодетелева-Вовк: «Нашою діяльністю ми хочемо показати, хто насправді господар в українській науці». *Тиждень.ua*. 17 Січень. <https://tyzhden.ua/Society/225561>.
- [30] Гундорова, Тамара. 2018. Як плагіат кандидата наук і консультанта МОН спустошує поле науки. *Українська правда. Життя*, 8 Жовтень. <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/10/8/233488>.
- [31] Благодетелева-Вовк, Світлана. 2019. Битва за академічну доброчесність в Україні. *Освіта.ua*, 3 Березень. <http://osvita.ua/vnz/64076>.
- [32] Запорізький національний університет 2018, *Кодекс академічної доброчесності Запорізького національного університету*, Запоріжжя. <https://bit.ly/2Juha6l>. (8 Травень 2019).
- [33] Київський національний університет технологій та дизайну 2018, *Кодекс академічної доброчесності Київського національного університету технологій та дизайну*, Київ. <https://bit.ly/2YsPFPT>. (8 Травень 2019).

- [34] Національна академія державного управління при Президентіві України, Одеський регіональний інститут державного управління 2016, *Про Кодекс академічної доброчесності інституту*: наказ № 139 від 26 грудня 2016 р., Одеса. <http://oridu.odessa.ua/10/4/kodeks.pdf>. (8 Травень 2019).
- [35] Національний університет «Острозька академія» 2017, *Кодекс академічної доброчесності Національного університету «Острозька академія»*, Острог. <https://bit.ly/2JBmFRF>. (8 Травень 2019).
- [36] Українська бібліотечна асоціація. 2016. *Культура академічної доброчесності: роль бібліотек*. <http://bit.ly/2Ff3EAr>.
- [37] Воскобойнікова-Гузєва, О. В., Загуменна, В. В., Кулик, Є. В., Пашкова, В. С., Сербін, О. О., Сошинська, Я. Є. & Шевченко, І. О. 2018. *Академічна доброчесність та бібліотеки: програма підвищення кваліфікації працівників бібліотек*, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2Yes0CG>.
- [38] Боженко, О., Корян, Ю., Федорець, М. 2016. *Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах: методичні рекомендації*, ред. В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська & О. М. Бруй, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2sGvq5Z>.
- [39] Вергун, А. Р., Савєнкова, Л. В. & Чуканова С. О. 2016. *Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд*, ред. В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва & Я. Є. Сошинська, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2EPnCUy>.
- [40] Савєнкова, Л. В., Чуканова С. О. 2016. *Навчання студентів академічної доброчесності у бібліотеці ВНЗ: методичні поради*, ред. В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2EExJlv>.
- [41] Якуніна, Н. В., Чинюк, А. А. & Руденко, Я. В. 2016. *Основи формування культури академічної доброчесності в бібліотеці: інформаційний огляд*, ред. В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, Я. Є. Сошинська & О. О. Сербін, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2ECmUqj>.
- [42] Бруй, О., Савєнкова, Л. & Чуканова С. 2019, *Профіль компетентностей бібліотекарів з академічної доброчесності: рекомендації*, ред. О. Гужва, Українська бібліотечна асоціація, Київ. <https://bit.ly/2YctXzo>. (26 Квітень 2019).

References

- [1] Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII 2014, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 37–38:2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- [2] Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2019 r. № 2145-VIII 2017, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 38–39:380. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

- [3] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2015. *Litsenziini umovy provadzhennia osvitnoi diialnosti zakladiv osvity*: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2015 r. № 1187. <https://bit.ly/2E2Fc5L>.
- [4] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. *Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan naukovym i naukovo-pedahohichnym pratsivnykam*: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 14.01.2016. № 13. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16>.
- [5] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2018. *Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia Pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy*: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15.01.2018 № 32. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18>.
- [6] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2018. *Rekomendatsii shchodo zapobihannia akademichnomu plahiatu ta yoho vyavlennia v naukovykh robotakh (avtoreferatakh, dysertatsiakh, monohrafiakh, naukovykh dopovidakh, stattiakh toshcho)*: Lyst vid 15.08.2018 r. № 1/11–8681. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18>.
- [7] Razom proty koruptsii. 2018. *Akademichna dobrochesnist. Analitychnyi zvit ta rekomendatsii*. <https://bit.ly/2JnftIT>.
- [8] Weber-Wulff, Debora. 2014. *False Feathers. A Perspective on Academic Plagiarism*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- [9] Golunov, Serghei & Kurilla, Ivan. 2013. Academic Integrity in Russia Today: The Political and Social Implications of Thesis Falsification and Education Reform. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 246. <https://bit.ly/2WsOuzp>.
- [10] Dougherty, M. V. 2018. *Correcting the Scholarly Record for Research Integrity. In the Aftermath of Plagiarism*. Springer International Publishing.
- [11] Novelskaitė, Aurelija & Pučėtaitė 2013. Plagiarism in Lithuanian Academia: Formal Definition and Informal Attitude. In *Plagiarism across Europe and Beyond – Conference Proceedings*, 236–247. <https://bit.ly/2JmkSQf>.
- [12] Ryzhko, Olena. 2017. Plagiarism — Selected Issues in the Axiological, Philosophical, and Informational Context. *Zarz№ dzanie mediami*. Tom 5(3):105–126. <http://www.ejournals.eu/ZM/2017/3-2017/art/10501>.
- [13] Khmarskyi, V. M. 2016. Academic integrity v SShA: kilka sposterezhen 2015 roku. V *Akademichna chesnist yak osnova staloho rozvytku universytetu*, red. T. V. Finikova & A. Ye. Artiukhova, Mizhnarodnyi fond doslidzhen osvitnoi polityky, Kyiv, 53–92.
- [14] Yaroshenko, T. 2005, Akademichna nechesnist ta politychna kultura: porivnialnyi dosvid (Ukraina — SShA). V *Poklykannia universytetu: zb. nauk. pr.*, vidp. red. O. Homilko, RIA «Ianko»; «Veselka», Kyiv. <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/2.html>.
- [15] Heitman, Elizabeth & Litewka, Sergio. 2011. International Perspectives on Plagiarism and Considerations for Teaching International Trainees. *Urologic Oncology: Seminars and Original Investigations*, Vol. 29, Is. 1, January–February 2011, p. 104–108. <https://bit.ly/2WrRkVj>.

- [16] Nalepa, Monika. 2016. Here's the Academic Evidence on Cheating in Post-communist Countries. *The Washington Post*, 2 August. <https://wapo.st/2YedJWG>.
- [17] Romanutskiy, V. M. 2013. Kontynuuum «Indyvidualizm — kolektyvizm» yak osnovnyi vymir suchasnoi kultury (za H. Khofstede). *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. 3:97–101. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_3_25.
- [18] Bahdasarian, N. V. 2013. Konflikt interesiv v derzhavnii sluzhbi. Deviantni shliakhy rozvytku v strukturі derzhavnoi sluzhby. U *Vid hromadianskoho suspilstva — do pravovoi derzhavy, Tezy VIII Mizhnarodnoi naukovoї Internet-konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh, KhNU imeni V. N. Karazina*, Kharkiv, 30–32. <https://bit.ly/2VxD14Q>.
- [19] Holovakha, Yevhen. 2016. Ukrainske suspilstvo: vektory transformatsii. *Zbruc*, 12 Hruden. <https://zbruc.eu/node/59471>.
- [20] Dobko, Taras. 2008. Akademichna kultura yak neobkhidna peredumova efektyvnoho upravlinnia suchasnym universytetom v umovakh avtonomii. *Dukh i Litera*, 19:93–102.
- [21] Zaslavskiy, Ilya. 2017. *How Non-State Actors Export Kleptocratic Norms to the West*, Hudson Institute, Washington, D.C. <https://bit.ly/2LuWWwM>.
- [22] Hrabovskiy, Serhii. 1997. Kryminalna kultura «vilnoho» taboru. *Den*, 12 Serpen. <https://bit.ly/2DSEubb>.
- [23] Mishchenko, Mykhailo. 2018. Chy zminylosia ukrainske suspilstvo za 20 rokiv? *Ukrainskyi interes*, 6 Lypen. <https://bit.ly/2JfuiOo>.
- [24] Zhyrnov, Evheniy. 2006. Sredstva massovoi dySSERTatsyy. *Kommersant*. *Vlast*, 4 Dekabr, 48:72. <https://www.kommersant.ru/doc/726822>.
- [25] Habovych, Aleksandr. 2019. Prochnye korny otechestvennoi psevdonauky. *ZN.UA*, 1 Berezen. <https://bit.ly/2vJUIIY>.
- [26] Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia», Skhidnoukrainskyi fond sotsialnykh doslidzhen, Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. 2015. *Akademichna kultura ukrainskoho studentstva: osnovni chynnyky formuvannia ta rozvytku*. Київ. <https://bit.ly/2LhppIS>.
- [27] Mazur, Valerii. 2013. Naperstochnyky vid nauky. *ZN.UA*, 22 Berezen. https://dt.ua/SCIENCE/naperstochniki-vid-nauki_.html.
- [28] Hromliuk, Ilona. 2017. Myslyvtisi za plahiatom. Yak hrupa naukovtsiv shukaie v Ukraini hore-akademikiv. *Ukrainska pravda. Zhyttia*, 21 Berezen. <https://life.ppravda.com.ua/society/2017/03/21/223244>.
- [29] Feia, Oleh. 2019. Svitlana Blahodietielieva-Vovk: «Nashoiu diialnistiu my khochemo pokazaty, kto naspravdi hospodar v ukrainskii nautsi». *Tyzhden.ua*. 17 Sichen. <https://tyzhden.ua/Society/225561>.
- [30] Hundorova, Tamara. 2018. Yak plahiat kandydata nauk i konsultanta MON spustoshuie pole nauky. *Ukrainska pravda. Zhyttia*, 8 Zhovten. <https://life.ppravda.com.ua/columns/2018/10/8/233488>.
- [31] Blahodietielieva-Vovk, Svitlana. 2019. Bytva za akademichnu dobrochesnist v Ukraini. *Osvita.ua*, 3 Berezen. <http://osvita.ua/vnz/64076>.

- [32] Zaporizkyi natsionalnyi universytet 2018, *Kodeks akademichnoi dobrochesnosti Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Zaporizhzhia. <https://bit.ly/2Jyha6l>. (8 Травень 2019).
- [33] Kyivskyi natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu 2018, *Kodeks akademichnoi dobrochesnosti Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu*, Kyiv. <https://bit.ly/2YsPFPT>. (8 Травень 2019).
- [34] Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia 2016, *Pro Kodeks akademichnoi dobrochesnosti instytutu: nakaz № 139 vid 26 hrudnia 2016 r.*, Odesa. <http://oridu.odessa.ua/10/4/kodeks.pdf>. (8 Травень 2019).
- [35] Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia» 2017, *Kodeks akademichnoi dobrochesnosti Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, Ostroh. <https://bit.ly/2JBmFRF>. (8 Травень 2019).
- [36] Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia. 2016. *Kultura akademichnoi dobrochesnosti: rol bibliotek*. <http://bit.ly/2Ff3EAr>.
- [37] Voskoboinikova-Huzieva, O. V., Zahumenna, V. V., Kulyk, Ye. V., Pashkova, V. S., Serbin, O. O., Soshynska, Ya. Ye. & Shevchenko, I. O. 2018. *Akademichna dobrochesnist ta biblioteky: prohrama pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv bibliotek*, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Kyiv. <https://bit.ly/2Yes0CG>.
- [38] Bozhenko, O., Korian, Yu., Fedorets, M. 2016. *Mizhnarodni styli tsytuvannia ta posylannia v naukovykh robotakh: metodychni rekomendatsii*, red. V. S. Pashkova, O. V. Voskoboinikova-Huzieva, Ya. Ye. Soshynska & O. M. Brui, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Kyiv. <https://bit.ly/2sGvq5Z>.
- [39] Verhun, A. R., Savenkova, L. V. & Chukanova S. O. 2016. *Prohramne zabezpechennia dlia perevirky naukovykh tekstiv na plahiat: informatsiinyi ohliad*, red. V. S. Pashkova, O. V. Voskoboinikova-Huzieva & Ya. Ye. Soshynska, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia. Kyiv. <https://bit.ly/2EPnCUy>.
- [40] Savenkova, L. V., Chukanova S. O. 2016. *Navchannia studentiv akademichnii dobrochesnosti u bibliotetsi VNZ: metodychni porady*, red. V. S. Pashkova, O. V. Voskoboinikova-Huzieva, Ya. Ye. Soshynska, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Kyiv. <https://bit.ly/2EEExJIv>.
- [41] Yakunina, N. V., Chyniuk, A. A. & Rudenko, Ya. V. 2016. *Osnovy formuvannia kultury akademichnoi dobrochesnosti v bibliotetsi: informatsiinyi ohliad*, red. V. S. Pashkova, O. V. Voskoboinikova-Huzieva, Ya. Ye. Soshynska & O. O. Serbin, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Kyiv. <https://bit.ly/2ECmUqj>.
- [42] Brui, O., Savenkova, L. & Chukanova S. 2019, *Profil kompetentnosti bibliotekariv z akademichnoi dobrochesnosti: rekomendatsii*, rets. O. Huzhva, Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Kyiv. <https://bit.ly/2YctXzo>. (26 Квітень 2019).

ФЕНОМЕН АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ

*Ірина Грабовська*¹

Анотація. Аналізуються причини значного поширення академічного плагіату в сучасній українській науці. Акцентовано увагу на розповсюдженні цього феномена у світовій науці. Проведено історичні паралелі при вивченні феномена плагіату. Зосереджено увагу на специфіці української ситуації із плагіатуванням. Розглянуто два радикально протилежні підходи у боротьбі із плагіатом. Доводиться, що проблема академічного плагіату, як і плагіатування у інших сферах діяльності, не зводиться лише до етико-моральних характеристик суб'єктів наукових інституцій, а має соціальний характер і напряму залежить від загальної ситуації в країні, а також і від ціннісно-світоглядних, філософських, навіть ментальних особливостей спільноти загалом та наукової спільноти як її частини.

Ключові слова: Україна, академічний плагіат, наукова спільнота, світова наука, антиплагіат.

PHENOMENON OF ACADEMIC PLAGIARISM IN MODERN UKRAINE: CAUSES OF EXISTENCE AND PERSPECTIVES OF SUBMISSION

Iryna Grabovska

Abstract. The article analyzes the reasons for the significant spread of academic plagiarism in modern Ukrainian science. The emphasis is on the dissemination of this phenomenon in world science. The author carries out historical parallels in studying the phenomenon of plagiarism. The attention is focused on the specifics of the Ukrainian plagiarism situation and two radically opposite approaches are being considered in the fight against plagiarism. The article shows that the problem of academic plagiarism, as well as plagiarism in other spheres of activity, is not limited to the ethical and moral characteristics of the subjects of scientific institutions, but has a social character and direction depends on the general situation in the country, as well as on the value-ideological, philosophical, even mental features of the community as a whole and the scientific community as a part of it.

Keywords: placecountry-regionUkraine, academic plagiarism, scientific community, world science, anti-plagiarism.

---

¹ Філософський факультет, Центр українознавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. grabovskai@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7416-9541>.

Вступ

Проблема плагіату та боротьби із ним в Україні регулярно загострюється. Останній конфлікт пов'язаний із гострою реакцією та публічним виступом відомої літературознавиці та член-кореспондента Академії Наук України Т. Гундорової з приводу виявленого плагіату в роботі Д. Дроздовського, яка подавалась на захист для отримання докторського ступеню з літературознавства [1]. Як зазначалося сайтом «ЛітАкцент» «Група з чотирьох експертів-філологів підготувала висновок стосовно нецитованих запозичень у монографії «Множинність реальності в англійському постмодерністському романі» докторанта Інституту літератури ім. Т. Шевченка та відомого літературознавця Дмитра Дроздовського» [1].

Обговорення вказаної події набуло широкого розголосу у кулуарах українських академічних установ та вузів, соціальній мережі Фейсбук та у низці українських ЗМІ, і знову показало, якою злободенною та масштабною є проблема академічного плагіату в Україні. На форумі сайту «ЛітАкцент» пані Т. Гундорова прокоментувала ситуацію довкола вказаного випадку: «Це той випадок, коли псевдонаука в Україні досягла таких масштабів і стала такою безцеремонно цинічною, що мовчати про це вже просто не можна. Якщо ми пробачаємо цей плагіат, ми підписуємося під тим, що вся гуманітаристика в Україні є псевдонаукою». Щоправда, наостанок науковиця додала: «Я вірю, що це не так» [1].

Варто зазначити, що плагіат — це не лише «хвороба» сучасної української науки. Вона має глибоке коріння в минулому і тією чи іншою мірою притаманна усій світовій науці [Див., напр. 2; 3]. «Гадаю, ми мусимо сьогодні відверто говорити про явища, котрі вже почали узвичаюватися в Європі, зокрема в Україні, — про витіснення дослідницьких стратегій гуманітарної науки стратегіями волі до влади, боротьбою за знаки престижу, про створення корпорацій імітаторів з жорсткою авторитарною структурою, про знецінення самодостатності наукового пошуку, про радикальне звуження зони академічної свободи» [4, 102], — аналізує реальну ситуацію дослідниця Н. Корнієнко у статті «Імітація і плагіат як загроза академічній свободі». І з таким баченням варто погодитись, адже вже багато років поспіль на всьому пострадянському просторі відбуваються процеси, які самим фактом своєї наявності руйнують науку і як суспільний інститут, і як сферу незалежного пізнавального пошуку. Мова йде насамперед про «написання» та захист дисертацій як рівня кандидатів наук, так і докторських представниками владних структур України — депутатами різних рівнів та чиновниками. А якщо додати до цього ще й масове плагіатування, а фактично, крадіжку чужих текстів, починаючи від шкільних рефератів до студентських робіт різного рівня складності та кваліфікаційної відповідності, то можна стверджувати, що вище вказані процеси вже набули катастрофічних розмірів. Вказані вище явища також стали масштабними на усьому пострадянському просторі. На жаль, Україна у цьому процесі не лише не є винятком, але й займає не останні місця. Проте, проблема набула глобального масштабу. Її загрозу засвідчують і науковці так званого цивілізованого світу. Про це йдеться, наприклад, у статті М. Ф. Абад-Гарсії «Плагіат та хижі журнали: загроза науковій цілісності» [3].

За визначенням, яке дається у популярній енциклопедії «Вікіпедія», під поняттям «плагіат» розуміємо «... привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора» [5].

У свою чергу авторки статті «Політика України щодо плагіату» Н. Гриценко та Л. Присяжна зазначають, що «Вікіпедія наводить визначення поняття “плагіат”, запропоноване авторами програмного забезпечення Turnitin з доступом через веб-сайт як «вкрасти ідею або слова іншої людини і видати їх за власні; використати результати роботи іншої людини без вказання джерела, звідки вони були взяті; повністю або частково вкрати мистецький, науковий або інший твір чи роботу та видати їх за свою; представити вже існуючу ідею або продукт як новий та оригінальний» [6].

Пошук «коріння» плагіату та мотивацій процесу привласнення чужого наукового доробку та ідей є не лише актуальною, але й нагальною проблемою сучасної української науки, як і боротьба із цим ганебним явищем. Отже, **метою даної розвідки** є спроба розставити акценти у розумінні сутності плагіату як явища, а також з'ясувати причини, що породжують феномен плагіату в українській науці сьогодні, що, у свою чергу, допоможе виявити найперспективніші шляхи боротьби із ним. При цьому варто дослухатись до думки про те, що для сучасних українців «є вкрай важливим у публічному діалозі відстежувати не лише, сказати б, академічний мейнстрим, а й тривожні тенденції, що намітилися в сучасному науковому дискурсі. Уникнувши надмірностей непродуктивних дискусій, варто зосередитися на проблемах, які вже сьогодні загрожують незворотними наслідками для науки в цілому. Понад те, байдужість наукового середовища мимоволі може стати плідним ґрунтом для усталення небезпечних тенденцій, для руйнування академічної свободи як засадової цінності громадянського суспільства» [4, 109].

Виклад основного матеріалу

Історія плагіату та ставлення до нього нараховує століття і навіть тисячоліття. Науковці Іш Кумар Дхаммі та Рехан Уль Хак, стверджують, що до Оксфордського словника англійської мови слово «плагіат» потрапило у 1621 р. А «Британська енциклопедія» визначила сутність плагіату як акт присвоєння чужого твору та видання його за власний [2]. У більшості широковідомих текстів із цієї проблеми наводиться приклад, що вже Платона звинувачували у плагіаті. Українці теж мають широковідомі історії списування чужих текстів, які нараховують вже не одне десятиліття. Так, наприклад, часто описується випадок із творчого життя М. Вовчок. «Марко Вовчок протягом 1870—1872 років публікувала в петербурзькому місячнику «Переводи лучших иностранных писателей» переклади російською, зроблені найнятими нею людьми, під власним прізвищем. Пізніше одна з цих наймичок підсунула Вовчок переклад казок Андерсена, який насправді просто списала зі зробленого два роки тому перекладу кількома іншими перекладачками. Казки вийшли друком, а справжні автори перекладів здійняли галас. В результаті, третейський суд з 19 літераторів

визнав Вовчок винною у плагіаті. Зізнатися в тому, що насправді твори вкрала не вона, письменниця не могла. Адже тоді б з'ясувалося ще й те, що вона таємно наймала перекладачок і їхні роботи підписувала власним прізвищем» [5].

Авторка цієї статті спеціально частково послуговується відомими та доступними фактично кожному джерелами для того, щоб підкреслити розповсюдженість та «зрозумілість» широкому загалові проблеми, яка аналізується.

Філософській спільноті також добре відомий факт звинувачення Ніколая Бердяєва у плагіаті ідей Ніцше, якого Бердяєв глибоко поцінував, та особливо у самоплагіаті. Щоправда, останньому закидові відомий філософ не надавав серйозного значення, стверджуючи, що постійно мислячій особистості, яка об'єктивує в культурі свої розмисли у вигляді текстів, неминуче будуть притаманні самоповтори. І в цьому немає нічого страшного, це лише закріплює думку мислителя та вводить її різними шляхами в культурний контекст. Вочевидь, у таких доводах філософа є раціональне зерно. Адже відомо, що думка починає функціонувати в культурі та набуває певної цінності, якщо вона повторюється у різних варіаціях принаймні п'ять разів. Тому є доцільним, щоб кожен вчений, особливо вчений-гумантарій повинен окрім суто наукових публікацій у фахових академічних виданнях займатись популяризацією власних досліджень, повторюючи у них у більш доступній для широкого загалу формі думки та розмисли, викладені у суто академічних текстах. Інакше наука фактично буде займатись самоізоляцією, а ідеї, вже колись відкриті та доведені, — перевідкриватись і доводитись заново. Проте, це вже тема окремого аналітичного розмислу, як і тема самоплагіату, яка, вочевидь, є окремим напрямком у вивченні феномена плагіату. У даному випадку мова йде саме про академічний плагіат, який на сьогодні найпростіше визначити та «ввести в межі», бо проблема плагіату чи мімесису, наприклад, у мистецтві має принципово іншу природу, ніж у науці, і не вирішується способом прийняття закону з цього приводу, як би добре він не був виписаний.

У наукових зарубіжних дослідженнях, присвячених проблемі академічного плагіату, пропонується класифікація плагіату за певними характеристиками: 1) дослівний плагіат передбачає дослівне використання чужого тексту без посилання на автора; 2) мозаїчний плагіат, при застосуванні якого використовуються вперемішку власні слова та ідеї із чужими без посилання на джерело; 3) перефразування, коли частина тексту переписується своїми словами, але сутність залишається запозиченою із відсутністю посилання на автора та початковий текст; 4) самоплагіат, під яким розуміється широкий спектр дій — від самокопіювання текстів та ідей з подальшою їх повторною публікацією, до використання часткових самоповторів у вигляді окремих частин текстів чи їхньої комбінації без посилання на першоджерело [2].

Станом на сьогодні в науковій аналітиці, де йдеться про плагіат, існує принаймні дві радикально протилежні позиції, як, зрештою, і у ставленні до цього явища у науковому середовищі України загалом. Одна полягає у розумінні явища академічного плагіату як етико-моральної проблеми наукового середовища і зводиться до визначення плагіату як списування

текстів (насамперед) іншого вченого та присвоєння його ідей і видавання їх за свої. І таке розуміння найбільш точно співпадає із Законом України «Про авторське право і суміжні права», остання редакція якого відбулася у листопаді 2018 р. [7], а також із Законом України «Про освіту». У статті 42, пункті 4 цього документу дається визначення академічного плагіату, під яким розуміється «оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства».

Виникнення та масове поширення плагіату в сучасній Україні часто пояснюється падінням етико-моральних принципів існування наукових спільнот. Як вважає дослідник О. Хома, пов'язування причин поширення академічного плагіату в Україні загальними негараздами її розвитку не виправдано. «... зазначені негаразди мають, так би мовити, зовнішнє походження. Вони впливають на наукові спільноти, але виникли поза їхніми межами. Однак існує низка, так би мовити, «ендогенних» проблем, за які відповідальні лише самі ці спільноти, хай би як несприятливо складалася зовнішня кон'юнктура. Йдеться про небачені раніше масштаби плагіату і псевдонауки, що стали наслідком істотної моральної кризи самих наукових спільнот. Цю кризу не можна списати, скажімо, на «недостатнє фінансування», бо реакцій на економічні проблеми може бути багато, і немає жодної неминучості в тому, щоби втрачати моральні орієнтири» [8, 47].

Частково із наведеною думкою можна згодитися, але лише частково. Бо процес комерціалізації науки, який охопив увесь так званий цивілізований світ, зачепив і Україну. «Напевне, вже настав час говорити вголос про найбільшю проблему інтелектуального поля України — про паранауку, плагіат, практичну відсутність сучасних, новітніх методологій на наших теренах, про маніпулятивні технології, про загрозові симулякри та фікції в науці тощо, — зазначає Н. Корнієнко, — адже процеси уніщовлення самої суті науки в цій сфері здатні знищити провідні, фундаментальні цінності громадянського суспільства (і вже знищують). Отже, по кому подзвін?» З дослідницею не можна не погодитись у тому, що «особливо ураженою є гуманітарна сфера. Адже саме на неї лягає нині тягар відповідальності за наближення суспільства до сучасної ноосфери — саме через прогрес у гуманітарній царині радикально змінилися цивілізаційні процеси в Європі та світі за останні 40 років». І далі авторка статті «Імітація і плагіат як загроза академічній свободі» Н. Корнієнко зазначає: «У даному випадку я не беру на себе ризик говорити про весь заявлений спектр проблем. Але треба нарешті розпочати серйозну розмову про ці небезпечні процеси. Тим паче, що вони є відгомонам ще однієї проблеми, не менш актуальної й загрозової проблеми драматичного конфлікту, сказати б, двох етичних цивілізацій. Цивілізації конс'юмеристської, прагматично-споживацької, «кар'єрно-спринтерської», з ангільованими етичними цінностями, із заміщенням креативно-гуманістичних картин світу маргінальними, картинами глобального мегамаркету, де товаром виступає геть *усе*, з одного боку, а з іншого — цивілізації з культурою відповідальності, культурою Провини і Сорому, де перевагу віддано цінностям, які не можуть стати товаром...» [4, 102].

Вочевидь, ситуація у науковому світі так званих цивілізованих країн дає підстави для «звинувачення» філософії конс'юмеризму у негараздах академічного середовища. Адже навіть такі розвинені та «законослухняні» країни, як Великобританія та Німеччина, де існують серйозні механізми боротьби із академічним плагіатом, все ж не можуть похизуватися його відсутністю. «За результатами дослідження німецьких соціологів, в Німеччині 50% наукових робіт містять плагіат. Не менше негативу в науковому середовищі Великобританії, де з плагіатом стикаються 58% університетських викладачів» [9, 6].

Причин розповсюдження плагіату чимало. І серед них одна із основних пов'язана «зі стрімким нагромадженням «гуглової» інформації в одиницю умовного часу, яку неспроможний охопити мозок (ти маєш бути чи не енциклопедистом-універсалом сучасності, щоб «вихопити» плагіат зі стрімкого інформаційного потоку), — зазначає Н. Корнієнко. — До цього треба додати брак поваги до найскладнішої сфери інтелектуального пізнання і самопізнання — фундаментальної науки, що засвідчує своєрідну ентропію суспільної свідомості, знищення системи мотивацій для науковця» [4, 108].

При виключно етико-моральному підході до розуміння проблеми плагіату все зрештою впирається у відповідальність самих науковців та їхню здатність протистояти конс'юмеристським настроям у власному соціумі. І тоді головним має бути не покарання за плагіат, а створення у академічному середовищі нетерпимості до можливості існування явища списування чужих робіт та привласнення чужих ідей. Свого часу такі думки висловлював колишній міністр Міністерства освіти та науки С. Квіт. Ідеї створення клімату нетерпимості щодо плагіату у наукових колективах активно висловлювались та висловлюються і сьогодні як самими науковцями, так і керівництвом наукової галузі. Та це не виключає існування покарання за плагіат [6].

Друга із двох радикально протилежних позицій щодо плагіату полягає у тому, що навіть керуючись таким обмеженим та вкрай конкретизованим розумінням, як у існуючих законах, плагіат неможливо подолати, бо це явище вічне, як наприклад, вічна в історії людства найдревніша професія. Боротися з таким явищем потрібно, оскільки воно руйнує насамперед морально-етичні засади функціонування науки як певного суспільного організму та інституції, але очікувати радикальних змін (наприклад, повного зникнення такого явища, як плагіат) не випадає. Цей феномен має глибоке соціальне коріння і тому в принципі неподоланний як факт. Його потрібно розглядати як соціальне зло, яке має своє виправдання навіть на рівні світоглядних та філософських установок спільноти. Мова йде не лише про філософію конс'юмеризму, а стосовно України, де більшість населення належить до малозабезпечених верств, насправді не випадає вважати, що саме вказана філософія найбільше впливає на українців в основній масі та саме вона породжує вказані негативні явища в науці. Скоріше, на виникнення та стійкість подібних негативних проявів в науці України активно впливає загальна світоглядна криза постколоніального соціуму, яка бере свій початок у «лихих дев'яностих». Саме «завдячуючи» періодові «первинного накопичення капіталу» початку 90-х, коли почало формуватися масове

усвідомлення того, що у цьому суспільстві той, хто не може добитись успіху (під яким розумілось накопичення матеріального багатства) будь-яким шляхом та способом, частіше за все — шляхом кримінальних оборудок, та ще й отримати за таке «вміння» усю повноту влади у державі, стає невдахою, «лузером», тим, хто «не вміє жити». Масова свідомість пострадянського суспільства в Україні сприйняла такий стан справ як життєву реальність і значною мірою толерувала її. Подібні світоглядні установки, накладаючись на тотальне недотримання законів, усталили не лише плагіат, але й корупцію та інші зловживання у ВНЗ та академічних установах. Тоді ж виникло і набуває розмаху явище «науковця-імітатора». Дослідниця Н. Корнієнко аналізує: ««Новатор-перевертень» — це явище останніх двадцяти років, що квітне й досі. Симуляція в науці — це міна уповільненої дії. «Учені-імітатори» вже «під себе» обирають учнів, колег, створюють кафедри, інститути, лабораторії, відділи, «зачищуючи» територію науки й наукове середовище під диктатуру симулякра. Власне, це вже й відбувається, навіть у поважних національних академіях. Так блокуються шляхи до науки ученим-новаторам. І може так статися, що за якийсь час ентропія знищить інтелектуальний потенціал суспільства, остаточно зруйнує креативне середовище. Наслідки будуть катастрофічні. А такі сьогоденні інволюційні рухи в культурі лише посилюють небезпеку. . . . у європейських демократіях просто неможлива за визначенням ситуація, коли плагіат залишається безкарним, не викликає належної суспільної реакції. У нас же плагіат часто-густо перетворюється на індустрію. Схоже, суспільство *вже* втрачає механізми самозахисту і критичну масу» [4, 105].

Прихильники розуміння плагіату як, насамперед, соціальної проблеми вважають, що процес боротьби із цим явищем не матиме особливої ефективності, якщо не відбуватиметься паралельно із оздоровленням усього соціального організму загалом. Тому і до завдання подолання плагіатування в науці потрібно підходити комплексно, паралельно вирішуючи і питання корупції, симуляції, псевдо науковості тощо. Варто розуміти, що для України це завдання на довгі роки.

Натомість, науковці, які дотримуються так званої «етико-моральної позиції в науці» у питаннях плагіатування, як правило вважають, що подолати таке ганебне явище, як плагіат в сучасній українській науці можна за допомогою систем перевірки текстів на плагіат типу «Антиплагіат» та посиленням покарань за виявлені факти плагіату. Зрештою, на сьогодні Україна вже має певний досвід боротьби із явищем плагіатування, застосовуються спеціальні комп'ютерні програми для його виявлення, створено непогану законодавчу базу з цього питання, існують громадянські ініціативи у боротьбі із ним: від персональної активності окремих свідомих громадян до створення незалежних громадських організацій, чия діяльність спрямована на виявлення академічного плагіату та боротьбу із ним. У науковій літературі зроблений непоганий порівняльний аналіз задіяних на сьогодні антиплагіатних комп'ютерних програм у МОН та низці ВНЗ України, частина з яких є власне українськими розробками [9].

Усі ці механізми вже активно задіюються, але немає принципових змін. Отже, вирішення проблеми подолання плагіату не лежить на поверхні, хоча методи, які вже застосовуються, теж дають свій частковий

результат. Але покладатись лише на совість науковців та існуючі засоби контролю за плагіатом — це, вочевидь, означає не розуміти усієї глибини проблеми і будувати явно утопічні проекти його повного подолання.

Спроба поставити науку в Україні на комерційну основу при відсутності прозорих «правил гри», тотального недотримання спільнотою законів загалом, призвела до цілої низки зловживань. І плагіат є лише вершиною айсбергу негараздів, які притаманні сучасній українській науці як соціальному інституту та сегментові суспільного буття українців. Тому більш переконливою є думка Ю. Н. Харарі, ніж наведена у статті О. Хоми «Ефективний опір науковця за умов морального розпаду наукових спільнот». Ю. Н. Харарі зазначає: «Ми живемо в добу техніки. Багато людей переконані, що наука і техніка мають відповіді на всі наші проблеми. Нам лише слід дозволити науковцям та технікам продовжити їхню роботу, і вони створять рай на Землі. Але ж наука — не якесь особливе підприємство, що в моральному чи духовному плані вище за решту людської діяльності. Як і всі інші частини нашої культури, вона формується економічними, політичними та релігійними інтересами. При цьому наука — дуже дороге заняття» [10, 339]. Отже, і вимагати від науки якоїсь «особливої чистоти» та моральності, особливо у кризовому соціумі, було б принаймні, нерозумно. Бо це б означало одразу запрограмувати себе на поразку у боротьбі з існуючими негараздами. Криза в академічному середовищі України є системною і так само системно її потрібно долати. І лише в такому разі можна буде говорити, що «... реакцій на економічні проблеми може бути багато, і немає жодної неминучості в тому, щоби втрачати моральні орієнтири» [8, 47].

Визнаючи, що наука як суспільний інститут нічим не краща від інших інститутів держави і так само реагує на всі тенденції та трансформації, які відбуваються у соціумі, очікувати ефективності у боротьбі із її проблемами варто лише у разі «оздоровлення» всього суспільного організму. А в українському соціумі протягом попередніх років склалася система купівлі/продажу цілої низки послуг, які в принципі несумісні із поняттям наукової добросовісності та професійної чесності. До таких належать: замовлення усіх типів наукових робіт «під ключ» за гроші, часто, дуже значні. Такий вид пропозицій «на ринку наукових послуг» включає, наприклад, як написання реферату, наукової статті, курсової студентської роботи, так і дипломної кваліфікаційної роботи. Не кажучи вже про надзвичайно поширену практику написання «під ключ» кандидатських та докторських дисертацій, що на пряму пов'язано із процвітаням корупції та інших зловживань в науковому середовищі країни [Див., напр.: 11].

Часто при написанні подібних «наукових» досліджень виконавці вдаються до плагіату навіть у найгрубішій його формі. Під «самостійною» роботою та «оригінальним» текстом виявляються переклади із іншомовних джерел: статей, дисертацій, навіть студентських рефератів, які безсоромно видаються за автентичну авторську розробку. Широко використовувались і списування із вітчизняних дипломних, кандидатських та докторських дисертацій у попередні роки в Україні. Цей «поживний субстрат» дещо скоротився із розповсюдженням Інтернету, оприлюдненням наукових досліджень у глобальній мережі, введенням спеціальних антиплагіатних заходів

з боку МОН та вчених рад університетів. Але вважати, що ці міри повністю заблокували списування із вітчизняних та зарубіжних джерел було б помилковим. І це не поодинокі випадки. Варто лише відкрити статтю про плагіат у Вікіпедії, щоб ознайомитись із широковідомими фактами плагіатування, здійсненими як людьми від політики, так і суб'єктами від науки як у зарубіжних наукових колективах, так і в українських [5].

Абсолютно зрозуміло, чому «процвітає» плагіат у роботах, виконаних на замовлення. Адже неможливо провести дійсно самостійне і глибоке дослідження у будь-якій галузі наукового пізнання у визначені замовником-платником терміни. Вище наведені факти широко відомі українській спільноті. Як правило, приклади плагіату, які обговорювались у пресі, підтверджуються стовідсотково. Проте, прикладів покарання через суди, навіть позовів по абсолютній більшості відомих фактів плагіатування ми сьогодні не маємо. Як не маємо і позовів з боку тих, чії роботи були просто вкрадені таким відверто цинічним способом. Це неважко підтвердити, аналізуючи навіть найвідоміші та зафіксовані неодноразово факти. Візьмімо приклади, наведені тією ж енциклопедією Вікіпедією, матеріали якої часто використовуються і широко відомі найширшому загальному українців. По більшості наведених у статті «Плагіат» фактів списування позовів не було, як не було і позовів про захист авторитету тих, кого публічно звинувачують у плагіатуванні. А між тим у сучасній Україні існує ціла низка законів, спрямованих на захист від плагіату та плагіаторів. Т. Коваленко зазначає: «Відповідно до ст. 432 ЦК України, кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до ст. 16 ЦК України («Захист цивільних прав та інтересів судом»)» [12, 36]. Існує три типи відповідальності за це «інтелектуальне мародерство». Осудним за плагіатування може бути особа у відповідності до кримінального, адміністративного та цивільного кодексів України. Так, «відповідно до ст. 439 Цивільного кодексу України . . . автор має право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора», — зазначається у розвідці Т. Коваленко «Плагіат: види та відповідальність» [12, 36].

Адміністративний кодекс України передбачає адміністративну відповідальність за факт виявленого плагіату у вигляді штрафу у відповідності до ст. 51–2, у якій йдеться про адміністративні порушення за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Кримінальним кодексом України також передбачено кримінальну відповідальність за плагіат статтею 176. При кримінальній відповідальності за плагіатування передбачено навіть покарання у вигляді позбавлення волі від двох до п'яти років у залежності від розмірів нанесеного морального та матеріального збитку.

Не потрібно окремо доводити, що науковці добре ознайомлені з існуванням вище наведених законних засобів боротьби проти плагіату та плагіаторів. Відсутність судових позовів в Україні з приводу плагіатування вказує, на жаль, не на відсутність плагіату (його масштаби величезні!), а на примірливе ставлення академічної спільноти до цього справді ганебного явища.

Отже, наукова громадськість сучасної України принаймні частково «поблажливо» ставиться до вказаного явища. Доводиться констатувати, що і сучасний український соціум в цілому добре ознайомлений із наявністю проблеми плагіату в науці і, як показує життя, досить толерантно ставиться до неї. Виникає запитання: «Чому це так?» Чимало із тих науковців, із ким авторці доводилось обговорювати проблеми плагіату в українській науці, вказують саме на загальний стан української дійсності чи й напряду проговорюють неможливість подолання плагіатування в умовах існування ринкового попиту на такий вид «товару», як наукова робота під замовлення. Адже попит породжує пропозицію. До того ж відомо, що закони в Україні не виконуються. Закон про покарання навіть позбавленням волі за написання за гроші дисертацій, як показує реальна практика, нікого не зупинив на цьому ринкові послуг. Як і раніше, фактично кожен із діючих наукових співробітників певним чином відслідковується такими «бізнес-структурами» і отримує навіть на власну електронну пошту запрошення до «співпраці» у вигляді цілком конкретних пропозицій. Особливої актуальності в останні роки набула пропозиція створення «під ключ» статей до двох наукометричних світових баз Scopus та Web of Science. Цей вид «наукової» діяльності набуває справді глобальних масштабів. І «ціна питання» при такій пропозиції часто просто астрономічна для українських науковців. Здавалось би вихід очевидний: пишіть самі. Проте, і на такі «дорогі» пропозиції існує попит в Україні. Інакше, за логікою, такі бізнес-проекти просто зникли б. Натомість, число пропозицій від різних «фірм» зростає. Щоб не бути голослівною, авторка наведе приклад із власного досвіду. Запрошення «до співпраці», а вірніше, стати «законним плагіатором» прийшло просто на приватну електронну адресу. Саме плагіатором, бо як інакше розцінити пропозицію наступного ґатунку (подається мовою оригіналу): «...Если же готовой научной статьи еще нет «Научные публикации — Publ.Science» предлагает возможность опубликоваться в соавторстве с учеными, в уже готовой к публикации статье в Scopus или Web of Science. Компания «Научные публикации – Publ.Science» поможет в поиске соавторов, как для тех, кто хочет приложить свои усилия и знания в исследовании вместе с другим автором, так и для ученых, не имеющих собственного научного труда, но желающих получить публикацию. Все что для этого нужно — обратиться к нашим специалистам, которые в короткие сроки подберут Вам подходящего соавтора». І далі: «Наша компания (Научные публикации — *Publ.Science*) учитывает все выше названные запросы. Мы помогаем найти соавторов для ученых, которые только хотят издаваться или уже имеют статьи в WoS или Scopus. Согласитесь, что это хорошее решение сотрудничать с одним или несколькими исследователями, когда мало времени для написания работы или нет необходимой суммы для услуг на публикацию под ключ» [13].

При цьому надаються гарантії «успіху». Інакше, ніж міжнародним бізнес-проектом або бізнес-аферою від науки це не можна назвати. При цьому як позитив наводиться інформація про те, що «нам все більше поступають заявки на поиск соавторов для издания статей в БД Scopus или WoS. И мы успешно находим ученых для сотрудничества. . . . Наш многолетний опыт и профессионализм в области научных публикаций гарантирует

успешное сотрудничество со всеми нашими авторами». При цьому «свяжитесь с нами Вы можете любым удобным способом. . . » [13].

Вище наведені факти — це незауважена пропозиція проплатити процес плагіатування та яскравий приклад псевдонауки. Виконавці беруться за завдання будь-якого напрямку та складності. Вони завіряють: «Мы решаем самые сложные задачи. Для нашего отдела научных проектов нет нерешаемых задач. Мы реализуем проект абсолютно любой сложности! Возможно, Вы хотите публиковаться в журналах 1 квартиля, входящих в Web of Science? Или Вам нужен индекс Хирша больше, чем у Эйнштейна? Сотрудничая с нами, “невозможно” превращается в “уже готово”!» [13]. Вочевидь, мова йде про «журнали-хижаки», як їх називають деякі зарубіжні дослідники плагіату. Такі журнали підривають авторитет науки [3].

І таких «умільців» від науки сьогодні чимало. Постає логічне запитання: «Чи можливо цей процес комерціалізації науки подолати закликами до моральності вченого та перевіркою робіт на плагіат?» На мою думку — ні. Заклики не будуть почуті, а щодо перевірки, то вже існує ціла низка програм, яка більш-менш успішно дозволяє зауважувати спілгатовані тексти. Для використання цих засобів достатньо зайти в Google і задати пошук відповідного контенту. Наприклад: «Бесплатные онлайн сервисы для уникализации текстов». Ви неодмінно отримаєте потрібний вам інструмент подолання перевірки по системах антиплагіату. І далі йде детальне роз'яснення, як потрібно працювати із вказаними сайтами [14].

Таким чином, вочевидь, «викорінити» плагіат лише боротьбою із ним засобами його виявлення та перевірки текстів на наявність списування у них навряд чи вдасться.

Українці перехідного постколоніального періоду не одинокі у своїх труднощах і негарздах, у тому числі і у проблемах наявності академічного плагіату та завданнях боротьби із ним. Фактично, «хвороба» тотального списування, тобто, крадіжки чужих текстів та ідей охопила більшість пострадянських країн. Сьогодні пишуться навіть підручники для аспірантів та докторантів з приводу того, як повинен поводитись пошукувач під час підготовки наукової кваліфікаційної роботи. Головним лейтмотивом подібних праць є переконування молодих науковців уникати плагіату. Зокрема, у підручнику 2017 року «История и философия науки. Учебник для аспирантов и соискателей» за редакцією М. А. Ескандерова та А. Н. Чумакова, виданому у Росії, чимало сторінок присвячено проблемі плагіату. Зокрема, стверджується, що філософію, особливо сучасну, постійно стрясають повідомлення про існуючий плагіат [15]. Молодих пошукувачів вчених ступенів переконують, що «вчений не просто високо цінує істину, він прагне зробити свій особистий внесок в її поглиблення. Орієнтація на нове знання закріплюється в категоричній забороні на плагіат. Плагіат вважається в науковому середовищі і у самоусвідомленні науки абсолютно неприпустимим гріхом, який автоматично позбавляє людину права називатись вченим». І після такої категоричної заяви йде зізнання, яке фактично нівелює вище наведені слова. «Світ науки постійно стрясають явні та навіть пред'явлені заднім числом повідомлення про плагіат» [15]. На спеціальну увагу тут заслуговують слова «постійно стрясають. . . ». Якщо відбувається «постійне стрясіння», то, певно, все ж немає «категоричної заборони на плагі-

ат» у теперішній науці. Далі автори підручника наводять відомий випадок із провідним генним інженером з Південної Кореї Хван Ву Суком, який був покараний за фальсифікації та плагіат позбавленням професорського звання, роботи та отриманням тюремного строку. Вочевидь, автори хотіли показати, як потрібно карати псевдо вчених, до яких вони однозначно відносять і плагіаторів. Більше того, стверджується, що «відношення до плагіату є індикатором того, наскільки людина, яка займається наукою, відповідає канону вченого і наскільки адекватною є атмосфера наукового співтовариства». Питання правомірності чи ні запозичень, «... культурі посилянь на попередників та низка інших, пов'язаних із авторством аспектів є одним із хворобливих та постійно обговорюваних питань у науковому середовищі...». І далі автори визнають, що проблема наукового плагіату є не лише складною, але й «заразною» (із тексту — І.Г.). Із чим потрібно однозначно погодитись, то це із думкою про те, що «боротьба із плагіатом вийшла за внутрішні рамки наукової спільноти та стала злободенною суспільною проблемою; плагіат в науці сьогодні вже став індикатором не тільки наукової добросовісності, але і людської чесності» [15].

Автори даного підручника пропонують навіть ділити вчених за критеріями відношення до фальсифікацій та плагіату на справжніх вчених, яких вони називають «доброякісними вченими», та просто людей, які займають посади науковців. Науковця за посадою автори характеризують як функціональну соціально-рольову одиницю системи, що описується соціологічним поняттям «науковець», тобто той, хто професійно зайнятий у сфері науки з офіційно підтвердженою кваліфікацією та відповідною посадою. А от справжній «доброякісний вчений» повинен відповідати не лише вище вказаним кваліфікаційним та посадовим характеристикам, а самій суті процесу отримання нового наукового знання, зі сто відсотковою установкою несприйняття псевдо наукових «відкриттів», фальсифікацій та плагіату. Якщо подивитись тверезо на виписані розмисли у вище вказаному підручнику для майбутніх офіційно завірених докторів наук, то просто напрочується висновок про абсолютно правильні, але й значною мірою утопічні вимоги авторів даної роботи щодо можливості вирішити задачу подолання плагіатування подібними поясненнями та закличками. Життя завжди набагато складніше і багатогранніше. І у випадку із даною проблемою також. Насамперед, ще й на сьогодні немає однозначного тлумачення поняття «плагіат» як системного соціального феномена нашої доби, що вказує, зокрема, на складність проблеми. Це доводить, зокрема, приклад із Ньютоном та Лейбніцем (він наводиться у підручнику), які могли із повним правом один одного звинувачувати у плагіаті, проте, історія розсудила інакше. У теперішньому світі суперечка між двома видатними вченими розцінюється не як приклад плагіату, а як факт існування явища конгеніальності. І у кожному резонансному і однозначно не підтвердженому випадкові із плагіатом потрібно і такий момент, як існування феномена конгеніальності, мати на увазі.

Принаймні, українське законодавство враховує специфіку творчого процесу. «Щоб звинуватити автора у плагіаті, необхідно довести, що він мав доступ до оригінального твору та є достатні підстави й дані вважати знов створений твір плагіатом, — зазначає Т. Коваленко, аналізуючи

українське законодавство у питаннях плагіату та захисту авторського права. — Якщо звинувачений створив схожий твір зовсім випадково, ніколи не бачивши оригінального твору, факту плагіату немає» [12, 36].

Взагалі ж, якщо підійти філософсько-світоглядно до проблеми існування феномена плагіату у науці, то виявиться, що все ще складніше, ніж уявляється на перший погляд. Наприклад, як стверджує один із найталановитіших філософів ХХ століття Мераб Мамардашвілі у своїх знаменитих «Картезіанських розмислах», згідно із філософським вченням Рене Декарта (а саме з Р. Декарта, як відомо, виростає вся сучасна система наукового пізнання), плагіат взагалі неможливий, бо «... коли акт філософського мислення виконаний, то у ньому є все і не може навіть йти мова про якісь запозичення чи плагіат» [16, 80]. М. Мамардашвілі, вказує, що подібні думки притаманні великій кількості філософів і не стосуються лише декартівської позиції. Адже «... справа в тому, що інакше і не може бути, згідно просто із законом мислення. Є закон мислення щодо філософських текстів — його можна виразити приблизно так: ми здатні зрозуміти те, що написано у філософському тексті, лише у тому випадку, якщо зможемо відтворити те, що у ньому сказано (не слова, а сказане у ньому) як можливість нашого власного мислення — у тому розумінні, що і ми також це помислили», — каже М. Мамардашвілі [16, 79]. І далі: «А якщо ми відтворимо дещо сказане чи написане так, що при цьому дійсно зможемо це помислити, то виявиться, що у помисленому колись, якщо ми це відтворили зараз і дійсно мислимо, фактично міститься все. Повторюю, якщо ми дійсно помислили якусь думку, наприклад, Декарта, то виявиться, що це думка і Сократа, і Платона, і Вітгенштейна, і Гуссерля (виділ. авт. — І.Г.). Тобто, закон полягає у тому, що, якщо хтось колись виконав акт філософського мислення, то у ньому є все, що взагалі буває у філософському мисленні. У цьому сенсі у філософії немає нічого нового, ніяких винаходів. Бо ми можемо або мислити, або не мислити, але коли мислимо, то мислимо те, що вже помислено. І тому Декарт буде схожий на Канта. Кант буде схожий на Сократа тощо» [16, 80]. І як тоді бути із плагіатом ідей? Як ставитись, наприклад, до повідомлень наступного типу: «У 9 з 11 філософських дисертацій виявлений плагіат, — дослідження»? [17]

Адже ні Мераба Мамардашвілі, ні тим більше Рене Декарта не заперечують у захисті плагіаторів та відстоюванні прав псевдонауковців. Вочевидь, питання щодо коренів та сутності плагіату виявляється настільки складним, що потребує й подальших зусиль щодо його вивчення. На сьогодні, вочевидь, доцільно зупинитись на тому простому і прозорому визначенні плагіату, який існує в Законі України «Про авторське право та суміжні права» (стаття 50), — «плагіат — оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» [7].

«Що стосується загальної системи запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах студентів і вчених, то, як свідчить зарубіжна практика, по-перше, слід на рівні держави визнати плагіат фактором занепаду освіти, науки і соціальної свідомості. По-друге, необхідно зрушити з місця призупинений процес створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. По-третє, вжити заходів щодо приєднання України (в якомога стислі терміни) до Європейської асоціації за-

безпечення якості вищої освіти. По-четверте, почати формування недержавної системи забезпечення якості освіти (шляхом створення незалежних агентств оцінювання та забезпечення якості вищої освіти та інших установ, орієнтованих на якість вітчизняної освіти). По-п'яте, законодавчо визначити і закріпити Порядок акредитації незалежних агентств оцінювання та забезпечення якості вищої освіти» [9, 11], — пропонують дослідники проблеми академічного плагіату в сучасній Україні, і з цими пропозиціями варто погодитись.

Висновки

У сучасній Україні проблема існування академічного плагіату є однією зі складових системної кризи української науки та проявом ерозії світоглядно-ціннісних установок спільноти загалом. Усталення олігархічно-кланової держави в Україні не дозволило їй успішно та швидко подолати перехідний постколоніальний період власного розвитку, як то сталося із Прибалтійськими країнами — колишніми радянськими республіками. Негативні тенденції у суспільному розвитку країни не вдалось подолати навіть шляхом трьох революцій, які Україна пережила за період новітньої незалежності. Наростання соціальної несправедливості у соціумі призвело до вибуху Революції Гідності, зверх завданням якої й було подолання усіх форм і проявів негативу у розвитку українського соціуму, криза якого досягла таких масштабів, що ставила під питання здатність цього соціуму до незалежного самостійного існування в межах окремої держави.

У контексті вище сказаного варто розглядати і феномен академічного плагіату в українській науці як один із руйнівних факторів суспільного життя. Варто визнати, що на сьогоднішній день в Україні вже є державна політика, спрямована на подолання цього ганебного явища. Із плагіатом безумовно потрібно боротись, бо це корозія науки як системного суспільного явища. Толерування цього феномена є вкрай непорядним із морально-етичної точки зору щодо конкретного науковця та його праці. Говорячи побутовою мовою — це різновид грабунку, отже так само підлягає моральному осудові та правовому покаранню. Але плагіат як явище соціальне був і буде вічним, принаймні у осяжному для нас часі, оскільки це явище породжується у наш час широкою комерціалізацією наукового знання, що є характеристикою науки в добу капіталізму. І тут неможливо не погодитись із думкою історика Ю. Н. Харарі про те, що можна мріяти про безкорисливе прагнення до пізнання, але наука буде тільки тоді справжньою наукою, коли вона достойно чи принаймні більш-менш пристойно фінансуватиметься. А капіталізація науки тягне за собою потребу показувати реальні досягнення, які приносять зиск. Як не парадоксально звучить, одним із засобів боротьби із плагіатом в науці, принаймні на пострадянському просторі, коли трансформації йдуть і у науковій сфері зі значними перекосами та залишками радянської доби (адже не тільки ЖКХ ще залишається в Україні значною мірою реально радянським, але великою мірою і наукові структури та спосіб організації науки теж), є зниження її престижності як маркеру кар'єрної та життєвої успішності. Адже тоді і попит на отримання наукових ступенів для осіб поза науковим середовищем буде

значно меншим. З іншого ж боку, зниження статусу науки як соціального інституту держави буде відкидати країну на маргінес сучасного цивілізованого світу; знизатиме приплив талановитої перспективної молоді, і таким чином стимулюватиме занепад науки в країні. Це небезпечно як для країни, так і для науки. Подолання постколоніального періоду в Україні як перехідного полягає і у створенні нової системи організації науки та нарешті і тут подолання періоду «первісного» дикого капіталізму.

Проблема плагіату є не такою простою, як здається на перший погляд. У кожному окремому випадку потрібно застосовувати індивідуальний підхід до аналізу роботи науковця та виявлених фактів «інтелектуального мародерства». При підтвердженні наявності факту переписування чужого тексту покарання за це має бути достатньо суворим, щоб слугувати попередженням для усіх охочих скористатися результатами чужої праці та для того, щоб раз і назавжди відбити охоту до крадіжки чужого тексту чи ідей у певного науковця. Проте, виробляючи державну політику щодо авторського права та боротьби із його порушеннями, у тому числі і шляхом плагіатування, варто мати на увазі, що плагіат потрібно розглядати не лише як етико-моральну проблему, але як і феномен соціальний, у формуванні та поширенні якого не останню роль відіграють конс'юмеристські настрої у соціумах. Ідеологія боротьби із таким ганебним явищем повинна враховувати і необхідність роботи із масовою свідомістю як представників науки, так і суспільства загалом. В українському варіанті цілеспрямоване загальне оздоровлення соціального організму означатиме, зокрема, і подолання постколоніального періоду із його плінними ідеологіями та неусталеними світоглядними орієнтирами та переходом України до побудови справді цивілізованого справедливого суспільства.

Література

- [1] Скандал із плагіатом Дмитра Дроздовського набирає обертів. 2018. <http://litakcent.com/2018/09/27/skandal-iz-plagiatom-dmitra-drozdovskogo-nabiraye-obertiv>.
- [2] Dhammi, Ish Kumar and Haq, Rehan Ul. 2016. What is plagiarism and how to avoid it? *Indian Journal of Orthopaedics*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5122250/>.
- [3] Abad-García, MF. 2019. Plagiarism and predatory journals: A threat to scientific integrity. *Anales de Pediatría (English Edition)*. Vol. 90, Issue 1, January. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2341287918302138>.
- [4] Корнієнко, Н. 2014. Імітація і плагіат як загроза академічній свободі. *Філософська думка*, 4:101–109.
- [5] Плагіат 2018. *Вікіпедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82>.
- [6] Присяжна, Л., Гриценко, Н. 2017. Політика України щодо плагіату. http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1674:politika-ukrajini-shchodo-plagiatu&catid=8&Itemid=350.
- [7] Закон України «Про авторське право і суміжні права», редакція від 04.11.2018, ст 50. Порушення авторського права і суміжних прав. Документ 3792-ХІІ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

- [8] Хома, О. 2018. Ефективний опір науковця за умов морального розпаду наукових спільнот. *Філософська думка*, 1:47–51.
- [9] Касаткін, Д. Ю., Касаткіна, О. М. 2017. Глава 1. Інформаційні технології та програмні засоби вирішення проблеми плагіату в освітній та науково-дослідницькій діяльності ВНЗ, у *Перспективные достижения современных ученых: образование и воспитание, физическое воспитание и спорт, философия, литература и лингвистика, культура и искусство, юриспруденция*. : монографія. (Одесса: КУПРИ-ЕНКО СВ), 6–28.
- [10] Харарі, Ю. Н. 2018. *Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього*. Харків, Клуб сімейного дозвілля
- [11] Грабовская, И. Н., Талько, Т. Н. 2018. Роль антикоррупционных практик гражданского общества в преодолении кризиса украинской вузовской и академической науки, в *Кадровая і антикарупційна політика як фактори розвитку громадянської суспільності: збірник наукових праць Міжнар. навук.-практ. канф., Магілєй, 24–25 мая 2018 года*. (Магілєй: МДУХ), 147–151.
- [12] Коваленко, Т. Плагіат: види та відповідальність. 2014. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 4:35–40.
- [13] Научные публикации — Publ.Science. 2018. <http://publ.science/ru/why>.
- [14] Бесплатные онлайн сервисы для уникализации текстов. 2018. <https://www.google.com.ua/search?q=%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0+%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD&sa=X&ved=2ahUKEwjg0N3A4ZjhAhWbxcQBHdApAa44ChDVAigHegQIChAI&biw=1366&bih=640>.
- [15] *История и философия науки. Учебник для аспирантов и соискателей*. 2017. Страницы о плагiate. <https://books.google.com.ua/books?id=uKdCDwAAQBAJ&pg=PT119&lpg=PT119&dq=философы+о+плагiate&source=bl&ots=V-UQwaJruE&si>.
- [16] Мамардашвили, М. 1993. *Картезианские размышления*. Москва, Издательская группа «Прогесс»; «Культура».
- [17] Издание «Комментарии». 2017. В 9 из 11 философских диссертаций обнаружен плагіат (исследование). <https://comments.ua/politics/608373-v-9-11-filosofskih-dissertatsiy.html>.

References

- [1] Skandal iz plagiatom Dmytra Drozdovs'kogo nabyraye obertiv. 2018. <http://litakcent.com/2018/09/27/skandal-iz-plagiatom-dmitra-drozdovskogo-nabyraye-obertiv/>.
- [2] Dhammi, Ish Kumar and Haq, Rehan Ul. 2016. What is plagiarism and how to avoid it? *Indian Journal of Orthopaedics*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5122250>.
- [3] Abad-García, MF. 2019. Plagiarism and predatory journals: A threat to scientific integrity. *Anales de Pediatría (English Edition)*. Vol. 90, Issue 1. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2341287918302138>.

- [4] Korniyenko, N. 2014. Imitaciya i plagiat yak zagroza akademichnij svobodi. *Filosofovs'ka dumka*, 4:101–109.
- [5] Plagiat 2018. *Vikipediya*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82>.
- [6] Prisyazhna, L., Grycenko, N. 2017. Polityka Ukrainy shhodo plagiatu. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1674:politika-ukrajini-shhodo-plagiatu&catid=8&Itemid=350.
- [7] Zakon Ukrainy «Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava», redakciya vid 04.11.2018, st 50. Porushennya avtors'kogo prava i sumizhnyx prav. Dokument 3792-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
- [8] Xoma, O. 2018. Efektyvnyj opir naukovcy za umov moral'nogo rozpadu naukovyx spil'not. *Filosofovs'ka dumka*, 1:47–51.
- [9] Kasatkin, D. Yu., Kasatkina, O. M. 2017. Glava 1. Informacijni tehnologiyi ta programni zasoby vyrishennya problemy plagiatu v osvithnij ta naukovodoslidnycz'kij diyal'nosti VNZ. *Perspektyvnyie dostyazhenyia sovremennyx uchenyix: obrazovanye y vospytanye, fyzycheskoe vospytanye y sport, fylosofiya, lyteratura y lyngvystyka, kul'tura y yskusstvo, yurysprudencyya: monografiya*. (Odessa: KUPRY'ENKO SV), 6–28.
- [10] Xarari, Yu. N. 2018. *Lyudyna rozumna. Istoriya lyudstva vid mynulogo do majbutn'ogo*. Xarkiv, Klub simejnogo dozvillya.
- [11] Grabovskaja, I. N., Tal'ko, T. N. 2018. Rol' antikorrupcionnyx praktik grazhdanskogo obshhestva v preodolenii krizisa ukrainskoj vuzovskoj i akademicheskoi nauki. *Kadravaja i antykarucyjnaja palityka jak faktary razvycija gramadzjanskaj supol'nasci: zbornik navukovyx prac Mizhnar. navuk.-prakt. kanf., Magil'jow, 24–25 maja 2018 goda. (Magil'jow: MDUH)*, 47–151.
- [12] Kovalenko, T. Plagiat: vydy ta vidpovidal'nist'. (2014). *Teoriya i praktyka intelektual'noji vlasnosti*, 4:35–40.
- [13] Nauchnye publikacii — Publ.Science. 2018. URL: <http://publ.science.ru/why>.
- [14] Besplatnye onlajn servisy dlja unikalizacii tekstov. 2018. URL: <https://www.google.com.ua/search?q=%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0+%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD&sa=X&ved=2ahUKEwjg0N3A4ZjhAhWbxcQBhdApAa44ChDVAigHegQICh-AI&biw=1366&bih=640>.
- [15] *Istoriya i filosofija nauki. Uchebnik dlja aspirantov i soiskatelej*. 2017. Stranicy o plagiate. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=uKd-CDwAAQBAJ&pg=PT119&lpg=PT119&dq=философы+о+плагиате&source=bl&ots=V-UQwaJruE&si>.
- [16] Mamardashvili, M. 1993. *Kartezijskie razmyshlenija*. Moskva, Izdatel'skaja gruppa «Progress»; «Kul'tura».
- [17] Izdanie «Kommentarii». 2017. V 9 iz 11 filosofskih dissertacij obnaruzhen plagiat (issledovanie). URL: <https://comments.ua/politics/608373-v-9-11-filosofskih-dissertatsiy.html>.

НАУКОВИЙ САМОПЛАГІАТ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ, НАПОВНЕННЯ

Микола Денежкін^{1,2}, Петро Закусило^{1,3}, Вячеслав Козачук^{1,4}

Анотація. У статті автори досліджують сутність поняття «самоплагіат» у науковій діяльності. Акцентується увага на визначенні цього поняття у Законі України «Про освіту». Проаналізовано наведену дефініцію, розглянуто її основні невідповідності існуючому законодавству. Представлено результати дослідження думки наукової спільноти (середовища) щодо поняття «самоплагіат».

Ключові слова: самоплагіат, оприлюднення, опублікування, опитування науковців.

SCIENTIFIC SELF-PLAGIARISM: NOTION, FORMS, MEANING

Mykola Dieniezhkin, Petro Zakusylo, Vyacheslav Kozachuk

Abstract. In the article the authors explore the essence of the concept of self-plagiarism in scientific activity. Attention is focused on the definition of this concept, which is given in the Law of Ukraine “About Education”. Analyzed the above definition, considered its main inconsistencies with existing legislation. The results of the research of the scientific community on the concept of self-plagiarism are given.

Keywords: self-plagiarism, promulgation, publication survey of scientists.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Поняття «самоплагіат» з’явилося в українському науковому середовищі нещодавно — не більш ніж п’ять — сім років тому. За цей час воно так і не стало широко відомим серед науковців: про існування цього терміна знає далеко не кожний, хто повсякденно займається науковою діяльністю, а серед тих, хто має уявлення про наявність цього терміна та навіть у деякій мірі знайомий з його змістовним наповненням, надто багато категорично незгодних з правомірністю виконання такого поняття. Визначення самоплагіату, яке наведене в Законі України «Про освіту», на думку вчених, є доволі неповноцінним, поверхо-

¹ Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, Київ.

² denejkin07@ukr.net.

³ zps20072017@gmail.com.

⁴ k71419@ukr.net.

вим, не розкриває суть явища, а запропоноване у згаданому законі застосування цієї дефініції здатне (з великою імовірністю) призводити до згубних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі присвячені самоплагіату публікації у відкритих, загальнодоступних джерелах мають відверто публіцистичний характер — в них домінують емоції авторів, суб'єктивні судження, майже відсутні вагомі аргументи, та вони не містять жодних ознак наукового дослідження [1] — [4]. Більш того, генезис публікації щодо самоплагіату свідчить про те, що поняття «самоплагіат», скоріш за все, запозичене з РФ, оскільки використання цього терміна не притаманне європейському та американському академічному середовищу (таке явище, імовірно, там теж існує, але на ньому не акцентують уваги).

Наукові публікації, що присвячені дослідженням самоплагіату, авторами знайдені не були.

Мета статті полягає у проведенні аналізу поняття «самоплагіат», яке запроваджене Законом України «Про освіту», викладенні недоліків тієї частини цього Закону, що стосується самоплагіату, та розробленні пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основних положень матеріалу статті. На відміну від терміна «самоплагіат» поняття «плагіат» відомо давно та широко, і його тлумачення не допускає ніяких двозначностей. Так, «Большая советская энциклопедия» дає таке визначення плагіату: «плагиат (от лат. plagio — похищаю) — заимствование из чужого литературного или иного произведения без указания источников» (т. 33, стор. 155). Схоже, але більш сучасне визначення дає Закон України «Про авторське право і суміжні права»: «плагіат — оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» (стаття 50 «Порушення авторського права і суміжних прав», п. «в»).

У Законі України «Про освіту» запропоновано також ще один різновид плагіату — так званий академічний плагіат. При цьому в дефініції «академічний плагіат» та «самоплагіат» вкладено такий зміст:

– академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

– самоплагіат — оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів [5, ст. 42, п. 4].

Наведене визначення терміна «самоплагіат» містить декілька ключових вербальних «маркерів»: *оприлюднення; опублікованих; нових наукових результатів*. Ці «маркери» слід розглянути більш детально.

Так, відповідно до Закону України «Про авторське право та суміжні права»: оприлюднення (розкриття публіці) твору — здійснена... дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування,

публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо (стаття 1 «Визначення термінів»). У статті 1 також наведено визначення поняття «опублікування»: опублікування твору, фонограми, відеограми — випуск в обіг ... виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими способами примірників твору, фонограми, відеограми у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, фонограми чи відеограми, розумні потреби публіки, шляхом їх продажу, здавання в майновий найм, побутового чи комерційного прокату. . . Опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання в ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми.

Виходячи з процитованих визначень із Закону України «Про авторське право та суміжні права», можна зробити висновок, що наведене в Законі України «Про освіту» визначення самоплагіату має суттєве протиріччя, яке полягає у наступному. Якщо оприлюднення — дія доступу публіки до твору вперше, то оприлюднення раніше опублікованих — це нонсенс. Неможливо вперше зробити твір доступним для публіки, якщо він був раніше опублікований — доступний публіці, тобто оприлюднений шляхом публікації.

Також слід обов'язково відмітити ще одну недолугість наведеного в Законі України «Про освіту» визначення самоплагіату. Якщо дотримуватись формальної логіки цієї дефініції (не звертаючи уваги на її внутрішні протиріччя, що наведені вище), то самоплагіатом не можна вважати, наприклад, багаторазове оприлюднення доповідей шляхом усного виконання на семінарах, конференціях, симпозіумах тощо. Але таке трактування також суперечить основній ідеї статті 42 Закону України «Про освіту» у її нинішньому вигляді.

Наступний маркер, що має бути розглянутий, — це словосполучення **«нові наукові результати»**. У даному випадку цей маркер має суто декларативний характер і тому також потребує уточнення, оскільки у Законі України «Про освіту» немає пояснень щодо цього положення: зокрема, що саме має вважатися новим науковим результатом, протягом якого часу результат слід вважати новим, який саме термін цієї новизни має бути тощо. Але головним є те, що наведене словосполучення також суперечить Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», де визначено: науковий результат — нове наукове знання, отримане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо [6, ст. 1, п. 22]. Якщо науковий результат — це нове наукове знання, то тоді що є «новий науковий результат»? Виходячи з логіки авторів Закону України «Про освіту», це, імовірно, має бути найнайновіше наукове знання, що є нісенітницею.

Необхідно відмітити ще один важливий аспект запровадження Законом України «Про освіту» поняття самоплагіат. Змістове наповнення цієї дефініції повністю суперечить традиційному порядку підготовки і, відповідно, присудження наукових ступенів, який склався в Україні протягом попередніх десятиліть. Виходячи з букви цього закону (мається на увазі «Про освіту»), дисертація — це суцільний самоплагіат, оскільки, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» (п. 12), до опублікованих праць, які відображають основні наукові результати дисертації з відповідної галузі науки, належать: монографії; посібники (для дисертацій з педагогічних наук); статті у наукових, зокрема електронних, фахових виданнях України; статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію. Більш того, апробація матеріалів дисертації на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах, школах тощо (тобто оприлюднення результатів дослідження) обов'язкова.

Вимоги до обов'язкового опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук містить і наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1112 від 17.10.2012 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук». Так, відповідно до цього наказу, за темою дисертації зараховуються публікації:

- з наведенням обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків;
- у наукових періодичних виданнях України до травня 1997 року за умови повноти викладу матеріалів дисертації, що визначається спеціалізованою вченою радою;
- у наукових фахових виданнях, які на дату їх публікації були внесені до Переліку наукових фахових видань України, затвердженого в установленому законодавством порядку;
- у наукових періодичних виданнях інших держав за умови повноти викладу матеріалів дисертації, що визначається спеціалізованою вченою радою;
- у кількості не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового фахового видання.

Для наочності наведемо порівняльний аналіз змістовного наповнення різновидів поняття «плагіат» (табл. 1). З порівняльного аналізу зрозуміло, що і плагіат, і академічний плагіат є порушенням (привласненням) майнових і немайнових прав авторів, тобто має ознаки правопорушення. У той самий час самоплагіат, як випливає з таблиці, ознак правопорушення не має, тобто нічий права, майнові і немайнові, не зачіпаються.

Слід обов'язково проаналізувати також пункт 5 статті 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту». У цьому пункті за порушення академічної доброчесності наукові працівники можуть бути притягнені до академічної відповідальності. Серед чималого переліку покарань є два підпункти: 1) відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання, 2) позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання. Таким чином, у випадку виявлення факту са-

Таблиця 1. Порівняльний аналіз різновидів поняття «плагіат»

Базовий термін	Прикметник базового терміна	Склад дії	Об'єкт дії	Прикметник об'єкта	Ознаки правопорушення
плагіат	—	оприлюднення (опублікування) частково або повністю	твір	чужий	під іменем особи, яка не є автором цього твору
плагіат	академічний	оприлюднення (частково або повністю)	наукові (творчі) результати	отримані іншими особами	як результати власного дослідження (творчості)
		відтворення	опубліковані тексти (оприлюднені твори мистецтва)	інших авторів	без зазначення авторства
плагіат	само-	оприлюднення (частково або повністю)	власні наукові результати	раніше опубліковані	як нові наукові результати

моплагіату у повній відповідності з п. 5 ст. 42 науковця можна позбавити наукового ступеня чи вченого звання або відмовити у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання. По-перше, це суперечить принципу справедливості права (ст. 19 Конституції України). По-друге, у такому випадку не виконується принцип відповідності покарання тяжкості злочину, який зафіксований, на жаль, лише у кримінальному праві, у цивільному праві такий принцип не міститься. По-третє, наявність такого положення «розв'язує руки» тим керівникам наукових установ, які мають схильність до авторитаризму, надаючи їм можливості для переслідування норавливих науковців, приборкання тих непокірних учених, які дозволяють собі мати окрему власну думку. Крім того, наявність цього пункту створює передумову для виникнення корупції.

Авторами цієї статті також проведено дослідження, метою якого було виявлення ставлення наукового середовища до такого явища, як самоплагіат (у формулюванні, що наведене в Законі України «Про освіту»). Дослідження проводилось шляхом опитування серед науковців, які мають науковий ступінь кандидата наук (PhD) або доктора наук. Науковцям були поставлені запитання про коректність застосування визначення самоплагіату, наведеного в Законі України «Про освіту»; можливість (правомірність) його використання; визначення допустимої частки повторів у матеріалах, що висвітлюють результати досліджень, вплив повторів на якість досліджень, а також необхідність боротьби з самоплагіатом. Методом дослідження було обрано анкетування, яке проводилось в один етап. Усього було опитано 102 науковця: 19 докторів наук та 83 кандидата наук.

Результати опитування показали, що більшість науковців (91 %) або не вважають наведене в Законі України «Про освіту» визначення поняття «самоплагіат» коректним, або не надають цьому терміну навіть права на

існування, пропонуючи використовувати терміни «самоцитування» або «самокопіювання». Відповідно, з цієї причини більшість опитуваних (90 %) впевнені, що самокопіювання (частково або повністю) при ознайомленні читачів з результатами досліджень — цілком нормальне явище, якщо воно обумовлено необхідністю коректного, логічного, послідовного викладення матеріалу.

Слід також наголосити, що для більшості опитаних науковців (56 %) «самоплагіат» — це тільки тиражування власних статей, причому тиражування у повному обсязі, за виключенням, може, лише заголовка (і то не завжди), тобто публікація у різних наукових журналах та збірниках одних й тих самих наукових результатів. Такі дії, на їх думку, є лише незначним, дрібним порушенням етичних норм, яке не може бути жодним чином покаране.

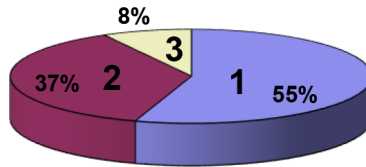
Більш того, існує непоодинокі позиція, що науковець має максимально тиражувати статті, в яких викладені власні наукові результати, з метою ознайомлення колег, які працюють в інших предметних областях. Такої позиції дотримуються понад 30 % опитаних науковців.

Оцінюючи п. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту», в якому йдеться про відповідальність за порушення академічної доброчесності, 25 % проінтерв'юваних науковців вважають, що ніякої відповідальності та наслідків за самоплагіат (тобто самоцитування) взагалі бути не повинно; 55 % впевнені, що покаранням має бути розповсюдження інформації про факт зловживання, коли автор порушує розумні межі тиражування власних результатів; 15 % допускають інші види впливу на науковців, і лише 5 % підтримують заходи, запропоновані в Законі України «Про освіту».

Аналіз анкет показав ще одне цікаве явище: усі опитані (без винятку), які повністю (без застережень та уточнень) згодні з викладеним у п. 4 і п. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту», або виконують адміністративно-наукові функції, тобто слабо пов'язані із безпосереднім проведенням наукових досліджень, або мають малий (до 5 років) стаж наукової діяльності, внаслідок чого їм притаманна чимала схильність до конформізму.

Великі розбіжності поглядів науковців спостерігаються у питанні про допустиму частку самоцитування. Так, 14 % науковців вважають можливим самоцитування з попередніх публікацій у розмірі до 20% нового матеріалу, 39 % оцінюють припустиму частку у розмірі до 40 %, 26 % — до 60 %, 21 % — більше 60 % нового матеріалу. Тобто більшість науковців допускають, що нова, наприклад, стаття може включати приблизно половину тексту, який був опублікований раніше.

Таким чином, результат відповідей на питання про вплив самоцитування на наукові дослідження, на якість їхнього подання під час оприлюднення слід вважати закономірним. Більше половини (55 %) проінтерв'юваних науковців впевнені, що самоцитування не впливає на якість результатів досліджень, 37 % вважають, що вплив незначний і ним можна знехтувати, і лише 8 % переконані, що вплив є, він значний, і тому не можна допускати самоцитування, публікуючи результати досліджень (рис. 1).

- 1 — не впливає на якість дослідження
 2 — вплив на якість дослідження незначний
 3 — вплив на якість дослідження суттєвий

Рис. 1. Розподіл думок щодо впливу самоцитування на якість дослідження

Висновки

1. Визначення поняття «самоплагіат», що наведене у статті 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту», має суттєве протиріччя, яке у такому вигляді не може бути розв’язане. З цієї причини поняття «самоплагіат» із Закону «Про освіту» слід вилучити.

Також необхідно коригувати пункт цієї ж статті, який стосується академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності науковими працівниками.

2. Замість терміна «самоплагіат» коректніше використовувати поняття «самоцитування» або «самокопіювання».

3. Результати дослідження поглядів наукового середовища показують, що більшість науковців вважають самоцитування (самокопіювання) дією, що відповідає існуючій технології наукових досліджень і подання їхніх результатів.

Література

- [1] Чайков М. Ю., Штенников В. Н. и Зяблова А. Ю. 2014. Что такое «самоплагиат». *Ведомости УрФУ им. первого Президента РФ Б. Н. Ельцина*, 92–94. Екатеринбург.
- [2] Котляров И. Д. 2011. Самоплагиат в научных публикациях. *Научная периодика: проблемы и решения*. 4:6–12.
- [3] Куликова Е. Ю. 2016. Краденая наука: почему плагиат и самоплагиат неприемлемы. *Вестник РГМУ*. 6:50–53.
- [4] Дрибас Л. 2015. Самоцитирование и самоплагиат: можно ли обокрасть самого себя? Дата звернення Лютий 28, 2019. <https://moluch.ru/information/self/>
- [5] Україна. Закони. Про освіту: закон України. 2017. *Відомості Верховної Ради*, 38–39. Ст. 380.
- [6] Україна. Закони. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України 2016. *Відомості Верховної Ради*, 3. Ст. 25.

References

- [1] Chaykov M. Yu., Shtennikov V. N. i Zyablova A. Yu. 2014. Chto takoe “samoplgiat”. *Vedomosti UrFU im. pervogo Prezidenta RF B. N. Eltsina*, 92–94. Ekaterinburg.

- [2] Kotlyarov I. D. 2011. Samoplgiat v nauchnyih publikatsiyah. *Nauchnaya periodika: problemy i resheniya*. 4:6–12.
- [3] Kulikova E. Yu. 2016. Kradenaya nauka: pochemu plgiat i samoplgiat nepriemlemyi. *Vestnik RGMU*. 6:50–53.
- [4] Dribas L. 2015. Samotsitirovanie i samoplgiat: mozhno li obokrast samogo sebya? Data zvernennya Lyutiy 28, 2019. <https://moluch.ru/information/self/>
- [5] Ukraina. Zakony. Pro osvitu: zakon Ukrainy. 2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 38–39. St. 380.
- [6] Ukraina. Zakony. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: zakon Ukrainy 2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 3. St.25.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ	3
<i>Р. Вернидуб.</i> Забезпечення якості професійної підготовки майбутнього вчителя: політика селекції	5
АКТУАЛЬНІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	19
<i>Н. Таценко.</i> Новий метод дослідження у сучасних наукових лінгвістичних розвідках	21
<i>F. Vlasenko, Ye. Levcheniuk, D. Tovmash.</i> Conceptual fundamentals of contemporary management paradigm: theoretical and methodological analysis	34
<i>Т. Глушко, Н. Мозгова.</i> Філософсько-економічний дискурс в умовах розвитку цифрової економіки	47
УНІВЕРСИТЕТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ, ЖУРНАЛИ, АРХІВИ	59
<i>Л. Савенкова.</i> Електронні публікації у системі наукової комунікації	61
<i>Т. Костирко, І. Бондар, Т. Корольова, М. Жигалкіна.</i> Дослідження результативності наукової та науково-методичної діяльності Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова у сфері суднобудування та суміжних галузях	67
<i>Л. Гаврілова, Н. Воронова.</i> Журнали з музичного мистецтва та освіти в наукометричній базі Scopus: нетнографічний аналіз	88
ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ. ТЕМА: <i>Науковий плагіат</i>	105
<i>Т. Гранчак, Я. Сошинська.</i> Академічний плагіат в Україні в умовах культурного транзиту	107
<i>І. Грабовська.</i> Феномен академічного плагіату в сучасній Україні: причини існування та перспективи подолання	128
<i>М. Денежкін, П. Закусило, Козачук.</i> Науковий самоплагіат: поняття, форми, наповнення	145

CONTENTS

PROBLEMS OF SECONDARY AND HIGHER EDUCATION	3
<i>R. Vernyudub.</i> Providing the quality of future teacher training: selection policy (Ukrainian)	5
ACTUAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH	19
<i>N. Tatsenko.</i> A new research method in modern scientific linguistic studies (Ukrainian)	21
<i>F. Vlasenko, Ye. Levcheniuk, D. Tovmash.</i> Conceptual fundamentals of contemporary management paradigm: theoretical and methodological analysis	34
<i>T. Glushko, N. Mozgova.</i> Phylosophical-economic discourse under development of the digital economy (Ukrainian)	47
UNIVERSITY LIBRARIES, JOURNALS, ARCHIVES	59
<i>L. Savenkova.</i> Electronic publications in the system of research communication (Ukrainian)	61
<i>T. Kostyrko, I. Bondar, T. Korolova, M. Zhyhalkina.</i> Scientific activity effectiveness of admiral Makarov National University of Shipbuilding in the field of shipbuilding and related industries research (Ukrainian)	67
<i>L. Havrilova, N. Voronova.</i> Journals of musical art and education in scientometric database scopus: netnographic analysis (Ukrainian)	88
DISCUSSION CLUB. TOPIC: <i>Scientific plagiarism</i>	105
<i>T. Hranchak, Y. Soshynska.</i> Academic plagiarism in Ukraine in conditions of cultural transit (Ukrainian)	107
<i>I. Grabovska.</i> Phenomenon of academic plagiarism in modern Ukraine: causes of existence and perspectives of submission (Ukrainian)	128
<i>M. Dieniezhkin, P. Zakusylo, V. Kozachuk.</i> Scientific self-plagiarism: notion, forms, meaning (Ukrainian)	145

ТЕМАТИКА ТА МЕТА ЖУРНАЛУ

«Міждисциплінарні дослідження складних систем» — це рецензований журнал із вільним доступом, що публікує дослідницькі статті, огляди, повідомлення, дискусійні листи, історичні та філософські студії в усіх областях теорії складних систем для впровадження взаємодії між науковцями з різних галузей математики, фізики, біології, хімії, інформатики, соціології, економіки та ін. Ми бажаємо запропонувати істотне джерело актуальної інформації про світ складних систем. Журнал має стати частиною наукового форуму, відкритого та цікавого як для експертів з різних областей, так і для широкої аудиторії читачів: від студентів до досвідчених дослідників. Журнал надає можливість для науковців з різних галузей презентувати нові ідеї, гіпотези, піонерські дослідження. Особливо запрошуються до публікації автори наукових статей та (але не тільки) наукових оглядів, проте статті з історії та філософії науки, інформації про наукові події, дискусійні повідомлення також вітаються.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал друкує оригінальні статті, огляди, повідомлення українською, російською, англійською та німецькою мовами. Статті українською та російською мовами мають містити переклад англійською назви статті, анотації та прізвищ авторів.

Статті приймаються виключно в електронному вигляді, файли мають бути підготовлені в L^AT_EX чи в текстовому процесорі (Microsoft Word, Open Office Writer і т. д.). Інші формати файлів мають бути попередньо узгоджені з редакцією. Ілюстрації мають бути високої якості, графіки та діаграми, що підготовлені в інших програмах, мають подаватися окремо, у висхідному форматі. Журнал друкується чорно-білим, проте у електронній версії матеріали будуть відображені у кольорі.

Статті, запитання, поради мають подаватися до редакції через реєстрацію на сайті журналу <http://iscs-journal.npu.edu.ua>

AIMS AND SCOPE

“Interdisciplinary Studies of Complex Systems” is a peer-reviewed open-access journal, which publishes research articles, reviews, letters, discussions, historical and philosophical studies in all areas of the complex systems theory in order to provide the interaction between scientists working in different areas of Mathematics, Physics, Biology, Chemistry, Computer Science, Sociology, Economics etc. We would like to promote the significant source of up-to-date information on complex systems worldwide. The journal shall be a part of the scientific forum, open and interesting for experts from several areas and for a broad audience from students to senior researchers. The journal shall give a possibility for scientists from different disciplines to present new ideas, conjectures and pioneering developments. The research papers and (but not only) reviews are especially encouraged. At the same time, papers in the history and philosophy of science, information about scientific events, discussion papers will welcome.

TO AUTHORS

The journal publishes original articles, reviews, information on English, Ukrainian, Russian, and German. Russian and Ukrainian articles should contain English translations of a title, an abstract and authors' names.

The submitted articles should be in an electronic form only. Files should be prepared in L^AT_EX or in a text-processor program like Microsoft Word, Open Office Writer etc.). Other formats of files might be accepted by the previous agreements with editors only. Pictures should have the high quality, graphs and diagrams which are prepared in external programs must be submitted separately in the original format. The journal is published ‘black-and-white’ however the electronic version will represent the full color of all materials.

Articles, questions, and advice should be submitted to the editorial office through the registration at the web-site <http://ics-journal.npu.edu.ua>

Наукове видання

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ СИСТЕМ

Номер 15

<http://iscs-journal.npu.edu.ua>

Головний редактор — **В. П. Андрущенко**
Виконавчий редактор — **Ю. Г. Кондратьєв**
Секретар — **Л. В. Савенкова**
Редагування, коректура — **Л. Л. Макаренко**
Підготовка оригінал-макету — **О. Л. Шаповалова**

Підписано до друку 15 вересня 2019 р. Формат 70 × 108/16. Папір офсетний. Гарнітура ComputerModern. Друк офсетний. Умовн. друк. аркушів 13.825. Облік. видав. арк. 11,94.

ВИДАВНИЦТВО

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29. 10. 2002

(044) тел. 239-30-85